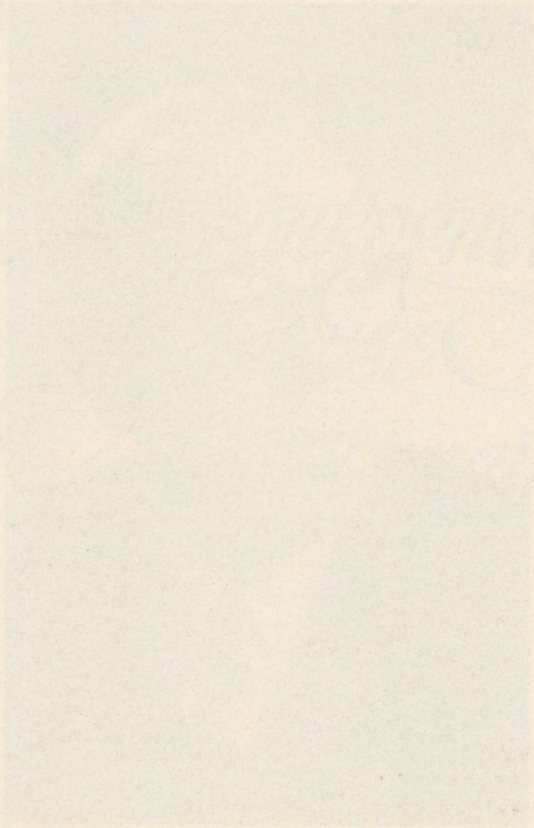
Eduard Päll

Eesti nõukogude kirjanduse noorusmailt

EDUARD PÄLL

EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUSE NOORUSMAILT

A-30857

EDUARD PÄLL

Eesti nõukogude kirjanduse noorusmail

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» * TALLINN 1973

8 E
P 92

Kunstiliselt kujundanud S. Liiberg

2
Tartu Riiklik Ülikool
Raamatukogu
82224

7—2—2
TL 8—73—19

© «Eesti Raamat» 1973

KAKS KORDA KAKSKÜMMEND VIIS AASTAT ...

Eduard Pälli teaduslik ja pedagoogiline, kirjanduslik ja ühiskondlik-poliitiline tegevus on kestnud ligi viis aastakümmet. Tema mitmekülgse tegevuse teljeks on olnud ja jäänud parteiline võitlusvorm, näidates veenvalt, et aktiivne ühiskondlik ning teaduslik tegevus on lahutamatud, nad täiendavad vastamisi teineteist, tsementeerivad teadlase seost eluga.

Eduard Päll on sündinud 15. oktoobril 1903. Lapsepõlve veetis ta Koosa külas Tartumaal, õppimist alustas Tartu Päikese tänava algkoolis, kui isa Faure metallitehases sepa ametit pidas, ning jätkas I maailmasõja teisel aastal Tartu kommertsgümnaasiumis. Tema elu on kulgenud nõukogude võimu eest võitlemise teed mööda juba varasest noorusest peale. Elus juba mõndagi näinud ja kogenud viieteistkümneaastasest Eduardist, kes oma vanust praavitas kahe aasta võrra vanemaks, sai koos oma isa, põlise sepa ning seitsmeliikmelise perekonna pea Nikolai Pälliga noore Punaarmee Eesti Revolutsioonilise Kaitsepolgu võitleja. Ühes hilisemas luuletuses on ta ise kirjutanud:

Kui ma sain viieteistkümneaastaseks,
aeg surus mu pihku vindi,
andis selga sõdurisineli,
sidus varrukale punase lindi.

Ja kui Lenin meid kutsus ja nägin ma,
kuidas punase lipu ta heiskas,
sai mullegi selgeks, et relvaga
tuleb elu eest minna ja seista.

1919. a. sügisel, veidi enne seda, kui Nikolai Päll langes sõjas Poola rindel, demobiliseeriti noor sõjamees ja saadeti õppima Petrogradi Eesti Töörahva Ülikooli.

Seal, pärast Judenitši vägede rünnakute tagasilöömist ning purustamist võeti Eduard Päll vastu Kommunistliku Partei liikmeks. Ta oli siis mõni kuu üle kuueteistkümne. Siitpeale on Eduard Pälli tee kulgenud kommunistide partei ühtses võitlusperes.

Parteistaaž aastaarvuga 1920, iseseisva töö algus aastaga 1924 — need on kaks olulise tähtsusega daatumit Eduard Pälli elus.

1924. aastal valis Eesti Pedagoogilise Instituudi III kursuse üliõpilane Eduard Päll instituudi rektori, omaaegse Eesti Töörahva Kommuuni silmapaistva haridustegelase Artur Vallneri ettepanekul endale praktikapaigaks Siberis asuva Nikolajevka asunduse, kus elasid möödunud sajandi lõpul väljarännanud eestlased, muheda lõunamurdega inimesed.

Selleaegne kooli juhatamine kaugel maanurgas algas ennekõike koolimaja ehitamisest. Siis tuli olla ka projekteerija ja töödejuhataja, ning sügiseks oli koolimaja valmis. Neljaklassilise kooli juhatajana ja õpetajana, näiteringi ja laulukoori juhina märkisid töökaaslased Eduard Pälli 22. sünnipäeva. Järgmise aasta algul ilmusid «Siberi Teataja» lisalehes «Uus Küla» ühel ajal Felix Kottaga tema esimesed artiklid ning luuletused.

Õpihimu, tung täieliku kõrgema hariduse poole tõi Eduard Pälli 1926. aastal tagasi Leningradi. Kolme aasta pärast lõpetas ta Leningradi Pedagoogilise Instituudi.

Eduard Päll on aastail 1932—1940 reas läbi käinud kõik edasiseks eluks ja tööks vajalikud astmed: õppinud Leningradi Keeleteaduse Instituudi aspirantuuris, olnud samas teaduslik töötaja eesti keele alal, instituudi teaduslik sekretär ja direktori kohusetäitja. Need tööetapid on toonud kaasa teadusliku uurimisinstituudi kõigi töölõikude tundmise, andnud konkreetseid kogemusi edaspidiseks juhtimistegevuseks.

Teaduslik töötaja võib nii mõnigi kord sulguda kabineti kitsastesse raamidesse. Eduard Pälliga seda ei juhtunud. Meil on teaduslikke töötajaid, kes koolist kooli — madalamast kõrgemasse — on teaduslikeks töötajateks saanud, on filolooge (ja mitte ainult filolooge!), kes pärast oma õpingute lõpetamist ei ole enam seotud kaadri ettevalmistamisega koolides ning tihti-

peale elu endaga. Eduard Pälli tihe seos eluga avaldus juba sõjaeelsetel aastatel n.-ö. kolmel joonel: pedagoogiline töö, kirjanduslik tegevus ja aktiivne osavõtt ühiskondlik-poliitilisest elust. Need kolm tegevusliini on omandanud mitmesugustel elujärkudel Eduard Pälli elus erineva, vähem või rohkem domineeriva koha.

1920-ndatel ja 1930-ndatel aastatel on Eduard Pälli teaduslik-pedagoogilises tegevuses eriti olulisena vaja esile tõsta suurt tööd õpikute väljaandmisel. Leningradi oblasti täitevkomitee haridusosakonna juhataja Marie Anveldi ettepanekul hakkas Eduard Päll (algul koos Kristjan Kure ja Arnold Rauaga, hiljem iseseisvalt) koostama õpikuid Nõukogude Liidus töötavate eesti alg- ja keskkoolide jaoks. Noor pedagoog oli hästi kursis kogu Nõukogudemaa eesti koolide arenguga. Seda kinnitab muuhulgas artikkel «Haridustöö vähemusrahvaste keskel» («Siberi Teataja» 8. V ja 12. VI 1929), kus on antud tänaseni huvi pakkuv ülevaade ja analüüs eesti nõukogude koolide arenguloost neil aegadel.

Ajavahemikul 1933—1936 valmis ja ilmus Eduard Pälli pingsa töö viljana viisteist lugemikku ja õpikut eesti keele ja kirjanduse alalt. Samal ajal tegi ta tänuväärt tööd Leningradi Riikliku Ülikooli eesti kirjanduse ajaloo lektorina ning Herzeni-nimelises Pedagoogilises Instituudis eesti keele stilistika õpetajana. Kõik see oli tõsine panus eesti rahvusliku kaadri kasvatamisel Nõukogudemaal; selle töö ühiskondlikku funktsiooni ning tähtsust on raske üle hinnata.

Paralleelselt teadusliku ja pedagoogilise tööga võttis Eduard Päll aktiivselt osa kirjanduslikust ja publitsistlikust tegevusest juba 20-ndatest aastatest peale. Tema esimene lühipala ilmus initsiaalide E. P. - ll all 52 aastat tagasi («Noored Kommunaarid» 1921, nr. 10—11, lk. 18), esimene följeton Siim Sepiku nime all Leningradis («Edasi» 1923, 1. III), esimene luuletus — Hugo Angervaksa nime all samuti Leningradis («Säde» 1924, nr. 4/5).

Edasi järgnes kaastöö «Siberi Teataja» lisalehele «Uus Küla», kus ta avaldas aastail 1926—1929 lastenäidendeid, jutustusi ja kirjanduskriitilisi artikleid. 1927. a. aprillist peale on Eduard Päll Leningradi «Leekide» innukas kaastööline. 1931. aastal ilmub tema

esimene kirjanduslik teos «Kuues lint» Hugo Angervaksa autorinime all ning neli aastat hiljem Siim Sepiku varjunime kandev fõljetonide raamat «Valitud vested». Samast ajast pärinevad ka tema tõlked S. Maršaki loomingust ja Grimmide muinasjutuvalimikust. Kaks viimati mainitud kirjanduslikult huvitavat fakti on üsna paljudele tänapäeval teadmata.

1940. aasta revolutsiooniga Eestis algab Eduard Pälli elus tegevusjärk, kus teaduslik-pedagoogiline ja kirjanduslik töö jääb ühiskondlik-poliitilise tegevuse varju. Ta pühendub tervelt kümne aasta jooksul nende ühiskondlik-poliitiliste ülesannete teostamisele, mida seadis uus elu Eestis: nõukogude võimu taaskehtestamine, võitlus Saksa fašistlike vallutajate vastu, sõjapurustuste taastamine ning sotsialistliku majanduse ja kultuuri rajamine meie vabariigis.

1940. aasta juuni revolutsiooniliste sündmuste ajal oli Eduard Päll reservohvitserina kordusõppustel. Seesama noor patrioot, kes 15-aastaselt oli relva kätte võtnud nõukogude võimu kaitseks, saabus nüüd Eestimaale 36-aastasena kaptenimundris. Selle revolutsioonilise suve, sügise ja talve algul võis Eduard Pälli näha Riigivolikogu ajaloolisel istungjärgul, kus kuulutati välja nõukogude võim, paljudel rahvakoosolekutel, uute ajalehtede ja ajakirjade toimetustes; neil aegadel kõlab tema luuletajahääl uues ajakirjas «Viisnurk», ilmub vesteid ajalehes «Kommunist», värsse «Noorte Hääles», «Sirbis ja Vasaras», energiliselt kostab tema bolševiku-publitsisti ja kõnemehe hääl rahvakogunemistel, kus selgitati ja seati sisse rahvavõimu. Ametilt oli Eduard Päll 1941. a. alguseni ajalehe «Kommunist» peatoimetaja asetäitja. 1941. a. veebruaris nimetab vabariigi Ülemnõukogu Presiidium ta Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitjaks, millisel palju energiat nõudval tööpostil tabab teda teade fašistliku Saksamaa reetlikust kallaletungist Nõukogudemaale.

1941. a. 22. juuni hommikul saab Vääna-Jõesuus puhkusel viibiv Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja ja Riigikontrolli rahvakomissar Eduard Päll teada fašistlikust kallaletungist. Johannes Lauristini juures peetud nõupidamiselt lahkus ta vaba-

riikliku kaitsekomitee volinikuna, et kogu jõuga osa võtta vabariigi kaitsevõime tugevdamisest ja Tallinna kaitsmise organiseerimisest. Paljud, kes võtsid osa Tallinna kaitselahinguist, mäletavad kaht energilist juhtivat meest tõkete ja kaitsekraavide ehitamisel — need olid kaitsekomitee volinik Eduard Päll ja tolleaegse Tallinna Täitevkomitee kommunaalosakonna juhataja Johannes Hint, praegune nimekas teadlane.

Tallinnast lahkus Eduard Päll 27. augustil 1941. Laevale mindi siis, kui käis äge lahing juba linna piirides. Ta tegi läbi ränkraske teekonna Tallinnast Kroonlinna jäälõhkujal «Suur Tõll». Ta meenutab, et nägi oma silmaga kahe miiniristleja — «Jakov Sverdlovi» ja «Volodarski» hukkumist, kus langes Johannes Lauristin ja rida teisi seltsimehi-võitluskaaslasi.

Sõja esimese perioodi kaotuste kibedus ei suutnud võtta võitlusvaimu karastunud nõukogude patrioodidelt. Neil rasketel kangelaslikel päevadel pöördus Hugo Angervaksa luuletajasulg lugejate poole ridadega, mis algasid sõnadega «Meie võidame» («Kommunist» 25. VIII 1941).

Edasistel Suure Isamaasõja võitluskuudel töötas Eduard Päll esialgu Moskva raadio eesti toimetuses. 1943. a. aprillis valis EK(b)P Keskkomitee pleenum ta Keskkomitee propagandasekretäriks. See oli suurt energiat nõudev mitmekülgne ja ulatuslik agitatsiooni- ja propagandatöö, mida tuli organiseerida Punaarmee eesti rahvuslikes väeosades, tagalas töötava eesti elanikkonna hulgas ning vaenlase okupatsiooni alla sattunud Eestimaal. Selle töö ulatusest kõnelevad arhiiviandmed ning muu hulgas ka veel tänini säilinud lendlehed, mille autoreiks oli suur hulk eesti nõukogude kirjanikke: A. Alle, J. Barbarus, J. Kärner, E. Hiir, A. Jakobson, J. Semper, M. Raud ja H. Angervaks ise. Punaarmee Eesti korpuse sõjamehed mäletavad oma kohtumisi Eduard Pälliga Velikije Luki all, Narva lähistel, Emajõe forsseerimise eel ja paljudes teistes lahingutee paikades.

Eesti NSV territooriumi vabastamisele järgnenud esimeste aastate jooksul oli meie vabariigis raske leida niisugust paika, kus ei oleks käinud Keskkomitee propagandasekretär. Tuli palju selgitada, et vaenlase propaganda saasta minema pühkida; maareformi lõpe-

tamine, viljavarumine, linnade ja tööstuse taastamine, intelligentsi kokkutulekud — kõikjal oli vaja teha tööd. See oli väga pingerikas aeg Eduard Pälli elus. Tema elavaist kokkupuuteist rahvaga ning arvukaist esinemistest sõja ajal ning kõnesolevail aastail on trükis avaldatud valimik artikleid raamatus «Töös ja võitluses» (1948).

1947. a. valis Eesti NSV Ülemnõukogu Eduard Pälli oma Presiidiumi esimeheks. Tal tuli jätkata seda tööd, mis eesti esimesel nõukogude presidendil Johannes Varesel pooleli jäi. Ka Kadrioru lossis töötades ei nõrgenenud Eduard Pälli kontakt rahvaga: ettekanded ja esinemised vaheldusid individuaalsete kohtumistega tööd täis tihedatel vastuvõtupäevadel. Ja rahvast ei käinud nõu küsimas ja nõu pidamas mitte sugugi vähe.

Kümme aastat — 1940—1950 — oli Eduard Päll täie jõuga pühendunud ühiskondlik-poliitilisele võitlusele, täites vastutusrikkaid ülesandeid vabariigi partei ja nõukogude võimu aparaadis.

1951. aastast koondus Eduard Pälli peatähelepanu taas teaduslikule ja pedagoogilisele tööle. Viis aastat oli ta eesti keele ja kirjanduse õppejõud ning kateedrijuhataja Tallinna Pedagoogilises Instituudis. Neil aegadel viis ta lõpule oma väitekirja «Infinitiivi osa eesti keele grammatilises ehituses». Seda tööd oli E. Päll alustanud nõukogude fennougristika leninliku etapi ühe silmapaistvama esindaja prof. D. V. Bubrichi juhendamisel juba 1930-ndate aastate teisel poolel, kuid uued ülesanded ei andnud mahti kontsentreeruda teaduslikus uurimistöös. Selles ulatuslikus töös käsitletakse eesti infinitiivi aktiivsetes ja passiivsetes konstruktsioonides esinemise juhtumeid, tehakse järeldusi, mis aitavad lahti mõtestada seda eesti keele ühi olulist nähtust, kaasa arvatud infinitiivi süntaktiline positsioon ja selle osa eesti keele fraseoloogia allikana. Eesti infinitiivi grammatilisi ja struktuurilisi iseärasusi, infinitiivi mõju verbitarvitusele ja tema osa eesti keele süntaksis on E. Päll käsitlenud ka üleliidulises teaduslikus väljaandes — NSV Liidu Keeleteaduse Instituudi Toimetistes.

Tuginedes eesti keele õpetamise ning õpikute koostamise pikaajalisele kogemusele, on E. Päll andnud olulist abi selguse loomisel selliste küsimuste selgita-

misel ja õpetamisel, nagu lause definitsioon, sõnade grammatiline seos, lauseliigendus, tõstes sellega ühtlasi tegelike keeleõpetajate huvi teoreetilist laadi keeleprobleemide vastu.

Pika aja jooksul on E. Päll töötanud vene koolidele eesti keele õpikute koostamisel. 1955. aastal ilmus tema eesti keele õpik venelastele juba 6. trükis, samal aastal andis ta välja (koos G. Tukumtsevi ja E. Totseliga) eesti ja vene keele kõrvutava grammatika kõrgematele koolidele.

1950-ndate aastate teisest poolest hakkas Eduard Pälli elus ja tegevuses taas uue jõuga elama ja kõlama temale varemgi iseloomuliku kolme ala — teaduslik-pedagoogilise, kirjandusliku ning ühiskondlik-poliitilise tegevuse süntees. 1950-ndate aastate algul oli temagi aadressil langetatud põhjendamatuid etteheiteid ja süüdistusi. Kuid see ei teinud temast nagu teistestki tõelistest patrioodidest virisejat ning kõige seni tehtu ja saavutatu eitajat, nagu neid esines. Tõelise kommunistina sai ta aru, et isikukultuse tagajärgede likvideerimine ei ole konjunktuurne nähtus ega kampaania nihilistlikuks eitamiseks, vaid et selle protsessiga käis ja käib kaasas energiline parteiline võitlus edasiliikumise eest, kommunismi ürituse eest. Sellega on seletatav Eduard Pälli aktiivsuse kasv kõigil aladel.

1955. aastal sai Eduard Pälli ülesandeks Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi juhtimine. Instituudi direktorina töötas ta kolmteist aastat. Tema enda peamiseks uurimisobjektiks said tollal eesti keele süntaksiga seotud probleemid, õigemini ülesanne, mis seisis selles, et keelealane uurimine jõuaks puhtlingvistilistest üksikküsimuste ringist keele ühiskondliku funktsiooni, keele ja mõtlemise, keele ja filosoofia, keele kui sotsiaalsete suhete vahendi probleemide sfääri. Samaaegselt kaasnes sellega intensiivne kirjandusteaduslik uurimistöö, aktiivne ilukirjanduslik looming ja energiline publitsistlik ühiskondlik-poliitiline tegevus.

Kui Eduard Päll hakkas juhtima Keele ja Kirjanduse Instituuti, oli selle asutuse teaduslike töötajate arv väike, eriti napilt oli teadusliku kraadiga töötajaid. Instituudi teaduslike töötajate arv kasvas tema direktoriks olemise ajal üle kahe korra, teadusliku kraadiga

töötajate arv rohkem kui viis korda. Sellega kaasnes instituudi teadusliku produktsiooni kasv: ettevalmistusperiood oli lõppenud ning avalikkuse ette hakkasid jõudma uurimistulemused instituudi kõigil kolmel põhialal — lingvistikas, kirjandusteaduses ja folkloristikas.

Keele ja Kirjanduse Instituudi ühes olulises osas — vennasvabariikidevahelises ja rahvusvahelise suhtlemise alal — on Eduard Päll teed rajanud. Tema ja akad. Paul Ariste olid esimesed, kes esindasid instituuti Nõukogude delegatsiooni koosseisus VIII rahvusvahelisel lingvistide kongressil Oslos 1957. aastal. Peagi jõudis rahvusvahelise avalikkuse ette E. Pälli ülevaade «Über die estnische Sprachforschungsarbeit in der Estnischen SSR», mis ilmus Belgias väljaandes «Orbis» (1959). Algas Keele ja Kirjanduse Instituudi tee rahvusvahelisele areenile, mille esimesed küpsed viljad avanesid instituudi töötajate ettekannete näol fennougristide rahvusvahelisel foorumil Helsingis 1965. aastal. Siinjuures on oluline märkida Eduard Pälli põhimõttekindlat seisukohta rahvusvaheliste suhete arendamisel. Ta on rõhutanud («Kodumaa» 1960, nr. 23), et erinevate süsteemidega riikide teadlaste koostöö ei ole ega saa olla eri ideoloogiate kooseksisteerimine, et marksistlike positsioonide kaitsmine jääb aluseks igasuguste kontaktide ja suhete organiseerimisel.

Neil aastatel lasus E. Pällil peale direktorikohustuste suur hulk ühiskondlikke ülesandeid. Vabariikliku rahukaitsekomitee esimehena (1956—1961) tegi ta suurt tööd, Eesti NSV delegatsiooni juhina osales ta rahureisidel Poola Rahvavabariiki, Soome, Rootsi, Taani ja mujale. Palju energiat nõudis töö tohutu, 25 000-liikmelise organisatsiooni — Eesti NSV vabariikliku ühingu «Teadus» esimehena. Neile lisandusid toimetuskolleegiumi liikme kohustused EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, Eesti Riiklikus Kirjastuses, samuti Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuses.

Teadusliku organiseerimistöö ning arvukate publitsistlike esinemiste kõrval on Eduard Päll alati leidnud mahti kirjanduslikeks harrastusteks. Hugo Angervaksa autorinime all ilmus aastail 1957—1963 viis teost — jutustusi, humoreske, olukirjeldusi ja värsse. Autori

kui prosaisti ainering on lai, ta käsitleb elunähtusi tsaariajast kuni sõjajärgse ülesehitustöö aastateni («Aja proov», valik autori loomingust 1929—1956, ilm. 1957). Sisuliselt kokkukuuluvate olukirjelduste tsüklis («Hommik», 1958) on H. Angervaks käsitluse alla võtnud ühe valla inimeste elusaatuse vahetult pärast Suure Isamaasõja lõppu. Satiirilised palad ja humoreskid avaldas autor raamatus «Muumia» (1961). Valimik proosat ilmus vene keeles pealkirja all «Следы на дороге» (1963). Angervaksa-prosaisti iseloomustab parteiline suhtumine eluvahekordadesse, tema ütlemisviis on mahlakas, kohati napisõnaline ja lakooniline, suhtumine oma teoste tegelastesse südamlik ning inimest mõistev. Oma luule valimiku (1920-ndate aastate lõpust 1960-ndate aastateni) avaldas Angervaks kogus «Vanad kased» (1960). Kõige ilmekamalt on tema poeedinatuur avatud valikkogu nimiluuletuses, mis annab mõjuva pildi loodusetajust, armastusest looduse ja inimese vastu. Satiirikuna on Angervaks mahlakas ning sotsiaalsetele ebakohtadele tuld koondada oskav.

Jäädes põhiliselt lingvistiks ning filoloogilise uurimistöö organiseerijaks, on Eduard Päll haare ikka ulatunud ka filoloogia teise valdkonda — kirjandusteadusse ning kirjanduskriitikasse. Teda huvitavateks olulisteks probleemideks aastail 1956—1968 on olnud eesti sotsialistliku realismi kirjanduse noorusmaa (uurimus Eessaare Aadust, 1957; ülevaade eesti kirjanduse arenemisest Nõukogude Liidus 1920-ndail ja 1930-ndail aastail, 1958). Ta on pidanud vajalikuks pidevalt oma parteilist sõna sekka öelda kaasaja eesti nõukogude kirjanduse arenguprotsessi mõnede tendentside kohta. Näiteks tema arvamust eesti nõukogude romaani arengu küsimuses («Seisukohtadest, millega on raske nõustuda», «Sirp ja Vasar» 22. jaan. 1960) ei saa lihtsustavalt taandada v o r m i k ü s i m u s e k s (kas «lühike või pikk romaan»). E. Päll tõstatab siin s i s u l i s e probleemi: millistele realistlik-revolutsioonilistele traditsioonidele peaks tuginema eesti nõukogude romaan oma arengus.

1961. aastal valiti Eduard Päll üheaegselt Arnold Kasega Eesti NSV Teaduste Akadeemia esimesteks korrespondentliikmeteks eesti keele alal. Varasemaile riiklikele autasudele — Isamaasõja I järgu ja Austuse

märgi ordeneile — lisandus 1963. aastal tema mitmekülgse töö eest uus tunnustus — Tööpunalipu orden.

1968. aastal valiti Eduard Päll Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakonna akadeemiksekretäriks ja Teaduste Akadeemia presiidiumi liikmeks. Ühe instituudi juhtimise asemel tuli nüüd hoopis komplitseeritum ja pingelisem ülesanne: suunata kolme instituudi, kirjandusmuuseumi ning kahe suurearvulise seltsi tegevust. Mitme eriala töö suunamisel olid talle tõsiseks abiks paljude aastate ning aastakümnete kogemused. Ühiskonnateaduste asutuste endi aktiviseerimine ning osakonna ja tema büroo osakaalu tõstmine tõid kaasa selle, et kõik kolm Ühiskonnateaduste Osakonna instituuti — Majanduse Instituut, Ajaloo Instituut ning Keele ja Kirjanduse Instituut kasvasid tunnustatud uurimiskeskusteks mitte üksnes vabariigis, vaid ka üleliidulises ulatuses ning omandasid rahvusvahelise kaalu. Ühiskondlikel alustel tegutsevate seltside — Emakeele Seltsi ja Geograafia Seltsi osatähtsus tõusis. Nad hakkasid üha laiemalt kaasa rääkima teaduslik mõtte levitamises oma erialal üle vabariigi. Loomulikult on selles suuri teeneid Eduard Pällil kui Ühiskonnateaduste Osakonna akadeemiksekretäril.

Pingeliste teaduslik-organisatsiooniliste ülesannete kõrval leidis Eduard Päll ka nüüd aega aktiivselt tegutseda lingvistina, kirjandusloolasena ning publitsistina.

Teadlasena on Eduard Päll 1960-ndaist aastaist peatähelepanu koondanud lingvistikale, eriti aga kakskeelsuse probleemidele. Juba aastakümneid on tema mõte liikunud selles suunas, kuidas keeleteaduses üksikküsimuste käsitlemiselt jõuda suuremate ja üldisemate probleemide käsitlemisele, kaasa arvatud keele funktsioon ühiskonnas, keele ja rahvuse arengu dialektilised probleemid. Eduard Päll algatas meie vabariigis kakskeelsuse probleemi uurimise. Kakskeelsuse puhtlingvistiline tõlgendus ja käsitlus tuli laiendada sotsiolingvistiliseks, hakata uurima seda kui keelelist ning ühtaegu sotsiaalset nähtust, millel on Nõukogude paljurahvuselises ühiskonnas hoopis teine, laiem, sotsiaalne, kõigile rahvastele vajalik ühiskondlik tähendus. Kakskeelsuse uurimisrühma moodustamise kõrval lõi Eduard Päll ise uurijana aktiivselt kaasa, avaldades rea olulisi käsitlusi («Rahvuskeelte arene-

mise perspektiividest sotsialismi ja kommunismi ajastul», «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 11; «О развитии национальных языков и типы двуязычия» teoses «Проблемы двуязычия и многоязычия», Moskva 1972 jm.). Ta on käsitlenud ka kõigi nõukogude soome-ugri rahvaste keelte ja keeleteaduse küsimusi («Jooni nõukogude fennougristika arenemisest», «Looming» 1972, nr. 10, «Развитие финно-угроведения в советскую эпоху», «Советское финно-угроведение» 1972, nr. 4).

Aktiivse organisatsioonilise ning teadusliku töö kõrval on Eduard Pällil tulnud täita endiselt hulka ühiskondlikke, vabariigist üleliidulise ning rahvusvahelise elu sfääri ulatuvaid ülesandeid. Aastail 1968—1970 oli ta III rahvusvahelise fennougristide kongressi organiseerimiskomitee esimehe asetäitja ning kongressi ajal asepresident, 1971. aastast on ta üleliidulise Fennougristide Komitee liige, 1969. aastast Ühingu «NSV Liit—Soome» Eesti Osakonna esimees. Keerukate ülesannetega üleliidulises probleeminõukogus, mis tegeleb kaasaja välismaiste ideoloogiliste voolude uurimisega, täidab E. Päll aseesimehe ülesandeid. Endiselt aktiivselt võtab ta osa mitmete teaduslike nõukogude tööst.

Südamelähedaseks on Eduard Pällile jäänud kirjanduslik looming (ta avaldas 1969. aastal romaani kaasaja noorsoo elu ja moraali probleemidest «Kelk soo peal», 1973. a. jutustuste kogumiku «Kaks tamme ja pihlakas») ning kirjanduse arengu probleemid. 1960-ndate aastate lõpul ja käesoleva aastakümne algul on ta olnud mitme mõttevahetuse algatajaks. Igas mõttevahetuses on endastmõistetavalt palju eri arusaamisi, ei ole kõige olulisem see, kuidas need on kulgenud või ehk isegi teatavasse umbkotti jooksnud või jooksutatud. Eduard Pälli esitatud mõttevahetustes («Eksistentsialismist, absurdismist . . .», «Sirp ja Vasar» 5. dets. ja 13. dets. 1968; «Veel kord kirjandusliku arengu mõistmisest», «Sirp ja Vasar» 30. apr. 1971) on ehk vaieldavusi üksikteoste või tüüpide hindamises; sellest olulisem on asjaolu, et ta juhib õigeaegselt tähelepanu modernismi mitmesuguste ilmingute ohtlikkusele. Kaasaja üha teravneva ideoloogilise võitluse tingimustes on niisuguste tendentside avalikkuse ette toomisel suur tähtsus.

Eduard Pälli mitmekülgne teaduslik ning ühiskondlik-poliitiline tegevus on aastakümnete jooksul jätnud olulisi jälgi eesti nõukogude kultuuri arengu teele. Ta esindab sotsialistliku ühiskonna teadlasetüüpi, kelles on lahutamatult ühendatud teadlane ja ühiskonnategelane. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium andis oma seadlusega 31. jaanuarist 1969 sellele tööle kõrgeima hinnangu, tunnistades Eduard Pälli Eesti NSV teeneliseks teadlaseks.

50-aastase tööstaažiga teeneka ühiskonnategelase-kommunisti viljakas juhtimis- ja uurimistegevus jätkub ja toob endiselt suurt kasu meie ühiskonnale tema edasiliikumisel kommunismile.

Endel Sõgel

*KIRJANDUSE PARTEILISUSE PÕHIMÕTTEST**

1

Sotsialismi ehitamise algus Nõukogude Venemaal andis võimsa tõuke ajaloo arenemisele. Ka kirjandus ei jäänud sellest tõukest puudutamata. Uue ühiskonna tekkimise näol oli kujunenud materiaalne alus sotsialistliku realismi kirjanduse väljakujunemiseks. Me näemegi selle protsessi algust otsekohe pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu Venemaal.

Selle protsessi etteotsa asus sotsialistliku realismi kirjanduse alusepanija Maksim Gorki, kuna sotsialistliku realismi kui kirjandusliku meetodi ideelis-esteetilise aluse oli loonud V. I. Lenin oma tuntud artikliga «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus», samuti oma töödega Lev Tolstoist. Aga ka paljudes teistes artiklites, kirjatöödes ja kirjades on V. I. Lenin väljendanud oma mõtteid kirjanduse ja kunsti kohta, mis kõik kuuluvad hindamatu väärtusena marksistlik-leninliku esteetika varasalve. Lenini mõtted on muutunud mitte üksnes marksistlik-leninliku esteetika alusmüüriks, vaid ühtlasi ka sotsialistliku realismi kirjanike lipuks võitluses kodanliku maailma kirjanduse mandumistendentside vastu.

Parteilisuse põhimõte on saanud nagu omataoliseks lakmuspaberiks, mille abil on võimalik ära tunda kirjanduse ja kunsti eesrindlikku osa tänapäeva maailmas, sest parteilisus kirjanduses ja kunstis tähendab kõigepealt elu õiget peegeldamist selle revolutsioonilises edasiliikumises, ja see peegeldamine toimub kõige eesrindlikumatelt ühiskondlik-poliitilistelt positsioonidelt.

---

* Ilmub esmakordselt. Ette kantud televisioonis 1969. a.

Seetõttu rünnataksegi leninliku parteilisuse põhimõtet kirjanduses lakkamatult sotsialismi vaenlaste leeris, kasutades selle jaoks igasuguseid vahendeid.

2

Lenini artiklil «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» on põhjapanev tähtsus. Ta kirjutas selle artikli 1905. aasta lõpukuudel, kui revolutsiooni arenemine kulges tõusujoones. Tahaksin selles artiklis eriliselt rõhutada kohta, kus Lenin kõneleb *tõeliselt vabast kirjandusest, mis on* **avalikult** *seotud proletariaadiga*. Selles lauses on Lenini enda poolt alla kriipsutatud sõna «avalikult». Mulle näib, et nendesse Lenini sõnadesse on kätketud parteilisuse põhimõtte kõige täpsem ja ka kõige täielikum sõnastus.

Meie sajandil, mis on tulvil ajaloo kõige keerukamaid ja vastuolulisemaid sündmusi, on kirjanduse ja kunsti progressiivsuse kõige kindlamaks tunnuseks selle avalik hoiak proletariaadi poole, sotsialismi poole.

«See on vaba kirjandus sellepärast,» kirjutab Lenin, «et mitte omakasu ja karjäär, vaid sotsialismi idee ja töörahva poole hoidmine värbab tema ridadesse üha uusi jõude. See on vaba kirjandus sellepärast, et ta ei teeni blaseerunud kangelannat, igavust tundvat ja rasvumise all kannatavat «ülemist kümmet tuhandet», vaid miljoneid ja kümneid miljoneid töötajaid, kes moodustavad maa paremiku, selle jõu ja tuleviku. See on vaba kirjandus, mis viljastab inimkonna revolutsioonilise mõtte viimast sõna sotsialistliku proletariaadi kogemuste ja elava tööga, loob alalise vastastikuse mõjutamise mineviku kogemuste (teaduslik sotsialism, mis viis lõpule sotsialismi arenemise tema primitiivsetest, utoopilistest vormidest) ja oleviku kogemuste vahel (seltsimeeste tööliste kaasaegne võitlus)».

Tõin selle pikema tsitaadi Lenini artiklist sellepärast, et siin on minu arvates peale kõige muu ka kindlapiiriliselt ja küllaltki mahukalt markeeritud selle vaba kirjanduse sisu äärejooned, kuigi tean, et tsitaatidega on võimatu edasi anda Lenini mõtte terviklikkust, selle assotsiatsioone, üksikosade omavahelist seostumist.

Kirjanduse ja kunsti parteilisuse põhimõte, nagu selle on sõnastanud V. I. Lenin, on ülimalt komplitseeritud ja dünaamiline ajalooline kontseptsioon, õpetus, millel on erinevaid aspekte, mille lahtimõtestamiseks on seni palju kirjutatud ja nähtavasti kirjutatakse ka tulevikus, kuid see õpetus on ühtlasi ka terviklik ja eluline, sest leninism on elu ise, mille arenemine ei peatu kunagi.

3

Leninliku parteilisuse põhimõtetele on rajatud sotsialistliku realismi kirjanduslik meetod, mis tänapäeval on kogu maailmas võitnud endale tunnustuse. Kodanlik kirjandusteadus oma mitmesuguste voolude ja hoovuste näol ründab ägedalt sotsialistliku realismi kirjandust, kuid see ei suuda takistada selle meetodi võidukäiku planetaarses ulatuses. Sotsialistliku realismi kirjandus pole mitte kitsahaardeline ja ühehülbaline kirjandus, mis seadvat oma põhiülesandeks illustreerida kommunistliku partei juhtnööre, nagu väidavad kodanlikud kirjandusteadlased, vaid see on oma olemuselt niisugune ideelis-esteetiline ühtsus, mis täiesti avalikult ja vabalt deklareerib oma sidemeid proletariaadiga, sotsialismiga, kommunismiga. See on ühtlasi niisugune ideelis-esteetiline ühtsus, mis on võimeline endas ühendama täiesti erinevate loominguliste stiilidega kunstnikke. Seega on marksistlik-leninlik esteetika toonud teadusse kunstimeetodi mõiste kui kõige tähtsama ja mahukama tüpoloogilise kriteeriumi, mille abil osutub võimalikuks orienteeruda kunstisuundade, -voolude ja -stiilide kirevuses.

4

Leninlikust kirjanduse ja kunsti parteilisuse kontseptsioonist tuleneb väga oluline mõttekäik, mille rakendamisel kirjanduses on suur ja põhimõtteline tähtsus. Nii nagu elu kasvatab inimesi, peab ka tõeline sotsialistliku realismi kirjandus olema inimeste tark,

nõudlik ja järjekindel kasvataja. Kuid kirjanduse ja elu kasvatavatel funktsioonidel on siiski üsna suur vahe. Kirjandusel puudub küll elu kasvatava funktsiooni universaalne toime, kuid sellevastu on temas midagi muud, midagi teisest kvaliteedist — ta nagu võtab kokku elu hoovusi, hindab ühiskonna arengusuundi ja ka üksikute inimeste saatusi. Kirjandus on nagu kontsentreeritud valguseallikas, prožektor, mis haarab oma kiirtevihku elu kõige olulisemad küljed, kõige tähtsamad arengusuunad. Muidugi, kirjandus võib ka palju halba teha, kui tema ideelis-esteetiliseks aluseks on mingi reaktsiooniline kontseptsioon, kuid praegu on meil juttu sotsialistliku realismi kirjandusest, mis, lähtudes leninlikust parteilisuse põhimõttest, peab inimestele andma alati jõudu edasiminemiseks. Ka sel juhtumil, kui ta kujutab ja paljastab negatiivset meie elus, sest eitamise eitamise kaudu jõutakse alati positiivse juurde.

Aadu Hindi romaan «Tuuline rand», Juhan Smuuli «Muhu monoloogid», Egon Ranneti «Südamevalu» ja palju teisi eesti nõukogude kirjanduse silmapaistvaid teoseid võivad olla näiteks, kuidas kirjandus, asudes õigetel ideelis-esteetilistel seisukohtadel, kasutab erinevaid loomingulisi stiile ja ühtlasi teostab kirjanduse ette seatud ülesannet — peegeldada elu kõige eesrindlikematelt ühiskondlik-poliitilistelt positsioonidelt.

Ka kõige raskemaid elupilte kujutades näitab edasiviiv kirjandus alati elu seda aspekti, mis sisendab inimeses lootust ja ülesaamist allavajumisest, degeneratsioonist. Isegi siis, kui seda tuleb näidata inimese hukkumise hinnaga. Niisuguse näitena tooksin V. Beekmani poeemi «Viis minutit», mille traagiline lõpp jääb meis kõlama siiski optimistlikult.

5

Peab tunnistama, et mitte kõik romaanid, poeemid, näidendid, luuletused ja jutustused, mis ilmuvad nõukogude kirjanduse nime all, pole oma sisult ja vaimult niisugused, mis sisendaksid nõukogude inimestele usaldust elu vastu, usku ja lootust meie ees seisvatesse perspektiividesse. Kahjuks ilmub meil veel niisuguseid

teoseid, mis tekitavad lugejas perspektiivituse ja lootusetuse meeleolusid, väljapääsmatuse, elu tühisuse ja mõttetuse tunnet. On ilmunud teoseid, milles näiteks inimühiskonda kujutatakse miljardihingelise asfalteeritud džunglina, kus inimene elab meeletus üksinduses. Leidub ka kirjanduskriitilisi kirjutisi, mille autorid on «osanud» täielikult lahti saada marksistliku esteetika terminitestki ja asuda modernistliku kirjanduskriitika hästi udustele, näiliselt sügavamõttelistele, kuid mitte midagi tähendavate sententside, mõistaandmiste ja mõttekildude pseudoteaduslikule pinnale. Võõraste mõjutuste nähtavaletulek mõnede autorite loomingus võetakse mõnede kriitikute poolt kaitse alla. Lenini leppimatus asotsiaalse ja manduva vastu kirjanduses on üldtuntud. Kirjas Inessa Armandile (1914. aastal) märkis Lenin Vinnitšenko romaani «Isade õpetused» puhul, et ta peab rämpsuks niisugust kirjandusteost, kus kogutakse ja maalitakse õudusi, nauditakse jõhkrusi ning seejuures autor imetleb iseennast, kriitika aga kaitseb niisugust teost ettekäändel, et see olevat kuulsa kirjaniku jäljendamine (V. I. Lenin, Teosed. 35. köide, lk. 109).

Lenin ja Gorki on meile oma teoste iga reaga pärandanud selle tõe, et kirjanduse ja kunsti parteilisuse põhimõte tähendab kõigepealt kunstiteose õiget sotsiaalset kõla. See õige kõla võib aset leida ainult sel juhul, kui kunstiteose looja seisab avalikult ja vabatahtlikult proletariaadi poolel, kui ta tahab proletariaadiga koos ehitada ja luua uut ühiskonda.

1969

*SOTSIALISTLIKU REALISMI ALGUSEST EESTI PROOSAKIRJANDUSES**

Iga rahva kirjanduses moodustavad revolutsioonilise tuumiku teosed, mis õhutavad rahvahulki võitlusele vana, ekspluataatorliku ühiskonnakorra vastu, teosed, mis on pühendatud sotsialismi eest peetava revolutsioonilise võitluse kujutamisele.

Eesti kirjandusel on selles mõttes silmapaistev koht Eessaare Aadu loomingul. Tema proosaloomingu domineerivaks teemaks on eesti töötava rahva võitlus sotsialistliku revolutsiooni teostamise eest. Siit tuleneb ka kirjaniku suur huvi lihtsa inimese, eriti aga tema teadvuse kujunemise vastu. Eessaare Aadu töödes näidatakse peamiselt inimese klassiteadlikkuse kujunemist. Selle kujunemise protsessi staadiumid võivad olla mitmesugused: esimesed klassiteadvuse võrsed, nende tärkamine ja kujunemine, stiihiline vastuhakk klassivaenlasele, klassivõitluse seaduste raudse loogika äratundmine, mis määrab inimese seisukoha selles võitluses, teadlik võitlus kommunistliku partei ridades kurnamiskorra kukutamise eest. Need Eessaare Aadu teoste üldteemad on tihedalt seotud revolutsioonilise võitluse käsitluse põhiprobleemiga ja viivad tema loomingu sotsialistliku realismi kirjanduse teele.

Eessaare Aadu jutustuste tegelasteks on maatamehed, sulased, mõisamoonakad ja teised tööorjad, intelligentsi esindajad ja lõpuks põrandaalused parteitegelased. Kurnajateklassi esindajad on tema teostes esitatud peamiselt kõrtsmike, parunite, kaupmeeste, pangahärrade, politseiagentide, nuuskurite, ministrite ja salaluure timukate näol.

Tähtis koht kirjaniku loomingus on revolutsiooniliste

---

* Ilmunud raamatus Eessaare Aadu «Jutustusi» (1957) järelsõnana pealkirja all «Eessaare Aadu elust ja loomingust».

võitlejate, põrandaaluste kommunistide kujudel. Kõige esimesena eesti kirjanduses kujutab Eessaare Aadu oma loomingus nende inimeste elu ja tegevust, kes põranda alla surutuna organiseerivad rahvahulkade võitlust ebaõiglase, kapitalistliku ühiskonnakorra kukutamiseks. Ta näitab lugejale nende igapäevast elu, raskeid põrandaaluse elu tingimusi, revolutsiooniliste võitlejate ohvrimeelsust. Kuid ühtlasi joonistab ta karmide pintslitõmmetega ja napisõnaliselt pilte nende inimeste ideelisest kindlusest ja vankumatusest. Vanglad, kohutavad piinad kaitsepolitsei kongides, isegi surm ei kohuta neid võitlemast tööinimeste vabastamiseks vägivalla orjusest, tuleviku — sotsialismi eest. Põrandaalused kommunistid on elukutselised revolutsionäärid, kelle kodanlus on kuulutanud lindpriideks. Neil pole elukohta, ei ole võimalust perekonna loomiseks. Nende kohta ei kehti muud seadused kui politsei ja sõjakohtute vägivald, surmanuhtlus ja sunnitöö. Kuid nad on kapitalismi orjusse surutud rahvahulkade vabastamise eest peetava võitluse eesotsas, kõige ausamad ja paremad inimesed, keda vägivalla kukutanud rahvas kunagi ei unusta. Niisugustena on neid kujutanud revolutsionäär ja kirjanik Eessaare Aadu.

1

Eessaare Aadu (Jaan Anvelt) on sündinud Viljandimaal Võisiku vallas Oorgu külas talupoja perekonnas 18. aprillil 1884. aastal. Pärast küla- ja kihelkonnakooli lõpetamist õppis ta Tartu Õpetajate Seminaris. On teada, et juba neil aegadel (umbes 1900. a.) hakkas nooruk elavalt huvituma poliitilistest küsimustest, mille pinnal tal tekkis konflikt tagurliku koolijuhatusega. Seminaris, kus õppis J. Anvelt, valitses range kroonukord, mis püüdis maha suruda viimasegi vaba mõtte, lokkas jumalaorjus ja kirikutürannia. Oma autobiograafias kirjutab J. Anvelt selle kohta: «Õppisin muidu hästi, aga jumalasõna ja kirikulaulude sõnade pärast, mis kuidagi pähe ei hakanud, jäeti mind enam kui üks kord söömata ja mõnikord pärast teisi öösel istuma.»[1]

[1] EKP KK Parteiarhiiv, f. 25, nim. 25—2, t. 132, l. 4.

Juba seminaris õppides hakkas noor Anvelt osa võtma keelatud koosolekutest, mida korraldati üliõpilaste ja keskkoolide vanemate klasside õpilaste ringkondades. Seminaris hakkas ilmuma illegaalne kirjanduslik ajakiri «Ärataja», mille eesotsas seisis J. Anvelt. Niisugune «eluviis» ei jäänud seminari juhtkonnale tähele panemata ja «kahtlane» õpilane jäeti ilma kroonu ülalpidamisest. See asjaolu muutis edasise õppimise seminaris võimatuks ja tal tuli õppeasutusest lahkuda. Mõne aja elas ta omal käel, hankides ülalpidamist juhuslike töödega, tundide andmisega ja loengute ümberkirjutamisega. Samal ajal õppis ta raamatupidamist.

1902. aasta kevadel sõitis J. Anvelt Peterburisse kohta otsima, kuus rubla raha taskus. «Sain teisel päeval kuhugi soolikapuhastamise ärisse kontoristiks ja saksa keele korrespondendiks,» kirjutab ta oma autobiograafias. Hiljem töötas ta Peterburi Polütehnilise Instituudi ühiselamu arvepidajana.

Seni teadaolevatest andmetest nähtub, et Jaan Anvelt alustas oma kirjanduslikku tegevust juba enne 1905. aastat, nähtavasti Peterburis viibimise perioodil. Ajakirjas «Linda» ilmus 1904. aastal kirjaniku kaks jutustust Jaan Hulmu varjunime all.

Peterburis tutvus J. Anvelt juba põhjalikumalt marksismi ideedega. Ta võttis osa 1905. aasta 9. jaanuari meeleavaldusest. Siitpeale hakkas Anvelt juba teadlikult ja üha kasvava energiaga osa võtma poliitilisest elust. Sõitnud 1905. aasta suvel oma vanemate juurde Mahtrasse, hakkas ta tegema revolutsioonilist selgitustööd kohalike mõisatööliste hulgas.

Sama aasta sügisest peale töötas ta kooliõpetajana Virumaal Toila külakoolis. Loonud tihedad sidemed kohalike elanikega, hakkas noor kooliõpetaja nende hulgas selgitustööd tegema. Külakehvikud, kalamehed, käsitöölised ja sulased on nendeks inimesteks, kelle hulgas revolutsiooniline kooliõpetaja esimese Vene revolutsiooni päevil oma tegevust arendas, keda ta võitlusele tsarismi, parunite ja kulakluse vastu organiseeris. Kui 1905. aasta lõpul karistussalgad Jõhvi jõudsid, pidi ta ennast nende eest metsas heinaküünis varjama.

Kuigi tal õnnestus karistussalkade küüsist pääseda, ei saanud ta enam rahulikult ja segamatult koolitööd

teha. Tema vahekorrad kohapealsete võimumeestega olid muutunud teravaks. Erilist viha hakkas tema peale kandma tolleaegne Jõhvi pastor, kelle arvates ei osutatud koolis küllaldast tähelepanu usuõpetusele. Maakonna rahvakoolide inspektor märkis oma ettekandes, et lapsed olevat koolis halvasti riigihümni laulnud. Kõige selle tõttu tuli Anveldil 1907. aastal koolitööst loobuda.

Samal aastal sooritas J. Anvelt keskkooli küpsuseksami ja astus sügisel Peterburi ülikooli õigusteaduskonda. Peterburis sukeldus ta jäägitult revolutsioonilisse töösse. Ta tutvus põrandaaluste sotsiaaldemokraatidega, nende hulgas ka Viktor Kingissepaga. 1907. a. oktoobris võeti ta vastu ülikooli põrandaaluse bolševistliku organisatsiooni ridadesse. Ta hakkas aktiivselt osa võtma tööst, mida see organisatsioon pealinna tööliste ja üliõpilaste hulgas tegi. Suurt tööd tegid V. Kingissepp ja J. Anvelt Peterburi eesti tööliste ja haritlaste ridades, organiseerides klassiteadlikke töölisi ja üliõpilasi bolševike partei ümber, võideldes iga liiki kodanlike tegelaste ja oportunistide vastu.

1911. aasta jaanuaris tekkisid Peterburi üliõpilaste hulgas rahutused, mis olid suunatud tagurlike professorite ning tsaarivalitsuse mustasajalise poliitika vastu. J. Anvelti süüdistati üliõpilaste streigi organiseerimises ja ta areteeriti koos teiste rahutuste juhtidega. Pärast lühiajalist vangistust ta vabastati, kuid saadeti Peterburist välja. Ta siirdus Tallinna, kus jäi pikemaks ajaks politsei valve alla.

Nagu kogu Venemaa ulatuses, nii algas ka Eestis neil aastatel uus töölisliikumise elavnemine. Selle taustal hoogustus tunduvalt sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide tegevus. Ka J. Anvelt ei jäänud Tallinnas lihtsaks pealtvaatajaks, vaid lõi politsei valvest hoolimata kaasa revolutsioonilise tegevuse organiseerimisele. Koos J. Lilienbachiga toimetas ta trükki marksistlike tööde kogumiku «Meie Sõna» I. Raamat konfiskeeriti tsaarivõimude poolt, Anvelt võeti kohtulikule vastutusele. Areteerimise ohu tõttu elas ta mõne aja illegaalselt Eestis ja siirdus siis Helsingisse, kus võttis aktiivselt osa sealse eesti sotsiaaldemokraatliku organisatsiooni tööst.

1912. aasta algul siirdus J. Anvelt Peterburi ja soo-

ritas eksternina ülikooli lõpueksami. Siis asus ta elama Narva.

Tol ajal elas eesti töölisliikumine üle tõusu-ajajärgu. Suurenesid tunduvalt tööliste streigid ja väljaastumised, kasvas maatöötajate revolutsiooniline aktiivsus. Eesti töölisliikumise aktivistide ees tõusis päevakorda massilise legaalse ajakirjanduse organiseerimine bolševistliku «Pravda» eeskujul. See ülesanne pandigi rühmale seltsimeestele eesotsas J. Anveldi ja J. Käspertiga. Eesti bolševistliku töölisajalehe «Kiir» esimene number ilmus 15. (28.) juunil 1912. a. Narvas. Ajalehe tegelikuks toimetajaks sai J. Anvelt. Lähemateks kaastöölisteks olid bolševikud V. Kingissepp, H. Pöögelmann, O. Rästas, A. Koni, H. Suuder, V. Buk, N. Janson ja rida teisi.

Töölisajalehe «Kiir» teened eesti töölisliikumises on määratu suured. Ta liitis nii ideeliselt kui ka organisatsiooniliselt linna- ja maaproletariaadi revolutsioonilisi jõudusid võitluseks tsaarivõimu vastu, kasvatas neid poliitiliselt ja koondas parimad neist parteiorganisatsiooni ridadesse. Seda tööd tuli teha halastamatus võitluses eesti kodanlike natsionalistide, menševike ja iga liiki oportunistide vastu. Ajaleht paljastas oma veergudel mõisnikke, kapitaliste, kirikuõpetajaid ja teisi töörahva vaenlasi. Oma artiklis «Objektiivseid andmeid mitmesuguste voolude tugevuse kohta töölisliikumises» andis V. I. Lenin kõrge hinnangu eesti bolševistlikule ajalehele «Töö Hääl», missuguse nime all 1914. aastal endine «Kiir» ilmus.[1]

Eesti bolševike poolt väljaantav töölisajaleht suleti Esimese maailmasõja eel 1914. aastal. J. Anvelt töötas Narvas edasi, pidades sidet Peterburi bolševikega. Narva sotsiaaldemokraatlik komitee, mille koosseisus töötas Jaan Anvelt, jätkas oma revolutsioonilist võitlust. Põrandaalused parteirakukesed tegid edasi selgitustööd rahva hulgas, organiseerisid töörahvast võitluseks imperialistliku sõja ja tsaarirežiimi vastu. Narva bolševikud organiseerisid J. Anveldi initsiatiivil esimese põrandaaluse trükikoja, kus trükiti revolutsioonilisi lendlehti. Neid levitati parteirakukeste kaudu Kreenholmis, Narva linavabrikus, malmivalutehases, raudteel ja mujal.

---

[1] Vt. V. I. Lenin. Teosed, 20. kd. Tallinn 1953, lk. 353.

1917. aastal, Veebruarirevolutsiooni päevil, organiseerisid Narva bolševikud eesotsas J. Anveldiga Narva tööliste üldstreigi, võtsid üle kodanliku ajalehe «Meie Elu» trükikoja ja hakkasid seal trükkima väljaannet «Teated Revolutsiooniliste Narva Tööliste Ajutise Komitee poolt». Politseilt ja sandarmitelt võeti relvad. 3. märtsil katkestasid kõik Narva töölised töö. Samal päeval loodi Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu. Nõukogu täitevkomitee esimeheks valiti J. Anvelt.

Veebruarirevolutsioon kukutas tsaarivõimu, kuid töörahvale see veel vabadust ei toonud. Vaatamata kaksikvõimu tekkimisele, asus riigivõimu etteotsa kodanlus, kes püüdis revolutsiooni tunnistada lõppenuks. Pärast kuulsaid V. I. Lenini Aprilliteese võttis bolševike partei suuna sotsialistlikule revolutsioonile. Eesti bolševikud eesotsas V. Kingissepa, J. Anveldi ja teistega tegid suurt tööd sotsialistliku revolutsiooni võiduks Eestis.

1917. aasta märtsis korraldati Tallinnas esimene üle-eestimaaline bolševistlike organisatsioonide nõupidamine, kus arutati edaspidise töö ülesandeid. Päevakorras oli ka partei häälekandja väljaandmise küsimus. Otsustati uuesti välja andma hakata tsaarivõimude poolt 1914. aastal suletud ajalehte «Kiir». Ajalehe toimetajaks valiti J. Anvelt. 18. (31.) märtsil 1917. aastal ilmuski «Kiire» esimene number Tallinnas. Ajalehe mõju eesti töörahva revolutsioonilise teadvuse kujunemisele oli määratu suur. «Kiir» hakkas järjekindlalt paljastama sõja imperialistlikku iseloomu ning Ajutise Valitsuse reetlikku poliitikat, kutsudes eesti töötavat rahvast võitlema sotsialistliku revolutsiooni teostamise eest. Ajalehe veergudel ilmusid V. I. Lenini «Kirjad kaugelt» ning rida teisi bolševike partei tähtsamaid dokumente.

16.—17.(29.—30.) aprillil toimus Tallinnas VSDT(b)P Põhja-Balti (Eestimaa) I konverents, mille tööd juhtis J. Anvelt. Konverentsil oli erakordselt suur tähtsus Eestimaa bolševistlike organisatsioonide edaspidisele tegevusele. V. I. Lenini Aprilliteesid võeti kogu konverentsi töö aluseks ja partei organisatsioonide edasine tegevus sai nüüd uue ja selge suuna — ette valmistada sotsialistlikku revolutsiooni. Konverents pani aluse

üle-eestimaalise (Põhja-Balti) bolševistlikule organisatsioonile ja suunas kogu revolutsioonilise tegevuse sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamise teenistusse.

J. Anvelt kui eesti bolševike silmapaistvamaid organisaatoreid ja ideoloogilisi juhte andis kogu oma jõu ja energia partei eesmärkide teostamisele. Ta oli I Ülevenemaalise nõukogude kongressi delegaat ning valiti Ülevenemaalise Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu Täitevkomitee liikmeks. J. Anvelt oli bolševike partei Eestimaa (Põhja-Balti) büroo ja Tallinna komitee liige, «Kiire» toimetajana kirjutas ta palju artikleid ajalehe jaoks, esines sagedasti tööliste ja sõjaväelaste koosolekutel ja miitingutel. Peale selle oli ta veel Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu bolševike fraktsiooni juht. Ainuüksi see loetelu näitab tema töökoorma suurust.

Bolševike partei mõju järsk tugevnemine rahvahulkades kutsus esile erilise raevu kodanluse ja tema politseiaparaadi poolt. Kodanlik Ajutine Valitsus pani 1917. aasta juulis toime bolševike partei organisatsioonide rüüstamise ja areteeris palju juhtivaid parteitegelasi. V. I. Lenin oli sunnitud sügavale põranda alla minema. See reaktsioonilaine ulatus ka Eestimaale. Ajutise Valitsuse käsul rüüstati Tallinnas bolševistliku ajakirjanduse toimetuse ruumid. 13. juulil suleti ajaleht «Kiir», J. Anvelt areteeriti. Vägivallalaine veeres üle kogu maa.

Kuid töörahvast polnud enam sugugi kerge põlvili suruda. Vastuseks kodanliku Ajutise Valitsuse terrorile puhkesid üle kogu Venemaa rohkearvulised protestistreigid ja koosolekud. Ka Eestis toimus rida protestiväljaastumisi ja -streike. Selle tulemusel oli Ajutine Valitsus sunnitud J. Anveldi vabastama, ta asus jälle oma parteilise töö võitluspostile. «Kiire» järglasena hakkas ilmuma uus töörahva ajaleht «Tööline».

Sama aasta augustis toimus VSDT(b)P Põhja-Balti organisatsioonide II konverents, kus arutati parteitöö tähtsamaid päevaküsimusi. Viieliikmelise Eestimaa bolševistlike organisatsioonide büroo koosseisu valiti ka J. Anvelt. Pärast kindral Kornilovi kontrrevolutsioonilise vandenõu likvideerimist hoogustasid eesti bolševikud Punakaardi väesalkade organiseerimist ja

võtsid kindla kursi relvastatud ülestõusule, et vallutada kodanluselt riigivõim. Oktoobri esimesel poolel toimunud Eestimaa nõukogude II kongressil olid bolševikud enamuses ja olukorra täielikud peremehed. Kongress võttis vastu otsuse proletariaadi ja talurahva revolutsioonilise võimu loomise kohta.

22. oktoobril (4. novembril) moodustati Eestimaa Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu ning Tallinna Nõukogu ühisel koosolekul 40-liikmeline Sõja-Revolutsioonikomitee, mille koosseisu valiti V. Kingissepp ja J. Anvelt. 23. oktoobril võeti Sõja-Revolutsioonikomitee otsusel kontrolli alla kõik tähtsamad strateegilised punktid Tallinnas, et vältida kontrrevolutsiooni väljaastumisi. 25. oktoobril (7. novembril) võitis Petrogradis proletaarne revolutsioon ning järgmisel päeval, 26. oktoobril (8. nov.), teatas Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee rahvale riigivõimu üleminekust Eesti territooriumil nõukogudele.

J. Anvelt kujunes noore nõukogude võimu silmapaistvaks juhiks ja organisaatoriks Eestis. Ta valiti Nõukogude Eesti riigivõimu kõrgeima organi — Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee esimeheks. Kõik nõukogude võimu esimesed sammud Eestis on tihedalt seotud J. Anveldi nimega. Ent nõukogude kord Eestis kestis vaid lühikest aega. Saksa okupantide sissetung Eestisse 1918. aasta veebruaris tõkestas ajutiselt eesti töörahva nõukoguliku elu, surus rahvale uuesti peale vägivallakorra. Nõukogude võimu organid olid sunnitud 1918. a. veebruaris evakueeruma. Koos teiste nõukogude võimu aktiivsete tegelastega evakueerus J. Anvelt Soome ja sealt Petrogradi, kus ta määrati tööle Petrogradi rinde sõjanõukogu liikmena. Samal ajal astus ta suurtükiväe komandöride kursustele. Pärast selle lõpetamist siirdus ta 1918. aasta sügisel idarindele Koltšaki vastu sõdima.

Pärast Saksamaal 1918. aasta novembris puhkenud revolutsiooni kutsuti J. Anvelt idarindelt ära ja ta asus taas juhtima eesti proletariaadi ja töörahvahulkade võitlust saksa okupantide kui ka nende toetusel võimule tulnud eesti kodanluse vastu.

Pärast Narva vabastamist saksa okupantidest kuulutati 29. novembril 1918. aastal välja Eesti nõukogude vabariik — Eesti Töörahva Kommuun. J. Anvelt nime-

tati Eesti Töörahva Kommuuni, samuti ka Eestimaa Sõjanõukogu esimeheks.

Eesti vabastatud piirkondades hakati hoogsalt taastama nõukogulikku elu. 1919. aasta jaanuaris oli suurem osa Eesti territooriumist vaba ja Nõukogude Eesti relvastatud jõud jõudsid Tallinna lähistele. Kuid Eesti kodanlusel õnnestus saada välismaistelt interventidelt tunduvat sõjalist ja rahalist toetust. Talle tõttasid appi ameerika ja inglise imperialistid ning soome valgekaartlased. Jõudude vahekord muutus ja eesti kodanlusel läks korda pikemaks ajaks kindlustada oma võimu.

Kuid J. Anvelt ei taganenud oma võitluspostilt. Pärast kodusõja rinnete likvideerimist siirdus ta 1921. aastal Eestisse põrandaalusele parteitööle. Koos V. Kingissepa, O. Rästa, R. Vakmanni, J. Kreuksi ja teiste klassivõitluses karastatud bolševikega võttis Anvelt aktiivselt osa Eestimaa Kommunistliku Partei töö juhtimisest. Selles töös näitas J. Anvelt ennast väsimatu organisaatorina ja väljapaistva konspiraatorina. Ta arendas laiaulatuslikku tööd rasketes põrandaalustes tingimustes, organiseerides töörahva ühist väerinda, partei põrandaaluse ja legaalse ajakirjanduse väljaandmist.

Pärast V. Kingissepa mõrvamist eesti kodanluse poolt 1922. aasta mais langes J. Anveldi õlgadele kogu põrandaaluse töö juhtimine. Eesti kodanluse lootus, et pärast V. Kingissepa mõrvamist laguneb ka kommunistide põrandaalune töö, nurjus täielikult. J. Anvelt jätkas väsimatult partei ridade koondamist edasiseks võitluseks. 1922. aasta sügisel tuli Tallinna lähedal kokku EKP III kongress. J. Anveldi juhtimisel võttis kongress vastu rea otsuseid, mille eesmärgiks oli hoogustada võitlust kodanlik-natsionalistliku diktatuuri vastu. 1923. aastal said Töörahva Ühise Väerinna kandidaadid Riigikogu ja kohalike omavalitsuste valimisel hiilgava võidu: nende poolt anti tähtsamates proletaarsetes keskustes 30—40 protsenti häältest, mõnedes asulates ja valdades isegi üle poole häältest.

Teravneva majanduskriisi ja revolutsioonilise tõusu tingimustes hakkas Eestimaa Kommunistlik Partei tegema ettevalmistusi 1924. a. 1. detsembri relvastatud ülestõusuks, mille juhtimine lasus peamiselt J. Anveldi

õlgadel. Ta võttis ise vahetult osa sellest kangelaslikust võitlusest, olles relvaga Tallinna tänavatel.

Pärast ülestõusu verist mahasurumist jäi J. Anvelt edasi põrandaalusele tööle, taastades parteiorganisatsiooni purustatud sidemeid ja organiseerides uues olukorras põrandaalust parteivõrku. 1925. aastal, olles töötanud pärast ülestõusu veel kolm kuud põranda all, siirdus J. Anvelt partei otsusel NSV Liitu. Siin töötas ta paljudel vastutavatel töökohtadel. Pikemat aega oli ta NSV Liidu Tsiviilõhulaevastiku peavalitsuse ülema asetäitja. Väljapaistvate teenete eest nõukogude õhulaevanduse organiseerimisel ja arendamisel autasustati teda 1934. aastal Lenini ordeniga.

1935. aastast kuni 1937. aasta lõpuni töötas J. Anvelt Kominterni Internatsionaalse Kontrollkomisjoni liikmena ja vastutava sekretärina. J. Anvelt hukkus vaenuliku laimu ohvrina 1937. aastal. Hiljem ta rehabiliteeriti täielikult.

2

Eessaare Aadu on üks neist kirjanikest, kelle nimega on vahetult seotud sotsialistliku realismi kujunemine eesti kirjanduses.

Kuni viimase ajani on meie kirjandusteaduses püütud ehitada mingit kunstlikku vaheseina proletaarse kirjanduse ja sotsialistliku realismi kirjanduse vahele. On püütud väita, nagu kujutaks proletaarne kirjandus midagi vahepealset kriitilise realismi ja sotsialistliku realismi vahel. Veenvaid põhjendusi niisugusele jaotamisele tavaliselt pole toodud. Nii näiteks väidetakse kogumiku «Eesti proletaarne kirjandus» järelsõnas: «Proletaarne kirjandus [- - -] on sotsialistliku realismi otsene eelkäija, olles seega kirjandusajaloo tähtsaks koostisosaks.»[1]

Meie arvates ei ole metodoloogiliselt õige eraldada proletaarset kirjandust sotsialistliku realismi kirjandusest, sest oma ideelistelt, poliitilistelt ja esteetilistelt lähtekohtadelt ei ole võimalik nende vahele mingit

[1] Eesti proletaarne kirjandus. Valimik jutustusi ja luuletusi. Tallinn 1951, lk. 308.

vaheseina teha. Samas järelsõnas kirjutatakse, et proletaarne kirjandus «näitab, et ainuõige tee ekspluateerijatest vabanemiseks, kõigist kapitalistliku ühiskonna väärnähtustest vabanemiseks on võitlus selle korra vastu, töötava rahva oma järjekindel võitlus kapitalistliku ühiskonnakorra purustamiseks ja parema ühiskonnakorra sisseseadmiseks». Teatavasti on sotsialistliku realismi kirjandusel sotsialistliku revolutsiooni eelsel perioodil samasugune eesmärk. Nähtavasti on õigem rääkida proletaarsest kirjandusest kui sotsialistliku realismi varasemast staadiumist, igal juhul aga ei tule teda eraldada sotsialistliku realismi kirjandusest.

Eesti proletaarne kirjandus pole seega mitte sotsialistliku realismi «otsene eelkäija», vaid kirjandus, mille maailmavaatelised ja kunstilised tõekspidamised lähtuvad otseselt sotsialistliku realismi seisukohtadest. Seejuures on muidugi iseasi, kuivõrd järjekindlalt ja õnnestunult on need seisukohad ühe või teise kirjaniku loomingus esile pääsenud.

Sotsialistliku realismi elemente leiame ühel või teisel määral juba kriitiliste realistide juures (E. Vilde, A. H. Tammsaare, Fr. Tuglas jt.), kuid proletaarsete kirjanike loomingus võime näha, kuidas sotsialistlikud ideed on muutunud kogu nende kirjandusliku tegevuse kandvaks aluseks, mis ongi otsustav meetodi kindlaksmääramisel.

Eessaare Aadu on eesti proletaarsete kirjanike (H. Pöögelmann, V. Buk, J. Lilienbach, V. Mölder-Proletaarlane jt.) hulgas esimesi prosaiste, esinedes ereda isikupärase andega.

Eessaare Aadu kirjanduslikku loomingut võiks ajaliselt vaadelda kolmes perioodis.

Esimese perioodi moodustab varasem, Oktoobrirevolutsiooni-eelne looming. Selle perioodi varasema etapi kohta on vähe teada. Oktoobrirevolutsiooni-eelse perioodi hilisema etapi looming on seevastu peaaegu täielikult teada. Siia kuuluvad novellid «Viimne pauk», «Kalal», «Üle mädasoo» ja «Alasti». Nendes kirjeldatakse lihtsa inimese teadlikkuse kasvu, tema väljajõudmist sotsiaalse tõe juurde.

Teise perioodi moodustavad Oktoobrirevolutsioonijärgsesse (peamiselt kodusõja) aega kuuluvad novellid «Metsa serval», «Teel» ja «Välgu valgel». Neis käsitle-

takse lihtsate inimeste elu kodusõja tingimustes ning kujutatakse juba uut etappi inimeste teadlikkuse arenemises — väljajõudmist klassiteadlikkusega seotud tõe juurde.

Kolmanda perioodi töödes kujutatakse elu kodanlikus Eestis. Siia kuuluvad novell «Kurjategija» ja lõpetamata jäänud romaan «Linnupriid».

Eessaare Aadu kirjanduslik looming tervikuna, alates tema esimesest raamatust «Räästaalused» ja lõpetades romaaniga «Linnupriid», kajastab eesti töötava inimese teadlikkuse arenemise ja revolutsioonilise võitluse mitmesuguseid etappe ja olukordi. Eessaare Aadu looming pole mitte sündmuste ja tegevuse väline pildistamine, vaid julge sissetung inimese sisemaailma. See on kahepoolne protsess, mida Eessaare Aadu näitab oma teostes — ühelt poolt kujutatakse ümbruskonna mõju inimesele, tema teadvusele ja psüühikale, mille tulemusel inimene ise ei jää selleks, mis ta oli; teiselt poolt ei jää muutunud inimene oma uue teadvusega passiivseks pealtvaatajaks ja uute mõjutuste ootajaks, vaid saab ise aktiivseks teguriks, mis seda ümbruskonda mõjutab ja muudab. Selle eludialektika näitamine ongi peamine ja kõige hinnatavam Eessaare Aadu teostes.

«Kogu Eessaare Aadu looming tervena,» märkis kirjanduskriitik Karl Trein, «on revolutsioonilise proletariaadi arenemistee peegeldus — kuni kõige tõsisemate klassiliste kokkupõrgeteni [- - -]. Ühes revolutsioonilise liikumise tõusuga «tõusevad» ka Eessaare Aadu tüübid, kasvab nende teadvus ja klassiline arusaamine, mis neid viib läbi stiihilise ja organiseerimata vastuhakkamise teadlikkude ja organiseeritud revolutsioonivõitlusteni klassisõjas, partisanisalgas ja «demokraatia» põranda all.»[2]

Inimese teadvuse arenemise probleem on Eessaare Aadu loomingu peamiseks sõlmküsimuseks, mis läbib peaaegu eranditult kõiki tema töid. Selle põhiküsimuse kujutamise ja lahendamisega on vahetult seotud ning selle teenistuses seisab Eessaare Aadu omapärane kirjanduslik vorm, tema isikupärane käsitlemislaad ja

---

[2] Eessaare Aadu, Valitud teosed I. Leningrad 1934, lk. VIII—IX.

teoste kompositsioon. Eessaare Aadu omapärasemaks lemmikvõtteks on ümbritsevate elunähtuste kujutamine tegelase psüühika ja elamuste üksikasjalise kirjeldamise kaudu, kusjuures nii tegelase minevik kui ka tulevikukavatsused saavad lugejale selgeks just sellest vaatevinklist nähtuna. Kirjaniku teostes ei ole tegelaste tunde- ja vaimumaailm irdunud reaalse maailma sündmustest omaette isoleeritud nähtuseks, nagu see on iseloomulik dekadentlikule kirjandusele, kus inimese psühholoogilised kompleksid muutuvad mingiks omaette väärtuseks ja nende kõverpeeglis moonduvad ka tegelikkuse piirjooned. Inimese hingeelu detailne valgustamine realistlikus kirjanduses suurendab teose mõjulepääsemist, süvendab tegelikkuse ja selle keerukate nähtuste ning nende seoste õiget mõistmist.

Muidugi ei saa vaielda ka seisukoha vastu, et selle võttega liialdamine (nagu igasugune liialdaminegi) võib mõnel määral kahjustada teose mõjulepääsemist, võib muuta teose tegevustiku raskesti tajutavaks ning esile kutsuda ka teose kompositsioonilise lõdvenemise. Seda on märkinud ka meie kirjanduskriitika. E. Sõgel näiteks ütleb, et «selle võtte kasutamisel satub kirjanik mõnikord liialdustesse, toob esile liiga palju olukordi ja seiku, mis teinekord venitavad teost».[3] Mõnes oma jutustuses on kirjanik tõepoolest liialdanud tegelaste mõttekäikude üksikasjalisusega, mis muudab teose ähmaseks ja raskelt mõistetavaks. Alljärgnevalt püüame ühe või teise konkreetse teose analüüsimisel ka sellel küsimusel lähemalt peatuda ja näidata, mil määral kirjaniku lemmikvõte on ennast õigustanud ja mis määral teost kahjustanud.

3

Eessaare Aadu esimese perioodi loomingus paistab silma pikem jutustus «A l a s t i», mis ilmus esmakordselt trükist 1917. aastal. Jutustuse sündmustik on lihtne: Saaremaalt pärinev kraavikaevaja Mihkel Tammesaar mängib maha kaardimänguhasardis kõrtsmik

[3] E. S õ g e l, Revolutsionäär-kirjanik. Sirp ja Vasar 1956, nr. 16.

Mänglile kogu oma suveteenistuse ja lõpuks isegi riided. Siis hakkab ta alasti kraavi kaevama, leiab poti hõbedaga ja mängib ka selle samale kõrtsmikule-valemängijale maha. Jõudes oma elukogemuste ja mõttekäikude varal tõetundmisele, et siin maailmas võib õigust kätte saada ainult vägivalla tarvitamisega ülekohtu ja omavoli vastu, süütab ta kõrtsi ja hävitab kõrtsmiku. Seejuures hukkub ta ise tules, tahtes aga maksku mis maksab päästa põleval pööningul lendlevat kukke. «Ainuski elav loom ei tohi tema läbi siin otsa saada. Mitte mingil tingimusel,» arutab Mihkel, ajades põleval pööningul kangekaelset kukke taga. Sel arutlusel on suur tähtsus Mihkli maailmavaate hindamisel: kõrtsmik Mängel on siin «elavast loomast» madalamale asetatud, ta on lihtsalt põuasitikas, kes tuleb hävitada.

Selle teose ümber on käinud palju vaidlusi, kus on väljendatud mitmesuguseid erinevaid ja sageli ka üksteisele vastukäivaid seisukohti. Nõukogude Liidus elanud eestlaste hulgas toimus näiteks kahekümnendatel aastatel rida kirjanduslikke õhtuid, kus peamiselt kirjaniku selle teose ümber vaidlus käis. Mäletan üht niisugust õhtut Leningradis Eesti Töörahva Ülikooli suures aulas Vassili saarel. Sõnavõtjaid tolleaegsete eesti üliõpilaste hulgast oli palju, kõik nad tunnistasid teose suurt kunstilist ja kasvatuslikku väärtust, ent paljud vaidlesid kirjaniku poolt antud lõpplahenduse vastu. Mäletan, et paljud süüdistasid kirjanikku selles, et ta laskis oma peategelasel hukkuda kuke pärast. Seda ei peetud põhjendatuks.

Teos algab nagu paljud Eessaare Aadu teisedki jutustused nn. tagasihaarava kompositsioonilise võttega: ajaliselt hilisem sündmus on võetud lähtepunktiks, mille kaudu hargnevad ajaliselt varasemad sündmused peategelase Mihkli mälestuste ja mõttekäikude ekraniseerimisega. Kirjanik viib lugeja vahetult oma kangelase mõttemaailma keerisesse. Need olid rasked ja piinavad läbielamised. Saaremaa mees Mihkel oli suvise kontemurdva tööga jõudnud koguda 85 rubla raha, mida kodus ootas perekond, et sellega elumaja parandada ja talve üle elada. Nüüd aga oli Mihkel selle raha viimse kopikani kõrstmik Mänglile maha mänginud. Siis leidis ta alasti kraavi kaevates poti

hõbedaga, mille väärtus oli üheksasada rubla. Ka selle varanduse mängis ta Mänglile maha.

Esialgu näib talle, et kõiges juhtunus on ta süüdi ainult ise ja ei keegi muu. Mõistes rangelt hukka omaenda nõrkust, hakkab ta aga varsti nägema ka neid, kes tema taoliste nõrkusi enda huvides ära kasutavad. Arutluse protsessis leiabki ta tõelise süüdlase. «Endine kõrtsmik ja praegune liiakasuvõtja ning salaviinamüüja on tänase päeva juures süüdi. Seesama, kes juba paarkümmend aastat hoolitses, et peremehed oma kohad ära jõid, teomehed viimased kopikad kõrtsi viisid, sulased palga ära pillasid. Oma varanduse on see viinamüügiga kokku ajanud. Ja nüüd mängib ta kaartidega teised paljaks. Võtab vaestelt saaremeestelt viimase ära. [- - -] Inimeste hukatus on see. Koorija.»

See teadmine tekitab esialgu ainult jälkust ja põlgust Mängli vastu. Mihkel analüüsib edasi oma mõtteid, mis kasvavad ja kujunevad viimaste aastate elukogemuste najal. Tänane juhtum oli ainult mingiks jõuks, mis mehe teadvuse kujunemisele tugeva tõuke andis. Ta juba näeb selgesti, mis Mängel teeb temalt võidetud hõbedaga: «Nüüd võtab see inimeseloom tema hõbeda ning laenab kõrge protsendi eest ümberkaudsetele peremeestele. Seda vereimeja oskab. Või ostab veel tüki maad juurde, et edasimüügiga vahelt teenida. Mõne aasta pärast on need vanaaegsed rublatükid mitmekordseks kasvanud. Teiste inimeste nöörimise tagajärjel.»

Korraks vilksatab Mihklis küsimus, kas mitte seadus ei peaks kaitsma teda Mängli vastu, kuid ta heidab selle mõtte kohe kõrvale. Politsei ja kohtunik asuvad tingimata Mängli poolele, sealt pole tal mingit õigust leida. Mis jääb siis üle? Kelmidest kohtu ega seadusega jagu ei saa.

Niiviisi arutledes jõuab Mihkel endalegi ootamatule järeldusele, et kelmilt tuleb röövitud raha lihtsalt ära võtta. Kaua aega veeretab ta seda mõtet. «Mängel omandas ligimese vara, tema võtaks ainult o m a tagasi. See on päris selge. Ja tõtt öelda, mis patt see oleks, kui niisuguselt kelmilt poti tagasi nõuaks.» Kuid sealsamas lööb jälle kõhklema, sest see oleks «nagu teeröövli laadi».

Kuid juba korra ärganud teadmine, et temalt on nii

hõbe kui ka tööga teenitud rublad ülekohtuselt ära võetud, ei anna rahu. Lõpuks pärast pikki piinlemisi ja raskeid heitlusi iseendaga valmib kuidagi seesmiselt ja iseenesest otsus: nii ei või see jääda! Sest «kuidas suudab inimene ülekohtuga leppida, kui ta sellest kord täiesti aru on saanud ja see südant torgib?»

See on juba samm edasi Mihkli teadvuse arenemises. Ta mõistab, algul veel ähmaselt ja selgusetult, et Mängli-taolised inimesed võivad karistamatult Mihkli-taolistele ülekohut teha, neid paljaks riisuda, ilma et seadus ja kohus ülekohtu ohvreid kaitseks. Mihkel veel ei näe selle ülekohtu klassijuuri, kuid ta on juba avastanud ülekohtu ja selle konkreetse kordasaatja — Mängli ning analüüsib seda nähtust oma elukogemuste ja -teadmiste varal. Ta mõte maalib pilti, kuidas teda sel juhul, kui ta Mänglilt oma raha tagasi võtab, kinni nabitakse ning kui varast ja röövlit koheldakse. Siitpeale algab Mihkli teadvuses juba teatud üldistamise protsess. Mis on vargus? Ta analüüsib vastavaid fakte.

«Seal on vaene saunamees Siim. Kui ta rikaste seaduse järgi teeks, oleks ta juba ammu oma puujalaga tükkis hauas. Aga tahab elada ja varastab. Kõik teavad seda. Panevad vanamehe vahel kinni, aga kui ta välja pääseb, tõmbab jälle, mis pihku puutub. Kõige rohkem võtab ta mõisametsast puid ja hagu. Ning väljalt kartuleid. Ja kuidas ta muidu ära elaks? Vargus! See pole kurjus, vaid ainult omapärane eluülespidamine.»

Kuid sealsamas hakkab Mihkel kahtlema selle mõtte õigsuses, sest talle tuleb meelde, kuidas vargad kord tühjendasid tema enda aida. «Näis ühelt poolt, et tema täitsa järjekindlalt arutab, kuid ometi paistis siin midagi, mis vastik oli ning teda vargust õigeks kiitmast takistas.»

Kaua eksleb Mihkli mõte sellistes vastuoludes ja kaugemale ta ei jõuagi kui selle arusaamiseni, et maailmas on rikkad ja vaesed, kelle vahel ei saa olla juttu mingist heast läbisaamisest.

Ta ei saa enam lahti oma kinnisideest — ülekohtuselt ja valskuse teel röövitud raha tuleb Mängli käest tagasi võtta. Toimugu see ükskõik kuidas, kuid seda tuleb teha, ja kohe praegu. Selle juures kummitab ta kohal küll seadus ja ta kujutleb, kuidas teda juba pärast Mängli maja põlemist käivad kiusamas kordni-

kud ja kuidas tal tuleb käia kohut. Mihklil on alateadvuses tegevusplaan valmis, eesmärk kindel, kuigi ta veel teadlikult seda pole omaks võtnud, tuues esile rea vastuväiteid. Üks nendest on see, et ta pärast õiguse kehtestamist peab hõbedapotti siiski vargana peitma. «Aga ometi on see oma vara. Kohuski peaks seda kaitsma. Aga ei tohi isegi naisele ja lastele näidata. Muidu tuleb seadus ja neelab su ära.»

Mihkel toob isegi jumala appi oma seisukohti kaitsma: «Ja kui viimsel päeval tõesti tuleks Mängli pärast vastust anda, tema käiks peale, et see tegu heaks tunnistataks. «Issand jumal,» ütleb tema, «kas võis ilma sinu tahtmata ainus juuksekarv Mängli poolpaljalt pealaelt maha langeda?... Ja sinul peaks pealegi Mängli surmast niisama hea meel olema kui põllumehel põuasitika otsasaamisest.»

Nii lohutab ennast Mihkel Mängli majale lähenedes. Kirjanik on oma peategelase asetanud haamri ja alasi vahele, elukeerdsõlme kõige raskemasse olukorda. Küsimus on niivõrd keeruline ja raske, et Mihkel sisuliselt ei suuda selle lahendamisega toime tulla ja jääb lõpuks oma ülesannet vaatlema kui saatuse poolt pealepandud lõpplahendust, milles hukkuvad mõlemad pooled. Selles veenab meid Mihkli fantastilises heitlemispalavikus kujunev lõpupilt, kuidas Mihkel Tammesaar ennast koos hõbedapotiga järve põhja heidab. See süngelt väljajoonistatud traagiline lõpplahendus jääbki valitsema Saaremaa mehe teadvuses. Ta suhtub sellesse kui paratamatusse ja antud olukorras loomulikku lahendusse.

Mihkel ei hukku küll järve põhjas, vaid leekides, kuid asja see enam ei muuda. Jääb kõlama kirjaniku poolt antud kontseptsioon — üksiku isiku stiihiline vastuhakk vana ühiskonna eluseadustele ja -tavadele lõpeb traagiliselt. Teist pääseteed ei ole.

Selline lõpplahendus, nagu eespool juba märkisime, on kutsunud esile ka mitmesuguseid vastuvaidlusi. Ükskõik mida ka arvatakse lõpu kohta, jääb jutustus «Alasti» Eessaare Aadu novaatorlikuks panuseks eesti kirjanduse rikastamisel seni käsitlemata ainestikuga. Selleks on klassiteadvuse ärkamine ja kujunemine lihtsate inimeste maailmamõistmises.

See põhiprobleem esineb mitmesugusel kujul peaaegu kõigis Eessaare Aadu teostes. Kirjaniku esimese perioodi töödes on see teema leidnud kõige selgema ja reljeefsema kehastuse jutustuses «Alasti». Klassiteadvuse tärkamine ja kujunemine on kirjaniku poolt antud sellise jõuna, mis viib inimese paratamatult konfliktini ekspluataatorliku ühiskonna põhialustega, olenemata selle konflikti võimalikest tulemustest.

Saaremaa mehe Mihkli on kirjanik andnud üksiku mässutsejana, kes ei suuda enam välja kannatada talle tehtud ülekohut ja tõstab käe ühe selle ülekohtu konkreetse kandja vastu. Kuid sellega satub ta paratamatult vastamisi ekspluataatorliku ühiskonna põhialustega — eraomanduse ja selle kaitsjate — seaduse, kohtu ja politseiga. Üks inimene loomulikult ei tule toime niisuguste vastastega ja hukkub. Hoopis teine asi oleks, veenab meid kirjanik, kui selle ühiskonna vastu astuks mitte üks Saaremaa mees, vaid kõik kurnatavad ja rõhutavad., See mõte jääb kirjanikul peamiselt allteksti, ainult kohati vilksamisi esile tungides. Arutades seaduse suurust ja jõudu, lipsab Mihklil ainult korraks esile mõte: «Mida suudab tema üksi ära teha. Seadusest ei saa nii kergelt võitu. Jah, kui ka teised temasugused appi tuleksid. Kui Rein, Kaarel, Anton, kõik Saare- ja suuremaa vaesed inimesed seadusest õieti aru saaksid! Küll nemad siis üheskoos nõu ja abi leiaksid.» Kuid kaugemale see mõttekäik areneda ei saanud; selleks puudusid veel vastavad eeldused, millest kõige tähtsamale kohale tuleb asetada klassiteadvus. Klassiteadvuse tekkimise ja kujunemise veel peaaegu tühjal kohal ongi kirjanik oma teose peamiseks probleemiks seadnud. Ja selle valgustamisega on ta suurepäraselt toime tulnud.

4

Kirjaniku teise loominguperioodi ulatuslikumaks teoseks on jutustus «T e e l», milles kujutatakse teadvuse kujunemist juba konkreetses klassivõitluse olukorras.

Novell algab momendist, kui peategelane Hellmann on saanud partisanisalga komandörilt Hendriksonilt

ülesande minna üle rindejoone ja kooskõlastada Punaväe pealetungiga valgete tagalas tegutseva salga tegevus. Hellmann võtab ülesande vastu ja hakkab seda täitma. Novellis jääb mineku teekonna kirjeldamine tagaplaanile, muutub taustaks, kuna peatähelepanu on pühendatud peategelase mälestuste ja mõtiskluste kirjeldamisele.

Hellmann on endine kodanliku sõjalaeva madrus, kes on punaste partisanide poolele üle tulnud. Ametlikult on ta siiski ainult väejooksik. Kirjanik annab minakangelase mõtiskluste kaudu edasi need motiivid, mis viisid ta väejooksiku ohtlikele radadele: «Ma mõistsin ka seda väga hästi, mis minule kui sõjalaeva madrusele taheti ülesandeks teha. Kütan katelt, aga laev kaaperdab mööda merd ringi. Ja selle asemel, et kaupasid vedada, kupatab teisi omasuguseid merepõhja. Kuid just sellepärast jooksingi siia, et see selge oli, mis seal minu kohus oleks olnud. Ei tahtnud, ja asi lõpetatud. Ennem olen väejooksik.»

Sealsamas näitab kirjanik, et jutustuse peategelane pole mingi teadlik klassivõitleja. Ta on pigem inimene, kes kuidagi, stiihiliselt, omaenda loogiliste mõttekäikude ja tähelepanekute varal on jõudnud veendumusele, et töörahva vabariigi vastu peetav sõda on ebaõiglane ja et temal, Hellmannil, pole õige koht kodanlikus sõjalaevastikus. Võrreldes Antsuga (jutustus «Metsa serval»), kelle kirjanik on andnud klassiteadliku võitlejana, on Juhan Hellmann inimene, kes tahaks elada nagu «linnuke oksal»: «Tulin siia. Mistarvis? Et vaba olla. Nagu linnuke oksal. Kus õhtu, seal öömaja. Kus hommik, otsi päevatoitu. Ei köidikuid ega kohustusi. Ehk olgu siis, kui need meeldivad. Mida ise tahan täita. Vabalt ja sundimata.»

Niisugusena kirjeldab autor oma kangelase sisemaailma jutustuse algul. Edasises tegevustikus kujutatakse Hellmanni lähenemist rindejoonele, haigestumist teel ja hukkumist. Kuid sellesse põhikanvaasse on kirjanik oskuslikult põiminud kõik vajalikud andmed peategelasest, nii et jutustuse lõpuks saab lugeja üsna tervikliku pildi lihtsast tööinimesest, tema sisemaailmast, poliitilistest vaadetest ja ümbritseva tegelikkuse hindamisest. Kõike seda teeb autor tegelase enda mõtiskluste kaudu. Sel teel saame näiteks teada, et oma

jooksiku-elu esimesel ajajärgul varjab Hellmann ennast metsatalus, kus elab üksik tüdruk Anna, kelle isa ja vend on maha lastud kui mässajad. Ta elab mõni aeg talus ja satub siis partisanide rühma.

Jutustus «Teel» ei ole pikk — mõnikümmend lehekülge. Kuid sellesse on Eessaare Aadu surunud peaaegu terve romaani materjali. Episoodid jooksevad kaleidoskoopilise kiirusega läbi minategelase teadvuse. Selles jutustuses avaneb veel üks Eessaare Aadu kirjutamislaadi omapärasusi: peaaegu kõigis teostes kujutab ta oma tegelasi mitte raskete ja pidevate pintslitõmmetega, vaid kildude ja üksikute detailide abil. Talle on ette heidetud liigseisse detailidesse kaldumist ja need etteheited on sageli ka põhjendatud. Selline kirjutamislaad teeb lugejale tegevustiku jälgimisel raskusi, sest tegelase pilt kujuneb mosaiigist, mille killud on laiali paisatud kogu teose ulatuses.

Niisuguse iseloomustamislaadi näiteks on ka partisanisalga juhi Hendriksoni kuju samas jutustuses. Algul saame teada, et salga komandör Hendrikson annab Hellmannile teatud ülesande. Õigemini, algul ei ole teada isegi komandöri nimi, see selgub hiljem, pärast seda, kui Hellmann oma mõtete ja mälestuste ekraanil on meile juba avanud oma elu mitmesuguseid episoode, peatub ta mõteteveeremine mõnel korral ka komandöril, kelle nimi on Hendrikson. Autor annab paarilehekülјelise kirjelduse salga elust kusagil soises metsapadrikus, samuti ka esimesed jooned Hendriksonist. Saame teada, et Hendrikson on hiljuti valitud salga juhiks ja mitte asjata, sest «Hendrikson on [- - -] täismees nende hulgas»; tal on «algupärane ja enese nägu»; «ta ei olegi harilikust mehest pikem ega tugevam, aga tal on niisugused lihased ja liigutused, nagu ütleks kogu tema olemine: alt ära!». Hellmanni siseheitluse kaudu — kas minna ja jäädagi Metsaperesse või täita Hendriksonilt saadud ülesanne — saame teada, et Hellmann pole mingi klassiteadlik inimene, et salga poolt usaldatud ülesanne on ebakindlais kätes. Hellmanni mõtted uitavad Metsatalu ümber, detail lükkub detailile, ajaplaanid on segamini. Võimas vägi veab teda Anna juurde ja tal pole jõudu sellele vastu panna. Ainukeseks kainestavaks jõuks Hellmannile on Hendrikson, kes igal mõtete järsul pöörakul

jälle esile kerkib. «Mina olen partei liige,» räägib salgajuht (ta on range ja nõuab karmi distsipliini). «Kui ma veel korra näen, et keegi popsi lambaid veristab, jääb mees lamba kõrvale!» Selge ja resoluutne seisukoht.

Episoodides, mis nagu vägivaldselt on sisse murdnud Hellmanni mõtisklustesse, on autor heitnud täiendavat valgust Hendriksoni kujule. Selgub, et jutustuse peategelane on ikkagi Hendrikson. Ta on heasüdamlik mees, kes kuulab rahulikult ära salgaliikmete seisukohad, lubab endale vastugi vaielda. Siis võtab ta ise sõna ja püüab meestele ära seletada vaidlusalused küsimused. Need on enamasti klassivõitluse probleemid, kaasaegse ühiskonna elementaarsed põhiküsimused eraomanduse ebaõiglusest, tööorja viletsast elust ja rikaste parasiitlusest. Näited võtab Hendrikson siitsamast, otse käeulatusest: «Kelle need kännud on? Keegi ei tea. Igaks juhtumiseks!» (See on Hendriksoni lemmiklause, mida mees tarvitab igal võimalikul juhul; autor heidaks seega nagu sõbralikku nalja oma kangelase arvel.) «Neid pole kellelegi tarvis. Aga puutu neid, küll siis omanik kohe platsis on. Kas nad nüüd minu on? — Hendrikson astub ühe jalaga ühe, teise jalaga teise kännu otsa. Suure kujuna seisab ta seal ja vahib nagu väljakutsuvalt ülevalt alla maa peale. — Sina, Vaiola, arvad, et minu? Kuid ega parun, kelle maa see on, sinuga nõus ei ole. Tuleb politseiga. Igaks juhtumiseks! Ja Hendrikson katsugu, et kaob. Aga kui teie kõik mulle appi tulete, kihutame mõisahärra minema. Siis tullakse sõjaväega. Meie salk on jõuetu. Kuid toome omad mehed teiselt poolt väeliini siia. Lööme vana valitsuse puruks. Ja siis kännud saavad mulle? Igaks juhtumiseks! Ei, nad saavad meile kõigile.»

Paljudes Hendriksoni maailmavaatelistes arutlustes on antud, tõsi küll, väga primitiivselt, kuid selges ja rahvalikus sõnastuses nende ideede programm, mille nimel toimus terav klassivõitlus: kapitalistliku eraomanduse eitamine, ekspluataatorite omandiõiguse mittetunnustamine ja tööinimese kuulutamine kõigi väärtuste peremeheks. Eriti rõhutab Hendrikson töörahva peremeheõigusi vabrikute, mõisate ja maa üle. Sellega ta nagu võitleks ka tööinimestes juurdunud omanikuinstinkti vastu, mis nagu rooste sõi inimeste hinge ja segas klassivõitluse läbiviimist.

Lihtsalt ja igapäevaselt väljendada neid eesmärke, mille nimel toimub terav võitlus kurnajate ja kurnatavate vahel, ei ole kerge ülesanne. Kuid Hendrikson tuleb sellega toime. Klassiteadlikud arutlused teevad Hendriksoni kuju lähedaseks. Kirjanik veenab, et ka kõige lihtsamad inimesed jõuavad teadliku arusaamiseni sellest, m i k s on vaja võidelda rõhujate vastu.

Hendriksoni kuju ja tegevuse taustal tõusevad eriti kontrastselt esile Hellmanni kujunemisjärgus olevad vaated ja seisukohad. Ta on veel tugevasti oma individualistlike arusaamade kammitsas, mille vastu nii ägedasti võitleb Hendrikson. Kuid on tunda juba alguses, et ka Hellmannis on tekkimas tahe toimida ja tegutseda nii, nagu teevad teised Hendriksoni salka kuuluvad inimesed. Võitlema tõukavad teda juba sündmuste käigu loogilised seadused. Ta on väejooksik, keda ootab ränk karistus tabamise puhul. Ta varjab ennast ja satub sel okkalisel rajal partisanisalka, kuhu kuuluvad erinevate vaadete ja arusaamadega inimesed. Kuid võitlus ühise eesmärgi saavutamiseks ühendab need inimesed kollektiiviks, allutab nende erinevad vaated ja arusaamad peaülesandele. Nii ongi tekkinud võitlussalk, mille üheks liikmeks on Hellmann.

Hendrikson ja Hellmann on erineva ellusuhtumisega inimesed. Hendrikson on see, kes «sõdib terve maailma varanduste eest, et suureks kaasomanikuks saada». Hellmann aga unistab sellest, et sööta kaht hobust ja künda kümmet hektarit põldu. Ta on veendunud oma eesmärgi õigsuses, sest «kui mõnekümne aasta pärast meie kondid kellegi silma ette puutuvad, on nende järgi päris raske otsustada, kumb neist suurem omanik oli». Väikeomaniku ideaal on see, mis innustab Hellmanni tema elus ja tegevuses.

Kuid miks haaras Hellmann relva? Tõenäoliselt sellepärast, et olemasolev ühiskondlik kord ei lasknud tal isegi seda ideaali teostada. See kord saatis Hellmanni teisi omataolisi tapma, mis talle ei meeldinud, ja ta muutus tagaaetavaks väejooksikuks. Ja kui ta salgas relva pihku võttis, siis rohkem küll enesekaitseks kui mingi suurema eesmärgi nimel. Aegamööda, ränga siseheitluse käigus hakkab ka Hellmannis tärkama ühise võitluse vajaduse mõistmine ja ta on peaaegu nõuski Hendriksoni arutlustega.

Kogu jutustuse käik näitab seda siseheitlust, mis Hellmanni lõhestab. Ühel pool on tal ülesanne, teisel pool aga väikeomaniku ideaal Metsatalu näol, rahu ja puhkus seal, olgugi illusoorne ja ajutine. Kui ta jõuab teelahkmele, kus tuleb otsustada, kas minna Metsatallu või ülesannet täitma, jääb ta peatuma. Ka kasteheinakõrrega liisuheitmine ei anna selget vastust — kord langeb alla tüügas, kord latv. Uuesti laseb autor ilmuda Hendriksoni kujul Hellmanni teadvusse. Juba varem oli Hendrikson Hellmanni reeturiks nimetanud. Kuid ikkagi otsustab Hellmann paariks tunniks Metsatalusse sisse astuda. Siis aga lööb teadvusse uus, ootamatu mõttekäik, kujutlus sellest, kuidas Anna teda samuti nagu Hendrikson reeturiks peab ja temast eemale pöörab. See otsustab. Hellmann pöörab tagasi tuldud teed ja läheb oma ülesannet täitma.

Hellmanni siseheitlus on lõppenud. Ja jälle ilmub nagu õige otsuse kinnitamiseks tema ette Hendriksoni kuju, rääkides julgusest ja surmakartmatusest, mis on võitleja endastmõistetav omadus. Siitpeale rühib Hellmann oma ülesande täitmise poole, haigestub aga teel ja hukkub lõpuks. Kuid lugejasse jääb kindel veendumus, et ta oli siiski üle saanud oma rasketest siseheitlustest. Võidule pääses klassivõitlusest õige arusaamine ja klassiteadvuse üleolek eraomaniku individualistliku mentaliteedi üle.

Kirjanik oli seadnud peamiseks eesmärgiks valgustada klassiteadvuse tärkamise ja arenemise keerukat, konarlikku ja valulistki protsessi. Vaatamata detailidega liialdamisele, mis muudab jutustuse sündmustikulise koe kohati ähmaseks, on Eessaare Aadu oma jutustusega «Teel» enda ette seatud põhieesmärgi teostamisega küllaltki veenvalt toime tulnud.

5

Eessaare Aadu kolmanda loominguperioodi suuremaks teoseks on romaan «L i n n u p r i i d». Romaanist on säilinud vaid esimene osa, teise osa käsikiri on seniajani leidmata. Sellepärast on raske anda üldhinnangut kogu teosele. Kuid isegi romaani esimese osa järgi võib öelda, et selle on kirjutanud autor, kes suurepäraselt

tunneb käsiteldavat ainet ja on osanud seda väljendada temale omaste kunstiliste vahenditega.

Teos kujutab põrandaaluste kommunistide tegevust kodanlikus Eestis aastail 1919—1920. On märgitud, et romaan on probleemiderikas ja et selles on üles tõstetud «väga aktuaalsed küsimused revolutsionääri kohustest põrandaaluses olukorras, parteilise juhtimise iseloomust, kodanlusest pärineva intelligendi ühinemisest revolutsiooniga».[4] Niisugune üldhinnang on muidugi õige. Tuleks vaid juurde lisada, et romaani poolikuse tõttu ei ole näha, kuidas kirjanik need küsimused on suutnud lahendada. Eriti jääb lahtiseks viimane mainitud probleemidest — kodanlusest pärineva intelligendi liitumine revolutsioonilise võitlusega, sest nagu võib arvata teose kompositsioonist, jääb selle probleemi kaaluvam osa romaani teise poolde.

«Linnupriid» esimene osa algab põrandaaluse Papi haiguse kirjeldamisega. Eessaare Aadu eelistab kasutada oma tegelase «vaimusilma» just siis, kui tegelane on kas haige (jutustuses «Teel» ja käesoleval juhul), või siis mingis muus erakordses olukorras, kus ta intellektuaalne külg on millegagi häiritud (alastiolek jutustuses «Alasti», heitlemine südametunnistuse ja «tõe» vahel «Kurjategijas» või midagi muud selletaolist). «Linnupriides» algab tegelikkuse ja ümbruskonna analüüsiv vaatlemine haige Papi «vaimusilma» kaudu. Autor ise ütleb selle kohta: «Papp lamab, aeleb ja otsib, missugune kont ja missugune muskel hakkaks kõige paremini kõvale aluskotile. Aga aju töötab masinlikult, mõtted hulguvad ümber, tuhnivad minevikus, võrdlevad sündmusi, teevad plaane, arvustavad, närivad, pilkavad, karglevad siia ja sinna ilma ühegi arusaadava otstarbeta.»

Oma tegelase mõtete kirjeldamine on autorile iseloomulikumaks kirjanduslikuks võtteks: «Kõik tegelase analüüsiva vaimusilma kaudu!» Peaaegu kõik tema tähtsamad teosed on kirjutatud seda võtet kasutades. Erandiks on «Metsa serval», mis algab autoripoolse jutustusega, millesse põimuvad dialoogid kokkusaanud

---

[4] Eesti kirjanduse ajalugu II. Toimetanud E. Sõgel. Tallinn 1956, lk. 182.

vendade vahel. Kuid ka siin nihkub kirjanik peagi oma armastatud võtte juurde.

Vaatleme üksikasjalisemalt, kuidas kirjanik kasutab seda võtet oma romaanis «Linnupriid» ja mida ta sellega saavutab.

Põrandaalune revolutsionäär asub kiriku kellatornis. See on väga hea lähtepunkt ümbruskonna uurimiseks. Kirjanik annabki rea detaile, mis on nagu kiriku kellatornist tehtud kinopildid. Ilmuvad kaitsepolitsei agendid ehk — nagu neid rahvas tollal nimetas — kapod. Kirjanik on andnud ereda pildi kapo nr. 1 välimusest ja tegevusest. Nüri mõistusega, kitsaste vaimsete huvidega, kuid kohusetruu kapitalisulane, kes ihu ja hingega oma isandaid teenib. Mitme tabava detaili abil saab lugejale selgeks nii selle mehe olemus kui ka kaaskodanike suhtumine temasse. Järgneb rida teisi kaitsepolitsei agente, keda kirjanik kujutab teravas satiirilises valguses.

Romaani sissejuhatav osa annab esialgse ülevaate põrandaaluste elust, vaadatuna põrandaaluse juhi Papi silmadega. Kas niisugune võte on end õigustanud? Annab see täisväärtusliku ilukirjandusliku ülevaate kujutatavast objektist, s. o. põrandaaluste elust? Meie arvates annab. Veelgi rohkem — näib, et tegelase silmade läbi nähtuna on kirjanik suutnud anda meeldejääva läbilõike, on seda teinud väheste pintslitõmmetega, igatahes napisõnalisemalt kui siis, kui ta oleks tarvitanud tavalist kirjeldavat jutustamislaadi. Käsitlemisviis on ennast õigustanud ja see on peaasi.

Järgnevad kaksteist peatükki on kirjutatud samas laadis, kuid käsitlevad juba põrandaaluse töö teisi küsimusi. Me ei hakka siin analüüsima iga peatükki eraldi, märgiksime vaid asjaolu, et nende stiil ja käsitluslaad on seesama, mis iseloomustab kõiki teisi Eessaare Aadu ilukirjanduslikke teoseid.

Põrandaaluste kommunistide peategelasena on antud inimene, kelle põrandaaluseks varjunimeks on Papp. Tal on ka pass, kus seisab nimi — Heinrich Ville. On veel teisigi ankeetandmeid: neljakümne seitsme aastane, naisemees, lukksepp, seitsme lapse isa. Kuid lugeja ei pea neid andmeid uskuma — need ei vasta tõele, dokument ei ole päris õige. Teisi eluloolisi andmeid kirjanik ei anna, nagu kriipsutades sellega veelgi

tugevamalt alla põrandaaluse elu ranget konspiratiivset iseloomu. Kui kirjanik on tagasihoidlik ja napisõnaline oma kangelase elulooliste andmete esitamises, siis seda rohkem püüab ta anda lugejale põrandaaluse tegelase sisemaailmast, tema mõtetest, kavatsustest, kahtlustest ja unistustest.

Põrandaaluse Papi kujusse on koondunud elukutselise revolutsionääri tüüpilised iseloomujooned. Ta on järjekindlalt revolutsioonilise maailmavaatega, õige arusaamisega kaasaegsest klassiühiskonnast. Kodanlikud ühiskonnateadlased püüavad kujutada inimest üldse, ühiskondlikest vahekordadest lahus. Vesteldes kodanliku intelligentsi hulgast võrsunud arsti Meeri Ilmariga, kes seesugust seisukohta kaitseb, näitab Papp selle seisukoha vildakust. «Vaadake vabrikanti,» räägib Papp, «kes harilikus mõttes on hea inimene. Ei salli, et keegi kassigi sabapidi veaks või poole sõnaga haavaks inimlast. Aga ometi on ta tiiger, kui asi puutub tema huvidesse. Niisugune inimene ei keela päästerõngast orjale, kui see on uppumas. Veel enam, on vast ise valmis elu ohverdama kõige viletsama teenija eest. Aga kui sama tööline tuleb, kelle päästis surmast peremees ehk oma elu hädaohul, ja palub palgalisa, aetakse ta hurjutades uksest välja.»

Ta mõistab ühiskondlike vahekordade keerukust ja ei püüa neid lihtsustada. Klassivahekorrad on tihedasti läbi põimunud üldinimlike suhete ja arusaamadega; viimaseid kasutatakse osavalt esimeste maskeerimiseks. Kuid revolutsionäär peab oskama neid eraldada. See on õigeks orienteerumiseks hädavajalik. Niisuguse mõistmise aspektis paistab eredalt silma nii mõnegi näivalt õilsa eesmärgi tühisus. Näiteks arsti «õilis» eesmärk ja selle näiline humaansus, mida nii väga püüavad rõhutada kodanliku ühiskonna moraalijutlustajad. Klassiühiskonnas on arst tegelikult vaid «aednik, kes ainult umbrohu latvu nokib. Mis aitab pulber tiisikusele või rauavedelik verevaesusele, kui puudub elustav päike, värske õhk ja isegi vast leivakooruke?» Ja arst Meeri Ilmar mõistab nende sõnade õigsust, seda teab ta juba iseenda praktikast. Talle meenub juhtum, kus ta kuulutas ühele haigele naisele ettevaatlikult areneva tiisikuse hädaohtu. Soovitas haigel rohkem puhata, paremini toituda ja raskest pesupesemistööst loobuda.

Ja kuidas arst ärritus, kui abiotsija teatas, et ta «rohtusid osta ei jaksa, soovitatud toitmist läbi viia ei suuda ja pesupesemisest lahti ütelda ei või». Mis jääb siis arsti õilsast kutsest niisugustes tingimustes järele?

Mille nimel võitleb Papp ja teised põrandaalused kommunistid? Kas nende eesmärk on selge ja kindel? Kirjanik on oma romaanis sellele küsimusele püüdnud vastata, luua kommunistidest kui ideelistest võitlejatest selget pilti. Ja Papp-Ville jutustab dr. Meeri Ilmarile oma tulevikuideaalidest: «Ville tõmbas viimaks mõne lühikese jämeda joonega kujutuse tulevikust, kus miljonid ja sajad miljonid töötavad üksmeeles nagu hiigla-sipelgapesas... Maakera on seotud igast servast tuhandete nägematute ja nähtavate niitidega. Ei ole enam piire ega okastraattõkkeid, vaid on üks suur maailm... Kui vilets on praegu inimene oma määratus enamuses! Pisike kuldnokk lendab täna põhjamaal mööda pihlakaid, aga mõne päeva pärast on juba kaugel siit, et päikest üles otsida mitme tuhande penikoorma tagant. Aga kui palju miljoneid inimesi ei ole needitud oma käru külge, ilma et silm kogu eluaja ulataks vaatama sajagi kilomeetri taha...»

«Need on ilmaparandaja unistused?» küsib Papp vestluse lõppedes ja vastab: «Just niisama palju, nagu metslasele meie kultuur on asjaks, millest ta isegi unistada ei oska.»

Unistus tuleviku-maailmast, kus pole enam kurnajaid ega kurnatavaid? Muidugi, Papi mõtted kannavad siin endal teatud romantilist pitserit, liiga üldist ja abstraktset iseloomu. See on kahtlemata õige. Kuid ei tule unustada, et põrandaalune vestleb arsti Meeri Ilmariga, kelle pea on tulvil kodanlikus koolis sissetuubitud ilusaid sõnakõlkse «isikuvabadusest, üksikute suurest tähtsusest, teadusest ja kunstist, mida ainult äravalitud oskavad edendada ja mida kunagi ei hindaks toores rahvas, kui see valitseks». Vastukaaluks Meeri Ilmari illusioonidele näitab Papp tegelikkust, kus isikuvabaduse sildi all «idioodid valitsevad, anderikkad aga uulitsat pühivad», kus «nälg närib ning laastab vaimurikkust».

Ja vestluse kokkuvõttena, selle lõpupuändina on omal kohal ka Papi ettekujutus tulevikuühiskonnast, kus inimese elu on mitu korda pikem oma sisurikkuse

pärast, kus «täna töötame luigeparvedena kusagil Ida-Euroopa tasandikul, homme aga tõuseme hiiglamasinaga taeva alla, et lennata lõuna poole põliseid metsi ja tuiskavaid kõrbeid muutma kultuurseks eluasemeks! Kui aasta või poole oleme seal, kus põhjamaru murrab läkiläki kallal, aga siis korraga võime lasta endid suudelda pehmest Vahemere tuulest! See on võimalik sadade aastate pärast.»

See on nii-öelda maksimumprogramm. Põrandaalustel revolutsionääridel peavad kahtlemata olema konkreetsemad, rohkem tänapäevasemad ja praktilisemad eesmärgid. Nii see ongi.

Romaanis on esitatud ka miinimumprogramm — võitlus võimu pärast. See on antud põrandaaluste juhi Papi kujutluste kaudu, milles lähem minevik, olevik ja tulevikki on üksteisega läbi põimitud.

«Esimestena tõusid vabrikud. Nõgine, tolmune, koltunud, lohkpõseline, tiisikuseline, aga terav ja raske mass purskas nagu mesipuudest. Kiskus kaasa kasarmud. Vallutas laod. Murdis kivipuuride rauduksed, oma kaisus kaasa viies vabastatuid. Tungis kutsumata kõrgetesse asutustesse. Vangistas, muutis põrmuks või paiskas laiali seaduse ja korra esindajad. Siis püstitas verevärvilise lipu tornidel ja lossidel ning valis oma venna ja õe pakkulöödud valitseja, seaduseandja, kohtumõistja ning korravalvaja asemele.» Edasi kirjeldatakse, kuidas «vabrikutele järgnesid hurtsikud viljarikaste põldude kehvadel servadel», kuidas «toredais tubades, kus enne tippis kerge konts ja uhkelt sundis kõrk käsi, sammus juba pastlas jalg ning hindas pärandust päikesest ja tuulest pargitud nägu».

Revolutsiooni võit aga ei jäänud kauaks. Võitnud rahvas ei osanud veel võimu enda käes hoida, kuna tal ei olnud veel küllaldasi kogemusi revolutsiooni võidu kindlustamisel. Rahva lihtsameelsust ja oskamatust kasutasid endised kurnajad, et jälle pukki tõusta. Algas verine arveteõiendamine revolutsioonis võidu saavutanud rahva üle. «Maa kattus läbipuuritud kehadega, väljatorgatud silmadega, lömastatud peadega, läbilõigatud kõridega, vägistatud naistega, nälgasurnud lastega, täistuubitud traatpuuridega. Kes ellu jäi, suruti põlvili. Kes enne oli hobuseajajaks, võttis nüüd koorma oma turjale.»

Selles revolutsiooni võidu ja kaotuse pildis on muidugi rohkem filosoofilist üldistust kui konkreetset tegelikkuse kujutamist ja sellisena on see nähtavasti mõeldudki kirjaniku poolt.

Võitlus on küll raugenud, kuid mitte kadunud. Juba juhivad nägematud käed rõhtutute ridu. Ilmuvad kes teab kust lendlehed ehk «liblikad», nagu neid tollal rahvasuus nimetati. Nad teatavad: «Mitte pead norgu lasta! [- - -] Oleme löödud, ent mitte võidetud. Pistame mõõga tuppe, kuid mitte igavesti. Ainult sõjariistus võitluse vaherahu! Ei kavatse oodata, kuni appi jõuavad uued põlved. Või kas või senigi, kuni tulevad nüüdsed põlvekõrgused poisikesed ja plikakesed. Pea kerkib jälle päike, mis hulgad elama ajab. Ainult kohendage ridu! Koguge jõudu!»

Selletaoliste deklaratiivset laadi mõtteavalduste esitamisega püüab autor veenda, et revolutsiooni kaotus on ajutise iseloomuga ja et töötava rahva võitlust kroonib lõpptulemusena siiski võit.

Ülesandeks oli rahvahulkade ettevalmistamine võitluseks kodanluse kukutamise ja töörahva võimu taaskehtestamise eest. See mõte on teose orgaaniliseks põhiideeks, selleks kõikeühendavaks teljeks, mis juhib ja valgustab kogu romaani tegevust, innustab ta kangelasi ennastsalgavaks ja äärmiselt ohtlikuks võitluseks kurnamiskorra ja selle kandjate vastu. Kirjanik ei ole kasutanud oma teoses fotograafeerivaid kirjeldusi koosolekutest ja miitingutest, ta tegelased ei pea üksteisele tarku programmkõnesid, nagu seda leiame mõnede omaaegsete kirjanike juures, vaid ta on selle asemel peatähelepanu pööranud töölisliikumise näitamisele nende tegelaste sisemaailma kujutamise kaudu. Muidugi, võidakse ju väita, et nii koosolekute kui ka miitingute kirjeldamine, kui seda teeb andekas meister, võib olla vägagi mõjuv ja sugestiivne. Senine kirjanduslik praktika on aga näidanud, et niisugused katsed on tihtipeale andnud vaid halbu fotokoopiaid, mitte aga meisterlikke maale (näit. A. Terijõe juttudes). Sellepärast peame pooldavalt suhtuma Eessaare Aadusse, kes on kasutanud teistsugust võtet.

Romaanis «Linnupriid», mille paljudki detailid kannavad endas põrandaaluse konspiratsiooni pitserit

(mida võisime tähele panna ka J. Madariku «Riigikukutajates»), tuli autoril paljudestki olukordadest rääkida nagu vihjamisi ja mõistukõneliselt. Ei tule unustada, et romaan on kirjutatud ajal, mil Eestis põrandaalune võitlus käis kogu teravusega. Sellepärast ei saanud kirjanik kasutada täiel määral kõiki realistliku kirjutamislaadi võimalusi ja romaani lehekülgedele tuua põrandaaluse töö kõiki fakte täies selguses. Tal tuli romaani kirjutamisel põhjalikult läbi kaaluda iga esitatav fakt, iga detail ja mõelda sellele, et ei rikutaks konspiratsiooninõudeid, et ei antaks kaitsepolitseile välja põrandaaluse võitluse võtteid ja organisatsiooni struktuuri. Sellepärast ongi romaani tegevustikule mõnes kohas nagu kerge udulinik peale surutud, paljudki sündmused viidud romaani eesriide taha ja konkreetse tegevuse kulgemine sageli jäetud kirjeldamata. Nii näiteks ei saa me romaanist teada, kuidas olid organiseeritud põrandaalused rakukesed üle kogu maa ja missugust tööd nad tegid. Pole kujutatud ka põrandaaluse partei keskkomitee tegevuse üksikasju. Ka Vidrik Virbuse suvilas toimunud ülemaalisest põrandaaluste kommunistide nõupidamisest antud pildis on tunda konspiratsioonihõngu.

See kõik on meile mõistetav ja moodustab romaani juures teatud probleemse omapära, mille uurimine ei peaks jääma meie kirjandusteaduse kõrvaliseks küsimuseks.

Peatähelepanu romaanis langeb revolutsioonilise võitluse organiseerijate ja juhtide konkreetsete kujude kirjeldamisele. Põrandaalustest kommunistidest on kõige hoolikamalt välja nikerdatud Papp. Näeme teda konspiratiivkorteris, haavatuna haiglas, põrandaaluste nõupidamise organiseerimisel. See on mehine ja veendunud revolutsionäär, kes kogu oma elu on sellele pühendanud. Meile jääb paljugi tema eluloost teadmata, kuid sellegi järgi, mida romaani lehekülgedel temast teada saame, kerkib meie silme ette inimene, kes on oma elu jäägitult pühendanud revolutsioonilise võitluse organiseerimisele ja kurnamiskorra kukutamisele. Muidugi tahaksime temast rohkem teada, kui meil oleks olemas romaan tervikuna. Eks tõenda meie nimekate proletaarsete kirjanike käsikirjade saatus (ka Madariku käsikirjadest on suur osa kaduma läinud), et

TRÜ Raamatukogu

ideeliselt kõige eesrindlikum kirjandus oli kodanlikus Eestis linnuprii selle sõna kõige otsesemas mõttes.

Teistest põrandaaluste kommunistide kujudest Eessaare Aadu romaanis näeme Juljus Kauri (põrandaalune nimi «Mulk»), Martin Ringi («Kivi»), trükikoja organisaatorit ja ladujat Jüri Künnist («Kill»), noort põrandaalust kommunisti Meeri Ilmarit. Palju tähelepanu on autor pühendanud provokaator Peeter Kulgi (põranda all «Maur») kuju kirjeldamisele.

Mulk ja Kivi on romaanis jäänud peaaegu välja töötamata. Teame ainult, et nad kuuluvad põrandaaluse keskuse koosseisu ja et Kivi on oma iseloomult tasakaalukam ja ettevaatlikum kui tulisevereline Mulk. Ja see on ka peaaegu kõik. Hoopis suuremat tähelepanu on kirjanik osutanud Killi, Meeri Ilmari ja Mauri kuju väljajoonistamisele.

Kõigepealt Jüri Künnis-Kill. Ta on veel noor põrandaalune kommunist, kuid juba algusest peale näidanud ennast ideelise ja julge võitlejana. Koos oma õe Illiga rajavad nad metsavahimajakesse põrandaaluse trükikoja, õpivad ära ladumiskunsti. Nad on ihu ja hingega asja juures. Kui trükikoda ähvardab sissekukkumise oht, saavad nad keskusest korralduse ööpäeva jooksul kogu trükikoda teise paika üle viia. Kahekesi peavad nad selle töö ära tegema. Kirjanik annab eredalt ja mällusööbivalt trükikoja ülekandmise loo.

Meisterlikult on antud pilt sellest, kuidas kaks inimest kannavad viimast jõudu pingutades seljas raskeid trükikojaseadmeid läbi soode ja rabade sügiseses külmas vihmas. Kõige raskem oli kaheksapuudane trükkimisrull. Kuigi sellest tina välja sulatati, jäi kanda siiski kolmepuudane metallist kolakas. «Oli hommikul kella viie ajal. Vihma tilkus ikka veel. Iga kulutukk ja põõsaoks lisas märgadele riietele uut vett. Raskelt sammusid kandjad üle välja metsa poole. Killile näis, et nende ettevõte hullumeelsus on.»

Nii viidi trükikoda lõpuks uude kohta, kuigi mõlemad põrandaalused olid juba väsimusest pooleldi minestanud. Mõni aeg sai trükikoda uues kohas töötada, kui saabus katastroof — ootamatu sissekukkumine. Kill pääses põgenema, kuid ta õde Illi langes haavatuna politsei kätte ja hukkus vanglas.

Kirjanik näitab meile Killi raskeid läbielamusi raske õnnetuse puhul. Analüüsides hoolikalt möödunud päevade sündmusi, jõuab Kill veendumusele, et tegemist on reetmisega ja et äraandjaks on põrandaalusest tööst vabastatud Maur. Ka põrandaaluses keskuses analüüsitakse trükikoja sissekukkumise põhjusi, süüdlaseks peetakse aga Killi. Provokaatori otsimist ja selle leidmist on autori poolt kirjeldatud väga tõetruult. Kuid küsimus ei ole mitte üksi Mauris, vaid siin on tegemist ka Killi süüga, kes rikkus jämedalt põrandaaluse konspiratsiooni reegleid. Tema süü on tõepoolest väga raske: ta oli toonud endise põrandaaluse ilma keskuse loata oma töökohta. Kill ei teadnud, et Maur oli vahepeal provokaatoriks värvatud ja et pealegi tema kannul luurav nuuskur saab sel teel trükikoja jälile.

Põrandaaluse töö rasked tingimused ja ranged konspiratsioonireeglid saavad päevselgeks lehekülgedelt, kus kirjeldatakse neid dramaatilisi sündmusi. Autor tunneb oma ainet, ta napisõnaline jutustusekäik annab realistliku asjalikkusega edasi kogu sündmustiku, nagu see oli sööbinud ühe või teise tegelase mällu.

Dramaatiline on Killi saatus. Tehtud veal on saatuslikud tagajärjed: armastatud õde ja kaasvõitleja hukkub, ta ise lülitatakse välja põrandaalusest tegevusest. Läbi ränkade südametunnistusepiinade ja raskete katsumuste jõuab Kill arusaamisele, et kuigi tehtud viga on suur, jääb ta siiski truuks oma elukutsele ja tahab tehtud viga ennastohverdava tööga parandada. Ta jääb ustavaks revolutsioonilisele võitlusele ja see on peamine. Õigete olukordade selginemisel andestatakse talle ränk eksimus ja ta jätkab tööd põrandaaluse partei ridades.

Huvitav on Meeri Ilmari kuju. Kasvanud üles jõuka taluniku tütrena, saab ta arstiks. Kirjanik on andnud oma teoses tüüpilise intelligendi kuju, kelle teadvus on vormitud kodanliku kasvatuse «mustertõdede» alusel. Ta näeb, et ühiskonnas on küll veel palju puudusi ja isegi ülekohut, kuid nende mõistete konkreetne sisu jääb talle mõistmatuks. Ta teadvuses eksisteerib rida abstraktseid mõisteid, nagu inimarmastus, kõlblus, kultuur, isikuvabadus. Talle on õpetatud ja ta on õppinud nende abil kõiki maailmanähtusi seletama ja nii-

viisi ennast rahustama. Kuid siis sattus ta kokku põrandaaluste juhi Papiga, kelle ta aitab haiglasse paigutada. Meeri Ilmari mõistus, mis tundis juba varemgi nagu vaistlikult kodanliku ühiskonna käibetõdede puudulikkust, põrkas nüüd omapärase inimese terava ja halastamatu mõistuse vastu. Kuna noor arst oli oma loomult aus ja veel rikkumata südametunnistusega inimene, siis sai ta teatud aja jooksul nägijaks ja põrandaaluse võitluse pooldajaks. Kirjanik on seda ümberkasvamise protsessi kujutanud küll napisõnaliselt, aga veenvalt. Eessaare Aadu kirjeldamisviisi juures on ta juttudel ja novellidel alati tugev alltekst, mis tunduvalt suurendab ka nappide kirjelduste kunstilist veenvust.

Meeri Ilmari silmad avanevad. Ta võrdleb neid, kes peavad viletsuses ja vaesuses elama, nendega, kes tööd ei tee, kuid kellel pole puudust millestki. Ja ta poolehoid on esimeste poolel. Aja jooksul saab arstist tuline propagandist, kes kõneleb julgelt vabrikutööliste koosolekul, naelutab avalikult häbiposti alandavat sotsiaalset ebavõrdsust ja tööinimeste kurnamist. Loomulikult järgneb niisugusele tegevusele areteerimine. Vanglas puutub ta uuesti kokku kohkumatute revolutsionääridega.

Ei saa ilma suure sisemise erutuseta lugeda Meeri Ilmari kirja oma endisele austajale, dekadentlikule luuletajale Vidrik Virbusele, milles paljastatakse kõrgeks kiidetud kodanliku ühiskonna «humaansust». «Mul oli lapsepõlve mänguseltsiline Künnis,» kirjutab Meeri Ilmar, «kes tabati keelatud trükikoja ladujana. Samal õhtul, mil mind teatud valitsuse urkast eeluurimise vangikotta viidi, tõugati ka tema meie kambri. Nad olid nii hooletud, et Illi, see on Künnise, enne teiste hulka saatsid, kui ta ihult haavad ja muhud kadusid. Mis haavad ja mis muhud? küsite Teie. Aga vast kuulate järele seda Tentilt, keda, nagu mäletan, ütlesite ennast tundvat. Ehk küsite temalt, mida nüüd ülekuulamisel suitsetatakse, kas paberossi või sigarit, mille otsi tütarlapse rindade vastu kustutatakse? [- - -] Teie kui arst mõistate vist, millest see tuleb, kui tütarlapsel, kes viis päeva nende loomade meelevalla all olnud, kümne päeva pärast haiguse tundemärgid ilmusid, mida viisakas seltskonnas ei nimetata. Teie kui

kirjanik, kes kiitleb, et hea hingeteadlane olete, võite vist ütelda, miks Illi enda haigemajas üles poos?»

Meeri Ilmarist, kes selliste tulisõnadega paljastab kodanliku ühiskonna kiskjalikkust, on saanud ideeline võitleja, kes tunneb oma õiget kohta ühiskonnas.

Ka selle kuju esiletoomisel on kirjanik truuks jäänud oma lemmikvõttele. Meeri Ilmari ümberkujunemise protsessi käik, selle detailid on antud noore revolutsionääri mälestusekraani kaudu. Seda oskab kirjanik teha meisterlikult ja veenvalt, kirjanduslikult tihedalt. Tavalises üheplaanilises käsitluses oleks selleks vaja olnud sadu lehekülgi, nüüd aga tuleb kirjanik toime mõnekümne leheküljega, andes lugejale isikliku kogemuse ja läbielamisega rikastatud maali. Lugejat kisuvad kaasa Meeri Ilmari muljed, elamused, kahtlused ja kannatused. Ta näeb, kuidas noor arst samm-sammult, põrgates kokku elufaktidega, veendub Ville seisukohtade õigsuses ja oma seniste vaadete vildakuses.

Karmi reljeefsusega on kirjanik jäädvustanud provokaator Mauri kuju. Mitte alati pole Maur olnud lurjus ja alatu reetur. Ta on töötanud põranda all vapralt ja leidlikult, mitmelgi korral osanud külmavereliselt ja kohkumatult välja tulla keerukatest olukordadest. Kuid põrandaalusel peab olema veel üks väga tähtis omadus — raudne meelekindlus ja surmapõlgus. Just see omadus puudus Peeter Kulgil — Mauril. Kui pärast raskeid piinamisi kaitsepolitsei piinakongides Maur mahalaskmisele viiakse, murdub tema tahtejõud ja surmahirm surub alla kõik muu. Ta saab äraandjaks.

Kirjanik on toonud realistlikke pilte kodanliku politsei loomalikest piinamismeetodeist. Teda pinnitakse kolm päeva järjest. «Pöörane janu on kõige hirmsam vaenlane. Sest süüa antakse kuiva soolast toitu. Aga mitte tilkagi vett. Ja kui neljandal ööl Mauri kästakse soojemasse riidesse panna, et pikemat sõitu teha, murdub ta. Mispärast peab just tema see olema, kes kannatab, surma läheb, kuna miljonid elavad, maitsevad õnne? Kas ei ole ta noor ja täis eluhimu? Või pole tal perekonda? Või ei ole ta kaks aastat küllalt vaeva näinud teiste pärast?» Esialgu mõtleb ta veel päästa oma elu väiksema reetmisega: ta juhatab kaitsepolitsei ainult üheainsa, võrdlemisi tähtsusetu põrandaaluse

jälile. Küllaltki hästi olukorda tundva põrandaalusena võiks ta toime panna kohutava laastamistöö, «lõpu teha pea kõigele ja kõigile». Ent ta ei tee seda, kuna temas on veel säilinud loomupärast ausust. Kuid peagi järgnevad esimestele järeleandmistele teised ja Maurist saab äraandja. Meisterlikult ja suure veenmisjõuga on kirjanik kujutanud seda järkjärgulist inimese allakäigu ja lurjuseks muutumise protsessi.

Lugedes neid kohti Eessaare Aadu «Linnupriides», meenuvad tahtmatult analoogilised read A. Fadejevi romaanist «Noor kaardivägi». Analoogiliste vahenditega saadi seal jagu Stahhovitšist, ta murdus gestaapo piinakongis. Mõlema romaani sündmustikku eraldab peale erinevate olukordade veel paarikümne-aastane vahemaa. Aga kui palju on siiski ühist hitlerliku gestaapo ja «demokraatliku» Eesti piinakongide vahel! Ja missuguste sõnakõlksudega maskeeriti nii siin kui seal elajalikku nurjatust! Ja samal ajal saab veelgi selgemaks, kuivõrd tähtis on kasvatada ja omada mehisust ning vankumatut truudust revolutsioonilistele ideedele.

6

Eessaare Aadu on silmapaistev proletaarne kirjanik. Meil jääb üle kahetsust tunda selle üle, et ta elukutselise revolutsionäärina ei saanud kuigi palju oma ajast pühendada kirjanduslikule tegevusele. Kuid juba nendegi teostega on Eessaare Aadul püsiv koht eesti kirjanduse ajaloos. Koos Hans Pöögelmanni, Juhan Lilienbachi ja teiste proletaarsete kirjanikega jääb Eessaare Aadu kirjanikunimi eesti proletaarse kirjanduse klassika raudvarasse.

Eessaare Aadu kirjanduslik looming on seni veel põhjalikumalt uurimata ja analüüsimata. Meie kirjandusteadlaste ees seisab ülesanne nii Eessaare Aadu kui ka teiste proletaarsete kirjanike loomingulise tegevuse igakülgne läbivalgustamine ja nende teoste toomine meie lugejate ette.

Ka kriitiliste sõnavõttude küsimus Eessaare Aadu loomingu kohta nõuab täiendavat uurimist. Praegu ei

ole veel täielikku ülevaadet ka Eessaare Aadu loomingut käsitlevate artiklite, sõnavõttude ja retsensioonide kohta.

Üks esimesi sõnavõtjaid Eessare Aadu loomingu kohta oli F. Tuglas, kellelt 1917. aastal ilmus «Eesti Kirjanduses» pikem rentsensioon, milles käsitletakse raamatuid «Räästaalused» ja «Alasti». Oma artiklis märgib Tuglas kõigepealt uue, omapärase käsitluslaadiga kirjaniku ilmumist eesti kirjandusse, «kellel on oma sõna öelda, ja sarnasena on ta enam kui teretulnud». Sealsamas märgib retsensent, et noorel kirjanikul «on kindel ainete vald ja esitusilme». F. Tuglas hindab positiivselt Eessaare Aadu loomingus käsiteldava aine detailset tundmist: «Ta kujutab ainult neid maakohti, inimesi ja vahekordi, mida tingimata tunneb. Kõik näitab, et siin on tegu isiklike mälestuste ja tähelpanekutega.»[5] Seda õieti märgatud tugevat külge Eessaare Aadu loomingus rõhutab Tuglas ka üksikute teoste analüüsil: ««Viimne pauk» viib meid küti tähelpanekute maailma. Autor tunneb metsa, looma ja küttimist. Sõnad: põder, kits, teder ja püss ei ole talle ainult kõlalised nähtused nagu kirjanikule, kes kirjutuslaua taga omi töid kombineerib. Tal on teadmisi maastikkudest, mis oluliselt lahku lähevad luuletaja joobumisest looduse ilu vaadeldes. Tema kujutusis on topograafi täpipealsust. Sõnad: põhi, lõuna, ida ja lään ütlevad talle alati midagi reaalset. Tema jutustuse järele võib kujutatavast maastikust kaardi kokku seada. Kõik see äratab lugejas usaldusetunnet, nii et ta ka siis kirjanikku jälgib, kui see muidu tundub igav ja väsitav.»[6]

Märkides ära Eessaare Aadu kui kirjaniku voorused, peatub Tuglas ka teoste puudustel. Tema näeb puudusi kõigepealt teoste kompositsioonilises läbitöötamatuses. Eessaare Aadu tööd «esitavad ääretu määra episoode, kõrvalekaldumisi, mõttemõlgutusi ja üksikasju, mil on kõige kaudsem side teose olemusega». Kirjaniku töödel puuduvat selgroog ja arenemisjoon. Eriti ründab Tuglas «alasti ja odavat tendentsi», mis kirjaniku teostes esiplaanile tungivat.

---

[5] «Eesti Kirjandus» 1917, nr. 8—10, lk. 285.
[6] Sealsamas, lk. 285—286.

Tuleb märkida, et F. Tulgas jätab oma tolleaegses arvustuses üldse tähele panemata Eessaare Aadu teoste sotsiaalse sisu, mis eesti proosas sellises aspektis esines esmakordselt ja mille põhiolemus seisab selles, et ilukirjanduslikus käsitluses on esile tõstetud inimese klassiteadvuse kujunemist ja selle kasvu. Selle asjaolu mittenägemine tolleaegse Tuglase juures on seletatav arvustaja estetistlik-formalistliku käsitluslaadiga. Sellepärast jääbki Tuglas silmapaistvalt külmaks Eessaare Aadu teoste sotsiaalse sisu suhtes. Ta ei suutnud näha ka seda, et Eessaare Aadu näol on tegemist uut meetodit kasutava kirjanikuga.

Eessaare Aadu kohta on korduvalt sõna võtnud kirjanduskriitik K. Trein, kellest oli juttu eespool. 1934. aastal ilmub tema artikkel «Eessaare Aadu», milles märgitakse kirjaniku loomingus seda uut, mis teda teravalt eraldab teistest oma aja kirjanikest. «Iga ta jutustus,» kirjutab K. Trein, «on võimsaks protestiks oleva õigusliku korra, kodanlise moraali, eraomandusliku õiglusetuse vastu. See on maatamehe, sulase, kraavikaevaja, proletaarlase protest, mis kasvab välja otsekohesest tõsielust, kõige igapäevasematest kokkupõrgetest elu pisiasjadega, mis kasvab välja terve mõistuse loogikast.»[7]

Kirjanduskriitik K. Trein näeb ka kirjaniku loomingu peateemat: «Eessaare Aadu iga jutustus,» kirjutab ta, «on proletaarse, maatamehe teadvuse uue astme peegelduseks, selle klassiviha ärkamise ja tõusu näitajaks, mis viimaks viis rõhutud hulgad võitlusele vana korra vastu tervelt, mis võidurikkaks proletaarse revolutsiooni liikumiseks kujunes, esiteks tsaarivõimu minema pühkis ja siis proletariaadi diktatuuri maksma pani.»[8]

Eessaare Aadu näeb elu ja selle tõsiasju läbivalgustatuna klassivõitluse ja -vahekordade seadusepärasuste mõistmisega. Tema teostes on niisugune elumõistmine muutunud peamiseks seisukohaks, mille kaudu avastub nende olemus. Selles peitubki kirjaniku novaatorlikkus.

---

[7] «Leegid» 1934, nr. 4, lk. 15.
[8] Sealsamas.

Kasutades oskuslikult ära kriitilise realismi kandvamad traditsioonid, jõudis kirjanik kaugele üle selle kirjandusliku meetodi piiride juba uuele tandrile — sotsialistliku realismini. Eessaare Aadu on eesti kirjandust kvalitatiivselt edasi arendanud ja eeskätt just seoses tema loominguga on võimalik rääkida sotsialistliku realismi algusest eesti proosakirjanduses.

1957

*EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUSE NOORUSMAILT**

AJAKIRI «NOORED KOMMUNAARID». REVOLUTSIOONI ÜLISTAV KIRJANDUS

Nõukogude võimu lühiajalise eksisteerimise perioodi jooksul Eestis (28. november 1918 — 31. jaanuar 1919. a.) ei saanud veel tekkida nimetamisväärseid eeliseid ja tingimusi eesti nõukogude kirjanduse arenemiseks. Noor nõukogude võim pööras juba oma esimeste sammudega suurt tähelepanu kultuuriküsimustele (koolides kaotati õppemaks, tõsteti õpetajate palku, loodi lasteaedu ja lastenõuandlaid, riigi kaitse alla võeti kultuurivarad, arhiivid ja muuseumid) ja sealhulgas ka kirjandusele, ehkki aeg oli kunsti jaoks äärmiselt ebasoodus. Päevakorras seisid esmajärgulise tähtsusega küsimused: nõukogude võimu kindlustamine, äge võitlus pead tõstva kontrrevolutsiooniga, kodanluse reetliku tegevusega.

Tolleaegsed dokumendid näitavad selgesti, missugust titaanlikku võitlust tuli noorel nõukogude võimul Eestis pidada arvukate vaenlastega, kelleks oli kõigepealt eesti kodanlus ja selle käsikud. Ka vene mustasajaline ohvitserkond, kes püüdis taganeva tsaariarmee tagurlikemaid väeosi punase Petrogradi vastu suunata, tekitas küllaltki muret Eestimaa nõukogudele. Eesti kodanlus, kes liidus saksa mõisnikega organiseeris soodsaid tingimusi Saksa armee sissetungiks Eestimaale, oli noore võimu ohtlikumaid vaenlasi. Kaupmeeste klikk laastas ja lõhkus majanduslikku elu, reaktsioonilised riigiteenijad korraldasid streike ja kutsusid üles saboteerima uue võimu korraldusi. Iga

* Ilmunud lühendatult ajakirjas «Keel ja Kirjandus» nr. 4/5 ja 6 1958. a. pealkirja all «Eesti nõukogude kirjanduse arenemisest Nõukogude Liidus enne 1940. aastat».

päev oli tulvil ägedat võitlust igasuguste desorganiseerijate vastu. Ja peab imestama, et selles igapäevases askelduses ja kibedas võitluses poliitilisel ja majanduslikul rindel Eestimaa nõukogude võimul leidus mahti ja korraldavat kätt ning aega juba algusest peale pöörata tähelepanu kultuuriküsimustega tegelemiseks.

Noore nõukogude võimu energiline ja viljakas tegevus katkes Eesti okupeerimisega Saksa vägede poolt 1918. a. veebruaris. Kümned tuhanded eestlased, kes leidsid peavarju Nõukogude Venemaa külalislahkel pinnal, ei tundnud endid lööduna. Nad teadsid, et kaotus on ajutine ja okupeeritud kodumaal tõuseb varem või hiljem uuesti lehvima punane võitluslipp.

Nõukogude Venemaal alustasid eesti aktivistid hoogsat organiseerimistööd. Kommunistliku partei ja nõukogude võimu organisatsioonidel tuli tööd teha uutes tingimustes. Punane Petrograd kujunes peamiseks keskuseks, kuhu kogunesid Eestist siirdunud poliitilised ja kultuurilised organisatsioonid ning asutused. Eesti Punakaardi osad liitusid noore Punaarmeega ja jätkasid võitlust vaenlastega teistel kodusõja rinnetel, hakati looma eesti rahvusväeosi. 1919. aastal loodi Petrogradis Eesti Töörahva Ülikool koos töölisfakulteediga. Hakkasid uuesti ilmuma eestikeelsed ajakirjad ja ajalehed, mis mängisid eriti suurt osa Eesti Töörahva Kommuuni perioodil 1918.—1919. aastatel.

Kui rääkida revolutsiooni ja kodusõja ajajärgu kirjandusest, siis tuleb märkida seda, et algul ei tehtud teadlikku organiseerimistööd kirjandusliku kaadri organiseerimise alal, sest pakilisemad ülesanded ei andnud selleks mahti. Kuigi Eesti Töörahva Kommuuni Kultuuri- ja Haridusvalitsuse kirjastusosakond püüdis organiseerida ka ilukirjanduse väljaandmist, ei õnnestunud tal seda korraldada kuigi ulatuslikult. Alles pärast seda, kui Petrogradis loodi Eesti Kirjastuse Ühisus ja J. Lilienbachi juhatusel hakkas töötama «Külvaja» kirjastus, võime rääkida kirjandustegevuse ja kirjanike kaadri kujunemise algusest.

Kuigi nimekamad proletaarsed kirjanikud Eessaare Aadu (Jaan Anvelt), Hans Pöögelmann, Villem Buk, Juhan Lilienbach olid asunud Nõukogude Venemaale ja hakkasid olukordade soodsamaks kujunemisel ühel

või teisel määral tegelema ka kirjandusega, oli selge, et ulatuslikum kirjanduslik looming uutes tingimustes võis jalad alla saada alles uue, noore kirjandusliku kaadri kujunemisega. Hiljuti Nõukogude Venemaale tulnud, samuti ka varem siia asunud eestlaste hulgas oli aga võrdlemisi hõre intelligentsi kiht. Ka haridusliku tasemega ei saanud eesti töölised ja töötava talurahva lapsed hiilata. Selles olukorras oli muidugi määratu suur tähtsus 1919. aasta suvel Petrogradis loodud Eesti Töörahva Ülikoolil ja töölisfakulteedil, mis pidi kujunema eesti proletaarse intelligentsi sepikojaks.

Ajalehtedes «Edasi» (1918—1937), «Siberi Tööline» (1920—1921, ilmus Omskis), «Siberi Asunik» (1918—1919, ilmus Tomskis), samuti ka ajakirjas «Klassivõitlus» (1919—1937) hakkab ilmuma luuletusi, lühijutte, tõlkekirjandust. Avaldatakse ilukirjandust ka eri raamatutena. Kuid see ei suuda täielikult rahuldada lugejate nõudmist kirjanduse järele. Tekib vajadus luua perioodiliselt ilmuv kirjanduslik ajakiri.

1920. aastal loodigi Petrogradis esimene kirjanduslik ajakiri «Noored Kommunaarid», mis oli määratud küll noortele, kuid võitis varsti ka laiema lugejaskonna tähelepanu.

See ajajärk eesti nõukogude kirjanduse arengus sattus ajaliselt ühte otsingute perioodiga kogu noores nõukogude kirjanduses. Vene nõukogude kirjanduses valitsesid tol ajal mitmesugused kirjanduslikud hoovused. Eksisteeris rida kirjanduslikke gruppe, heterogeenseid oma ideoloogilistelt taotlustelt ja kunstilise meetodi põhimõtetelt. Niisugustest võiksime nimetada kõigepealt «Kuznitsat», kes kuulutas end proletaarse kirjanduse rühmituseks, tegelikult aga arendas proletkultlikke ultrasektantlikke seisukohti; siis veel imaziniste, kes püüdsid kirjanduses konserveerida iganenud patriarhaalseid kujundeid ja ideesid; sümboliste, kelle tõekspidamised ja ideelised juured ulatusid juba otse kodanlikku dekadentlikku kirjandusse. Võitluses nende ideoloogiliselt vildakate ja kunstimeetodilt ebaõigete voolude vastu hakkas kujunema noor nõukogude kirjandus, mille etteotsa asusid M. Gorki, V. Majakovski, A. Serafimovitš, D. Furmanov, D. Bednõi, V. Brjussov, K. Trenjov ja rida teisi.

Ajajärgu vastuolulisus jättis kahtlemata oma jäljed ka tolle aja eesti nõukogude kirjandusele. Olukorra muutis keerukamaks veel asjaolu, et lisaks sellele avaldasid noortele eesti kirjanikele ühel või teisel määral mõju eesti kodanlikus kirjanduses valitsevad voolud. Ka keeleuuendusliikumise mõjud on selgesti tunda «Noorte Kommunaaride» loomingus.

Nii nagu vene kirjanduses koondub sel ajajärgul ka eesti kirjanduses peamine tähelepanu luulele. Sirvides «Noorte Kommunaaride» koltunud lehekülgi, paistab silma kõigepealt luuletuste absoluutne ülekaal proosast. Tolleaegsed proosapalad on sisuliselt luuletuste taolised — ilma kindla süžeeta, täis abstraktset paatost ja meeleolutsemist.

Sisuliselt on enamik tolleaegseid luuletusi revolutsiooni ülistuslaulud; neis on palju ilukõnet, deklaratiivset laadi paatoslikke mõtteväljendusi ja «kosmilises» ulatuses lahendatavaid probleeme. Revolutsiooni sünonüümina esinevad peamiselt «vabaduspäike», «võitlustorm», «valgus», «tasumisäike», kuna revolutsiooni vastased peituvad peamiselt «öö», «pimeduse», «vägivalla», «müüride», «piinaraudade», «vampiiride» ja teiste nimetuste taga.

«Noorte Kommunaaride» lehekülgedel hakkasid oma luuletusi avaldama noored senitundmata luuletajad Ain Rannaleet (Rudolf Laurent), Oskar Kullerkupp, Arno Kevade (Juhan Hurt), Kusta Ükspere (August Lukin), Elise Tenter ja rida teisi. Ollakse eranditult veel rohelised algajad. Nii ideeline kui ka vormiline nõrkus annab ennast tugevasti tunda, katsetuste ja otsingute hõng heljub peaaegu igal tolleaegse värsi real. Matkitakse Ilja Sadofjevi kosmilist luulelaadi, Valeri Brjussovi intellektuaalseid värsse, kuid ühtlasi ka Gustav Suitsu «Elu tulest» ja «Tuulemaast» haaratud rütme. Domineerib romantilist laadi revolutsiooniluule, lauldakse hümne võitnud noorele sotsialistlikule revolutsioonile, kutsutakse rahvast üles kogu maailmas asuma võitlusse rõhujate vastu. Sageli jäävad elu realistlikud lõimed kusagile kaugele tagaplaanile, hõljutakse romantika pilvedes ja isegi kõrgemal.

Näitena niisugusest romantilisest luuletamislaadist valgust!»:
võiksime tuua Arno Kevade luuletuse «Veel rohkem

Veel rohkem valgust! Nii rahvad hyydvad,
ja päikseriiki nad minna pyydvad.
Nad tahavad päästa end pimeduse võrgust,
ja elusse astuda surmaöö kurgust.
Ent ahelaid raske on paisata ära,
sest kõiki pole valdand veel päikese sära.
Veel miljonid viibivad pimeduse võrgus:
neid kohutab raskelt me aadete kõrgus.
Kuid korra lööb nendegi silmisse päike,
ja võitlusse ahvatleb lahingu äike!
Siis kaduma peavad tyrannide kroonid;
ja võidule pääsma töörahva troonid!
Veel rohkem valgust! Nii rahvad hyydvad,
ja päikeseriiki nad tõtata pyydvad!

(«Noored Kommunaarid» 1921, nr. 10/11, lk. 12.)

Niisuguseid abstraktseid, sümboolikaga ülekoormatud luuletusi leiame Oskar Kullerkupult, Kusta Üksperelt, Elise Tenterilt, Ain Rannaleedilt. Mõnikord põimub niisugusesse luuletusse mütoloogilisi elemente. Luuletuses «Oktaav» kirjutab E. Tenter:

Maa jumalik, Maa suremata ilun
kui vana Eeden koormub täiusen.
Maa ruumi otsatuse kohutavan vaarun
yrgelemente kannab enesen.

Maa nagu veripatt täis tulist kirge
nüüd hõõgub loomistungin himuran.
Maa kõrvetavan lõõsan noorus virge
ja igavesen ean sigivan.

Suur paganuse jumal, Maa oh heida armu!
Planeete hiilgav õde, halasta, —
poeedi igatsevat mõttelendu
su elukarikast veel joobnusta!

(1921, nr. 10/11, lk. 12.)

Oma ideeliselt suunitluselt on «Noorte Kommunaaride» aegne luulelooming peaaegu eranditult pühendatud revolutsiooni ülistamisele ja revolutsioonilise võitluse õhutamisele. See on ka arusaadav. Oktoobrirevolutsioonis kättevõidetud uus, noor ühiskonnakord, mille kindlustamise nimel peeti iga päev, iga tund kõige raskemat võitlust nii kodusõja rinnetel kui ka tagalas, nõudis kõigi jõudude maksimaalset pingutamist. Ei olnud kellelgi puhkuse- ja jõudehetki, ajajärgu karmus nõudis suuri ohvreid ja lakkamatut võitlust. Ja selle taustal nägid noored luuletajad romantiliselt suuri

tulevikukangastusi ning laulsid sellest. Oskar Kullerkupp kirjutab sellest luuletuses «Noored kommunaarid»:

Noored kommunaarid, kõik töörahva pojad!
Hukkund vanailma suitsevail varemil
loome kommuuna — ühiselu töökojad,
kus elu võib anduda aateil paremil.

(1920, nr. 1, lk. 9.)

Jaan Linder kutsub oma proosaluuletuses «Me ehitame kodu» rahvast üles ennastsalgavale tööle:

«Me oleme hiiglatöö teind. Ülitugeva alguse. Me oleme endid vabastand. Oleme rõhujate ikke põrmu talland.

Aga nüüd tööd, tööd, tööd!

Ehitagem oma kodu nii tugevaks, et teda ükski tõuge ei murra. Ehitagem ta suurpäraliseks kui Vaaraode pyramiidid, ehitagem ta kenaks kui Hellase ilusamad jumalakojad. Olgu ta meie uhkus, meie au!

Me ehitame oma kodu nii usinasti kui sipelgapere oma pesa teeb. Olgem püsivad ja väsimatud kui mesilased. Olgem iseteadvad ja julged kui emalõvid kõrbes, kui kotkad kaljuharjul!» (1920, nr. 1, lk. 10.)

Romantiline võitlusluule on tolleaegses poeesias domineeriv. Sellest räägivad sageli juba pealkirjadki, nagu: «Mu noorus» (K. Treufeldt), «Võitlushelinad» (A. Rannaleet), «Uus päike» (E. Juhani), «Ärkamine» (J. Veidemann), «Veel ägedamalt mölla, maru!» (A. Kevade) ja nõnda edasi. Rohkem asjalikkust ja ka teisi tolle aja elu nähtusi kajastavaid värsse leiame vaid mõnelt üksikult poeedilt. Niisuguseks võiks pidada J. Normanni luuletust «Laul kapitalistele», kus öeldakse:

Väljamaalt nüüd kaupa veetaks,
Veneriigist lugu peetaks.
Härrad üheteise võidu
Laskvad käima kaubasõidu.

(1921, nr. 5/6, lk. 15.)

Magnus Lindvesti luuletuses «Tuli aeg» on elu argipäeva reaalsed kontuurid leidnud värsivormilise sõnastuse:

Tuli aeg ja ilmasõda lõppes,
püssid, sõjariistad jäivad vaikima.
Palju sõjamehi kodumaale tõttas —
kündma põldusid ja rauda taguma.
(1921, nr. 10/11, lk. 12.)

Eesti proletaarsed luuletajad ei unusta oma sünnimaad, kodanluse terrori all vaevlevat Eestit. Arno Kevade pöördub kodanliku Eesti luuletajate poole ja meenutab neid, kes «vahutaval suul tegid kisa ja kära, keda oli ahvatlenud «iseseisvuse» sära ja kes nüüd siunavad, neavad ja vannuvad ja iseseisvuse teel ahastades sammuvad». Luuletuse lõpul ütleb poeet:

Näen: pimedadki saavad sääl nägijaiks,
suurte aadete loojaiks, tegijaiks.
Ent eesti Peegasuse mehed surmarada ratsutavad
ja nuumikute iseseisvust patsutavad!
(1921, nr. 10/11, lk. 13.)

Kirjanduskriitika on «Noorte Kommunaaride» lehekülgedel esitatud võrdlemisi tagasihoidlikult. Retsenseeritakse paaril korral mõnda ilmunud teost, võetakse sõna kodanliku Eesti ajakirjade («Uudismaa», «Murrang») kohta ja sellega piirdutaksegi. Nähtavasti on see põhjendatud — eesti nõukogude kirjandus astus alles oma esimesi samme.

Kriitik R. V[asmi] analüüsib Tartus ilmunud ajakirja «Murrang» esimest numbrit ja kirjutab: «Resignatsiooni tuuled puhuvad vastu kõigilt «Murrangu» lehekyljilt. Endiseid vaimustet isamaalasi on valland kurb pettumus. Ylistet isamaast on saand tõbraste karjamaa, kus huntidel murdmise vabadus. Rahvusliku lipu all, mille eest võidelnud eesti intelligents ning noorsugu, millele laulnud oma paremad laulud «ärkamisaja» laulikud, peab nyyd eesti kodanlus veripidu.» (1921, nr. 10/11, lk. 22.) Analüüsides numbris ilmunud G. Suitsu, A. Alle, J. Barbaruse, J. Semperi ja teiste poeetide ning prosaistide töid, jõuab kriitik järeldusele, et Eesti parnassil on värskemad tuuled puhuma hakanud.

Huvipakkuvad on kriitiku tolleaegsed seisukohad mõnede tänapäeval tunnustatud poeetide kohta. Märkinud ära, et G. Suitsu on haaranud sügav pettumus, ütleb R. V[asmi] August Alle kohta: «Sama resignat-

sioon on valland ka August Allet. Temas tundub veel nooruse kirge ja temperamenti. Kuna Suits võtab vastu pettumuse külma filosoofilise rahuga, konstateerides seda kui fakti, mille muutmiseks ta tahetu ehk mannetu, rabab Alle kodanluse hullunud massi sõnaroosaga.» Edasi tsiteerib kriitik A. Alle tuntud luuletust «Eesti päev». J. Barbaruse kohta ütleb kriitik: «Vihast ja põlgusest kodanluse mädasoo vastu hõõguvad Johannes Barbarusegi read.»

«Noorte Kommunaaride» ajajärk jääks mõnevõrra puudulikult valgustatuks, kui me ei puudutaks veel kahte küsimust, mida käsitleti ajakirja veergudel. Üheks neist oleks mõningate kunstiteoreetiliste seisukohtade, teiseks — keeleliste küsimuste selgitamine. Mõlemate probleemide käsitlusse püüdsid selgust tuua ajakirjas avaldatud artiklid. Artiklis «Kunsti küsimusest» (nr. 9) tutvustab Arno Kevade lugejat peamiselt kunsti ülesannetega ja püüab neid siduda kaasaegsete ühiskondlike sündmustega. «Suuri revolutsioone, seniolematuid vapustusi sünnib ka kunstis ja kirjanduses. On enam kui selge, et kunst ei või jääda enam seks, mis ta olnud on aastasajul, mil valitses rõhumine ja kurnamine, niinimetet «alama», s. o. töölisklassi allasurumine mitte üksi kehaliselt, vaid suurel määral ka vaimlikult.» Märkinud ära, et varem võis kunstnik luua seda, mis meeldis eeskätt valitsevale kurnajateklassile, kunsti peaülesandeks oli teenida tolle aja ühiskondlikke jõude ja ideaale — usku, monarhiat, isamaad, valitsevaid klasse. Uues ühiskonnas võib proletariaat ise asuda oma kunstivormide otsimisele ja loomisele. Kunsti loomisest peavad osa võtma kõik andekamad jõud. Kunsti sihtidest ja eesmärkidest kirjutab Arno Kevade: «Kunst on otsekui arstirohi, mis võib nüüdisaja inimest kõige rohkem aidata. Ta on vahendiks, mille varal inime ometi natukenegi võib elada täit elu. Kunst viib inimese tööstuselu vallast teise ilma. Siin saab inime, kes muidu oma masina või tööriista pärisori, jälle vabaks inimeseks, inimeseks, kes elab täit elu ja tunneb lõbu taeva ja maa kõigist iludusist. Kunsti abil astub inime, kes muidu ainult oma ameti külge seot, terve inimkonnaga kindlasse ühendusse. Ühe sõnaga: kunsti ülesanne nüüdisaja ühiskonnas on — inimese-vangi vabastamine, masinrattakese ümbermuutmine i n i m e s e k s.»

Nagu sellest tsitaadist nähtub, on autor veel kaugel kunsti marksistlikust mõistmisest. Võtnud omaks kodanliku teesi — «rahvas vajab leiba ja kunsti» — on autor seda püüdnud puhtmehhaaniliselt rakendada uue, sotsialistliku ühiskonna tingimustes.

Kuigi artikkel on avaldatud mõttevahetuse korras, sõnavõttusid ei järgnenud. Raske ja väljakujunemata teoreetiline ala ei leidnud viljelejaid.

Sama autor võtab mõne aja möödudes ise uuesti sõna. Ajakirja 12. numbris (1921) ilmubki temalt teine kirjutis sama pealkirja all, kuid alapealkirjaga «Futurism». Seekord esineb joone all toimetuse märkus: «Avaldame vaidlusainena, ühtlasi mainides, et toimetus autori vaadetega nõus pole.»

Oma uut kirjutist algab autor arutlusega, et pea kõik kunstivoolud, nagu sümbolism, romantism ja impressionism olevat oma aja kas lõplikult või osaliselt üle elanud. Praegune ühiskond, mis elab üle murrangulisi päevi, vajab uusi kunstivoole, uusi väljendusvorme, et täielikumalt peegeldada uut elu. Niisuguseks täiuslikumaks kunstivooluks on autori arvates futurism. «Vastuvaidlematа on futurism,» kirjutab autor, «yheks tähtsamaks ja võiks peaaegu öelda — suurimaks kunstivooluks nyydsel ajal, kus elu nii kärsikult ja lõpmata tempos edasi liigub ilusama ja ahvateleva tuleviku poole.» Tsiteerides ulatuslikult J. Semperi esseekogu «Näokatted» I ja tuginedes sellele, jõuab Arno Kevade arvamisele, et «kahtlemata jõuab futurism võidule, kui arve võtame ta suurt edenemist, ta julgust ja vaprust». Autor lubab hiljem peatuda ka teistel kunstivooludel, kuid see jäi täitmata. Et tol ajal, arvestades hulgaarvuliste kunsti- ja kirjandusvoolude olemasolu, oli raske nende teoreetiliste tõekspidamiste rägastikus orienteeruda, on meile täiesti selge. Teisi sõnavõtte selles küsimuses ei esinenud, poleemikat ei tekkinud.

Lõpuks keelelistest probleemidest «Noorte Kommunaaride» veergudel. Kogu ilmumisaja vältel (1920—1922) on ajakirjas selles küsimuses viis korda sõna võetud. Diskussiooni algatajaks oli Arno Kevade. Tema esimene artikkel «Keelelisest küsimusest» ilmus mõttevahetuse korras 1921. aastal (nr. 5/6). Kirjutis algab ajajärgu ühiskondliku olukorra kindlaksmääramisega. «On väärtuste ümberhindamiste aeg,» väidab autor.

«Suured murrangud sünnivad ka keelelises suhtes. Keel kui tunnete, mõistete, ideede selgitav ja edasiandev tegur inimeste ja rahvaste vahel, tuleb samuti ümberhindamisele ja parandamisele.» Edasi väidab autor, et eesti keel olevat oma olemuselt «üks kõige puudulikumaist ja labasemaist keelist». Sellepärast ei olevat ta praegusel kujul suuteline väljendama «kogu suure pöördeaja püüdeid, tunge, aateid». Eesti keeles tulevat suuri parandus- ja täiendustöid ette võtta. «Tuleb keelt uute sõnadega täiendada, rikastada, ilustada, lihtsustada, et võimaldada uue aja mõistete, tungide ja püüete suurepärast, selget ja otsekohest väljendust. Ja et seejuures hoiduda eksisammest, tuleb pöörata kas või keelemeistri Aaviku juure, kes keelelises suhtes igatahes äärmine revolutsionäär ja kelle väljatöötet keelereegleist noored seni igasuguseid uuendusi ammutand.» Autor püstitab «Noorte Kommunaaride» pere keelemeestele J. Aaviku loosungi «Keele rikastamise ja kaunima kõlavuse poole!».

«Noortes Kommunaarides» nr. 10/11 (1921) ilmub samalt autorilt juba praktiline ettepanek: lülitada eesti tähestikust välja «ü» ja asendada see «y»-ga (kirjutis «Ü asemel y»). Samast numbrist on ajakirjas kõikjal «ü» asendatud «y»-ga; «y» kaitseks toodud argumendid on tervenisti laenatud J. Aavikult.

Ajakirja samas numbris võtab sõna ka ühes eesti asunduses kooliõpetajana töötav Magnus Lindvest. Tema artiklis «Keelelisest küsimusest» kõlavad kaine mõistuse ja tagasihoidlikkuse noodid. Ta märgib, et keeleuuenduse läbiviimisel «suuremaks takistuseks on see, et uus keel vanast liig palju lahku läheb ja sellele, kes ainult vana keele vormidega tegemist on teinud, väga tihti arusaamatuks muutub». Ta lisab veidi ironiseerivalt, et «kui uues keeles ajakirja kirjutatakse, siis ärgu unustatagu ka mõnda pala endises labases keeles meie tarvis juurde lisamast».

Toimetuse märkuses artikli kohta lisatakse üleolevalt, et kui kirjanduse sõber «huvitet on raamatust, siis on ta ka huvitet sellest, et raamat oleks kirjutet ajale vastavas keelevormis».

Ajakirja järgmises numbris esineb artikliga «Keelelisest küsimusest» Ain Rannaleet. Autor pooldab samuti keeleuuendust. Analüüsides mõnede luuletajate keele-

lisi komistusi, kutsub ta kirjanikke üles oma keele täiendamisele. «Kindel on igatahes,» kirjutab autor, «et peame keelt uuendama, laiendama, kui ei taha jääbuda (s. o. maha jääda — E. P.) edukast, murduvast, muljendrikkast ajast. Peab tarvitusele võtma ja pruukima võimalikult suurearvulisemat kogu uuendusi noolega läbisõelutuid ja kohasteks tunnistetuid, neid vähehaaval rohkendades ja kõnes pruukima harjutades. Kyll siis aegjooksul juba lugejad ja kuulajad, meie asunduste noored, uuendustega harjume, ega näi meile keel enam mingisuguse läbitungimatu rägastikuna, vaid selgena, tublina ja tuumakana eluavaldusena.»

Ajakirja 1921. aasta 13. numbris jätkub disskussioon. Seekord võtab sõna Silver Voldi, kes oma artiklis «Keelelisest küsimusest» kaitseb samuti keeleuuendust. Esitame tema artiklist lõigu, mis annab tänapäeva lugejale konkreetse näite sellest, missuguses ulatuses ajakirja lehekülgedel realiseeriti keeleuuenduslikke eesmärke: «Õige võõrastavana ja veidrana tundub Magnus Lindvesti kirjutus «Noorte Kommunaaride» 10—11 numbris, kon nõutakse, et uue ja parandet keele kõrval veel pysima jääks vana labane keel (ja muidugi vanad vigased vormid kah!), mis oleks eriti määrat asunduste noorile. [- - -] Asjata kardate, et neil, kellel uutest keelevormidest aimu ei ole, mida kyll kirjanduse sõprade kohta keegi ytelda ei või, parandet keelen kirjutet kuukirja kohta vähem huvi oleks, kui siis, kon ta endisen labasen keelen oleks.»

Silver Voldi nagu teisedki keeleuuenduslased orienteeruvad tolle aja kodanliku Eesti keeleuuendusliikumisele. Ta ütleb sellest oma artiklis otseselt: «Muidugi võib mõneden asundusin olla arvamine, et «punased ja kommunistid» on eestikeele oma aru järele nii «solkind». Kuid kui neil võimalus oleks tutvuda valge Eesti ilukirjandusega, siis nad alles näeksid, missugune see «uus» keel õieti on ja kui kaugele nad on maha jäänd keelelisen suhten. Keeleuuendusliikumine on sääl seekohaste eriteadlaste juhatusel täien hoon ja areneb pysimata edasi. Pyydkem siis meiegi sen suhten edesi sammuda.»

1922. aasta 1. (14.) numbrist peale on ajakirjas märgata teisi tuuli keelelises küsimuses. Äärmuslikest uuendustest on nüüd loobutud, teksti kirjapilt on taas-

tunud normaalseks. On säilinud siiski *tet*-lõpuline kesksõna, *i*-mitmuse äärmised vormid, *lle*-lõpuline alaleütlev kaasrõhulise silbi järel, *nd*-line mineviku kesksõna ja rida teisi uuendusi.

Samas numbris võtab liialduste vastu sõna G. Teiter kirjutises «Uus kirjakeel ja agitatsioon». Ta esitab lugejale kolm küsimust: «Esiteks — kas õigustab üleelatav aeg keeles põhjalikku uuendust ette võtta, kui keelt võitlusabinõuna peab tarvitama? teiseks — kas täiendab uuendus keelt kui võitlusabinõu? ja kolmandaks — kas on lubatav võitluses väerinda lahti jätta, et võitlusabinõusid «remonti» anda?» Vastates nendele küsimustele, leiab autor, et seni tarvitusel olev uuendatud keel on niisugune, millega tuleb enne tublisti maadelda, kui sellest midagi aru saab. «Keeleuuendus, mis põhjeneb peaasjalikult tema «iluduse ja kõlavuse» nõuetel, ei täienda keelt kui sõjariista, vaid annab talle koguni vastupidise väärtuse.»

Need seisukohad saidki hiljem nähtavasti ülekaalu ja kirjanikud loobusid «keelelisest revolutsioonist». Igatahes ei esine hiljem ajakirjade ja raamatute lehekülgedel keeleuuenduslikke äärmusi.

«Noorte Kommunaaride» viimane number (15) ilmus 1922. aastal. Kas tuleks ajakirja seismajäämist vaadelda kui kriisi kirjandusrindel? Nähtavasti võib siin rääkida teatud abstraktse ja paatosliku kirjanduse aegumisest. Hans Pöögelmann kirjutas 1923. aastal: «See elulage meelisklemine ja mõlgutamine revolutsioonikevadest, ühiskondlisest tormist [- - -] jätab lugedes tunde, nagu oleks see ainult elutu, paberline oktoobrikajastus, mis kaugel on tõelisest elust enesest, mida kirjanik näha, mille sisse ta süveneda ei jaksa, mille üksikjooni, helisid ta uulitsalt, kodust, perekonnast, ühiskonnast, kõige päält aga töö juurest kinni püüda, neist elulisi kujutusi luua ta ei suuda.» («Oras» 1923, nr. 5/6.) H. Pöögelmann näeb taolise kirjanduse vohamise põhjusi selles, et «meie noored kirjandusarmastajad oma sulge liigutavad enamasti koolipingil ja oma otsekoheseid elumuljeid mitte ei kogu tööpingi juurest».

«Noorte Kommunaaride» aastate kirjanduslik toodang oli oma iseloomult romantiline võitlusluule, mille eesmärgiks oli väljendada oma palavaid tundeid suure ajaloolise murrangu kohta, milleks oli võidukas

Oktoobrirevolutsioon. Ja sellisena oli see ühiskondlikult vajalik. Üleminek rahulikule majandusliku elu ülesehitamisele seadis kirjanike ette ülesanded, mida hakatigi järgnevatel aastatel teostama.

EESTI PROLETAARSETE KIRJANIKE RÜHMA KUJUNEMINE. UUS AJAKIRI «ORAS»

1923. aasta mais ilmub kirjanduse, kunsti ja teaduse uue kuukirja «O r a s» esimene number. See on äsja kujunenud eesti proletaarsete kirjanike rühma ajakiri ja seega siis ka esimene selletaoline ajakiri Nõukogude Venemaal.

Ajakirja väljaandjaks oli proletaarsete kirjanike rühm «Oras», kuhu kuulusid Hans Pöögelmann (kes oli ka ajakirja vastutav toimetaja), Karl Treufeldt (kirjanikunimega K. Dixi), Valter Klein (kodanikunimega Karl Roobas, följetonistina Väike Valter), August Lukin (kirjanikunimega Kusta Ükspere), Juhan Hurt (ta kirjutas Arno Kevade ja Eduard Juhani varjunimede all), Oskar Kullerkupp, R. Vasmi (esines peamiselt kirjanduskriitikuna), Ain Rannaleet, Villem Buk, Eduard Jürgenfeldt ja mõned teised. Raske on praegu rühma piirjooni täpsemalt tõmmata, kuna pole teada selle organisatsioonilist struktuuri, samuti ei ole andmeid rühma muust tegevusest peale ajakirja väljaandmise. Nähtavasti oli rühma peamiseks ülesandeks kirjandusliku ajakirja loomine ja selle toetamine kaastööga.

Ajakirja ilmus kuni 1927. aasta lõpuni 19 numbrit.

Esimese numbri saatesõnas öeldakse, et uue ajakirja ülesandeks on kasvatada kõrgemat kultuurivilja eesti töö- ja talurahva ridades Nõukogudemaal, arendada rahva vaimset kultuuri. «See ülesanne on piiritu ja raske ja toimetus ei hällita ennast silmapilkugi selle pettekujutusega, nagu suudaks ta juba ligemal ajal suuri tagajärgi kätte saada. Aga ta tunneb ja teab ka selgesti, et ilma selle raske karuäkketööta ühiskondlikkude küsimuste, teaduse, kirjanduse ja kunsti alal, mille kallale «Oras» tahab asuda, võimatu on edukalt ja viljakalt tõsta kultuuri üleüldist pinda, kuna aga ainult seesugune tõstmine kindlustab nõukogukorra võitu vanailma üle.»

Ajakirjas, eriti selle algaastail, ilmus võrdlemisi palju luuletusi, suuremalt osalt juba varem tuntud autoreilt. Oma laadilt erinevad need luuletused vähemalt esialgu vähe «Noorte Kommunaaride» aegsest luulest. Nagu varem, nii esineb ka nüüd palju kõrgelennulisi filosofeerivaid luuletusi peamiselt Oskar Kullerkupult, Eduard Jürgenfeldtilt ja Kusta Ükspere lt. Samuti nagu varem esineb abstraktseid, sümboolikaga küllastatud värsse, mille reaalelu kandepind on aga juba tuhmunud. Nii kirjutab O. Kullerkupp luuletuses «Lõkked»: «Kord karastavalt käisid üle ilma karged igatsuste lõkked, /mis kevadtuul /tol paastukuul,/ kui virgumisevoog lõi vabisema puhkend vetevalli tõkked, /tõi äiksena./ Sest päiksena/ siis helgelt ahetavais agulites, orjaonnes kasvu algas/ agu./ Vagu/ vabaduseväljal ajades, siis Inimene Kapitaali salgas./ Ärkas./ Märkas/ tõde tõusmas manifestist, Marxilt-Engelsilt mis lunastuseks anti./ Uus mõtteviis/ ja eesmärk siis/ kui ankur, lipukiri päästjana Pariisi — kaugemale kanti./ See tõehüüd/ nüüd kõigi püüd,/ kel sihiks Vastne Ilm — kel valguse ja õnne järel jäädav janu/ planeedil sel./ Ent Aja kell/ lööb viimast pauku kõigile,/ kes ihkavad vaid mammonite manu.» («Oras» 1923, nr. 1, lk. 11.)

Samas numbris kirjutab Kusta Ükspere luuletuses «Meie»: «Orjuse,/ kurjuse/ köidikud oleme purustanud,/ karmid, kalgid ajad eemale peletanud/ Venelas./ Suurimas/ vendluses nüüd linnad, talud,/ nurmed ja metsade salud/ elavad./ Kõlavad/ vägevasti uued hüüded —/ ühise elu rajamispüüded» (lk. 16).

Järgmisel aastal ilmub ajakirjas Kusta Ükspere pikem luuletus «Oktoober», milles on juba tunda tugevamaid realistlikke lõimi. Kujutades Oktoobri ülestõusu, oskab poeet juba leida värve nii looduse kirjeldamiseks kui ka võitluse üksikute momentide tõepäraseks esiletoomiseks:

Tuul kõle rabistab akende taga,
puilt koltunud lehed langenud maha.
Pursuid end peitnud kardinate taha,
kõik uksed lukustand — aga ei maga.

Ilm tormine pime.
Suur ajaloo ime
sündimas Piiteris kohutav,
kodanlust hirmsasti ohutav...

Ja edasi:

Võitluse tulede sähvivas kumas,
kuulipritsi, suurtükkide kuulide sumas
töövägi junkrutelt barrikaadid võtab,
Talvelossini tormihoos tõttab ...

Käib hoogne vintpüssi lagin,
ratsahobuste kabjaplagin,
tärisev laengute ragin,
barrikaadide jäänuste nagin ...

(«Oras» 1924 nr. 1, lk. 29—30.)

Kuigi luuletus kannatab kohati abstraktsuse ja ka küündimatuse tõttu, on ometi märgata sammu realistlikuma luulelaadi poole. Ka edaspidi hakkab «Orase» luuletajate peres A. Lukin üha enam viljelema realistliku käsitluslaadiga värsse. Eriti paistab see silma tema luuletsükli «Lapsepõlves» (nr. 1 (16), 1927) värssides:

Lapsepõlve elukohaks oli
vanemate kitsas elutuba.
Mängimiseks puudus ruum ja voli,
välja minna ka ei antud luba.

Ka looduspildid on oma laadilt realistlikud:

On võtnud loodus justkui uue kuju:
ööd päevadest ju läinud pikemaks.
Ja inimestel muutunud on tuju:
külm neidki teinud nagu kargemaks.

(«Oras» 1927, nr. 1 (16), lk. 13.)

E. Jürgenfeldt aga jääb kindlaks oma abstraktsele luuletamislaadile. Revolutsioonilise maailmavaate tekkimist tahab ta kajastada järgnevalt:

Nüüd tead, et ilmas on alati pahed,
sestsaadik kui elutee kurnamist tõi,
nüüd tead ka, et teisiti olla ei või
niikaua kui püsivad klassivahed.

(«Oras» 1923, nr. 3, lk. 3.)

Luuletuses «Tõde» tahab poeet lugejale selgeks teha tõe olemust. Ta alustab üsna kaugest minevikust:

Ah, mis, on tõde? — küsis Pontius Pilatus,
kes elus midagi ei otsi, ihka, taha.
Jah, mis on tõde? — küsis joobur Herostratos,
Diaana templi kauni põletades maha.

Pärast ekskurssi läbi ajaloo jõuab poeet lõpuks veendumusele, et see «kes elutules avasilmi käinud», oskab tõde leida, sest

see teab, et tõde pole ainult inimluses,
askeesis, dogmas, tähes, usundis, moraalis,
ei egoismis teda, hirmuvalitsuses,
ja kõige vähem teda rikka uhkes saalis.
Ent õige: «Asjade maastaap on inimeses».
Nüüd tõetunnus ainult — inimkollektiivis,
nüüd tõemõistatus veel — aates igaveses,
nüüd tõehüüd on — klassisõjas intensiivis.

(«Oras» 1923, nr. 4, lk. 9.)

Sellise abstraktselt filosofeeriva luulelaadi kõrval viljeleb peamiselt Ain Rannaleet konkreetsemat ainestikku. Luuletuses «Suplemas» värsistab poeet juba üsna argipäevaselt:

Kaob vilksatades vette keha vaba,
lööb rõngaid virvendavaid lainetesse.
Külm voog toob värsket vilu liikmetesse,
vett lõhub vahvalt valge jala laba.

(«Oras» 1923, nr. 5/6, lk. 33.)

Luuletuses «Uulits» katsetab poeet nappide pintslitõmmetega kirjeldada tänavapilti, täis askeldust ja ruttamist:

Uulitsa dünaamika:
ruttab samm, ruttab samm...
seisab «nepman» daamiga,
nurgal ootab tramm.

Uulitsal on terve ilm...
Töö ja laiskus paaris.
Vaata silm, vaata silm —
pummeldakse «Baaris».

(«Oras» 1926, nr. 6, lk. 15.)

Rida teisigi poeedi tolleaegseid luuletusi, nagu «Peale vastla», «Õhtune», «Mere kaldal», «Hällilaul» on oma põhiolemuselt realistlikud ja Rannaleedile omase tugeva lüürilise alatooniga.

Villem Buk avaldab ajakirjas «Oras» luuletuse «Künnilind». Et autor on hiljem selle luuletuse avaldamisel nii luuletsüklis kui ka kogus «Sula» esialgset teksti tugevasti muutnud ja meie arvates teinud seda halvemuse poole, toome algvariandi tervikuna:

Ööpik, kaunis künnilind,
miks sul laulul paisub rind?
Millest kostub metsasalu —
on see rõõm või hingevalu?

Laulan kündja külvitöödel
iluõilmeist vaikseil öödel,
saadan eha, ootan koitu,
laulan valgusele võitu.

Kevad külvi lõpetanud,
koit ja eha kokku saanud,
saamas viljaks õilmemõtted —
vaikivad mu lauluvõtted.

(«Oras» 1923, nr. 3, lk. 16.)

Rahvalik kergus ja lihtsus, võltsimatu tundeehtsus tegid selle luuletuse omal ajal populaarseks. Seda lauldi tundmatu helilooja viisistuses eesti asundustes ja ka linnarahva hulgas.

Ajakirjas ilmub esmakordselt Ain Rannaleedi poeem «Veli» (nr. 3—4, 1926/27) ja V. Buki luuletsükkel «Sula» (nr. 1/2, 1926). Mõlemad avaldati hiljem eri raamatuna.

Raskem on «Orase» olukord proosa alal. Ajakiri avaldab kaks tõlkeromaani — Franz Jungi «Punane nädal», mis kirjeldab revolutsioonilist võitlust Saksamaal, ja aafriklase Renè Marani neegriromaani «Batouala», rahvusvaheliselt tunnustatud kolonialismivastase teose. Ilmub rida tõlkejutustusi (L. Seifullina «Invaliid», A. Mercereau «Mathieu suguvõsa», Konrad Lehtimäki «Gladiaatorid», Vsevolod Ivanovi «Partisanid» ja rida teisi), ent algupärane proosa jääb kesiseks. Trükitakse küll rida proosapalu ja lühijutte (A. Rannaleedi «Kuldsügisene etüüd», 1923; «Üle aastasadade», 1924; «Metsas», 1925; K. Dixi «Sadamast lahkuv laev», 1923, ja rida teisi), kuid need katkendlikud ja meeleolutsevad proosalaastud ei anna välja novelli või jutustuse mõõtu. Asi hakkab mõnevõrra paranema ajakirja viimastel ilmumisaastatel.

Esimeste realistlike proosapalade hulka kuulub Julius Tambergi lühijutt «Üle piiri» (nr. 1/2, 1926), milles kirjeldatakse revolutsionääri põgenemist kodanluse terrori eest ja tema üleminekut piirist. Autori jutustamislaad on lihtne, realistlikult antakse edasi nii peategelase Juhani üleelamisi ja mõtisklusi raskel retkel kui

ka teekonda ennast. Ka teise sellelaadilise jutustuse «Võitlusemurrus» (nr. 5—6, 1926/27) autoriks on J. Tamberg. Jutustuses kujutatakse valgekaartlaste metsikust ja jõhkrust kodusõja päevil Eestis. Kohati esineb naturalistlikke ülepakkumisi, kuid oma üldilmelt on teos siiski realistliku kandepinnaga. Kolmas lühijutustus «Sillal» (nr. 1, 1927) ilmub P. Roigase (P. Kõvamees) sulest ja kirjeldab revolutsionääri põgenemisretke pärast 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu. Keelelt ja stiililt on jutustus ladus ja kergesti loetav, autor tunneb hästi kirjeldatavat olukorda ja oskab kujutada. Samalt autorilt ilmub ka teine kodanliku Eesti olukorda kirjeldav jutustus «Eit» (nr. 4, 1927).

Kõik eespool toodud jutustused paistavad silma selle poolest, et autorid on neis loobunud selle kujutamisest, mida nad tegelikult ei tunne või mida nad tunnevad halvasti. Mõlemad algajad kirjanikud on ise osa võtnud sündmustest, mis moodustavad nende jutustuse tegevuse põhikoe. See aga annab teostele kindla realistliku ilme, aluse detailide elutruuks kirjeldamiseks.

Kui siia juurde lisada sügava realismitajuga kirjutatud anonüümne jutustus-kirjeldus «Pärast «esimest»» (alapealkirjaga «Ühe Eestimaa töölise jutustus 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu järeltulevast ajast»), mis ilmus ajakirja 1927. a. viimases kolmes numbris, siis saaksimegi üldpildi «Orase» veergudel ilmunud proosatoodangu kohta. Seda on üldkokkuvõttes napivõitu, kuid seisakust on üle saadud ja edaspidiseks proosakirjanduse tõusuks alus loodud.

Viimastel aastatel muutus elavamaks ka ajakirja kirjanduskriitiline ja kirjandusteaduslik osa. Juhtiv on siin Hans Pöögelmann. Peale rohkearvuliste üldpoliitiliste ja majandusteaduslike artiklite kirjutab ta kirjanduskriitilisi töid. Mainigem neid: «Eduard Vilde 60. a. sünnipäev» (nr. 3, 1925), «Kirjanduslikud ääremärkused» (nr. 1/2, 1926), retsensioon «Mait Metsanurga «Jäljetu haud»» (nr. 3, 1927). Kirjanduskriitilisi kirjutisi avaldavad veel Ain Rannaleet («Välja kitsikusest», nr. 1/2, 1926), V. Buk («Kirjandusliste jõudude organiseerimisele», sealsamas), Oskar Kullerkupp («H. Pöögelmanni «Kevadetuuled»», nr. 1, 1927), Otto Rästas («Kirjanduseküsimused» nr. 4, 1927) ja rida teisi. Järjekindlalt

esineb ajakirjas professor Jaan Depman, kes arhiivimaterjalide valgusel käsitleb eesti kirjanduse minevikupäevi. Silma paistavad tema tööd «Kellega kah eesti tsensorid sõda pidasid» (nr. 4—5, 1926), «Jakobsoni ja Jannseni päevilt» (nr. 1—2, 1927) ja «Tagasikiskumiseaastatel 1906—1916» (nr. 3—4, 1927). Viimased on eriti väärtuslikud oma uudse või seni vähetuntud materjali tõttu, mis aitab eesti kirjandusloolist minevikku sügavamalt läbi valgustada ja lahti mõtestada.

KIRJANDUSE REALISTLIKU NÄGEMISOSKUSE KUJUNEMINE. NOORSOOAJAKIRI «SÄDE»

Ajakirja «Noored Kommunaarid» seismajäämisega 1922. aastal tekkis tühimik noorsoo ajakirjanduses, mis varsti ennast tunda andis. Hakkab kõlama hääli uue ajakirja loomise kasuks, samuti tehakse ettevalmistavat tööd niisuguse ajakirja asutamiseks. 1924. aasta märtsis ilmubki noorsooajakirja «S ä d e» esimene number. Uus ajakiri on oma iseloomult ühiskondlik-poliitilise ilmega. Kuid peale üldpoliitiliste, majandusteaduslike ja populaarteaduslike kirjutiste ilmub ajakirjas ka arvukalt luuletusi, mõned jutustused ja kirjanduskriitilised artiklid.

Ajakirja esimeses numbris avaldatakse Oskar Kullerkupu luuletus «Lenini haual», mis on kirjutatud ülevates toonides ja püüab väljendada seda, mis valdas nõukogude inimesi raske kaotuse puhul:

Ah sõbrad, seltsimehed kõigi ilmakaartes — külades ja linnus!
Meid kõiki karmim kaotus kuulina on taband,
meid sünge surmasõnum raskelt, raskelt raband.

Poeet jutustab suurest armastusest, mida tundis Lenini vastu kogu maailma töötav rahvas, püüab poeetiliste vahenditega jäädvustada töörahva revolutsioonilise suure juhi ajaloolist kuju:

Sa esmalt tulid koidikul ja andsid südameid ja valguskiiri.
Ent paksud põuapilved katsid üürikeseks silmapiiri.
Taas tulid sünges sügistormis,
kui vapper sõjamees. Triumfaalselt tervitas sind oma rahvas siis.

Edasi jutustab poeet sellest, kuidas Lenini juhtimisel saavutati võit «planeedi kuuendiku rajal», lõpuks väljendatakse kindlat veendumust, et «ajahammas pureda ei suuda nime kangelase mant», et ka kauges tulevikus on igavesti kuulda rahva suus imelist legendi Leninist.

See luuletus ja paljud teised tõendavad, et «Noorte Kommunaaride» aegne kõrgelennuline luulelaad on teatud määral üle kandunud ka uue ajakirja veergudele. Sellelaadilisi luuletusi leiame ajakirja järgnevateski numbrites. Nii kirjutab Kusta Ükspere luuletuses «Töövägi»:

Ei mingi vägi vääratada suuda minu sammu,
mul käsivartes, lihastes kõikvõimne elurammu.
See viib mind läbi tormidest ja vapustavast marust
ning vanailma viletsusest, piinast, hädaorust.

(«Säde» 1924, nr. 2.)

Kuid taolisi luuletusi on «Sädeme» lehekülgedel juba märksa vähem kui «Noortes Kommunaarides». Kui seal niisugune luuletamislaad oli domineeriv, siis siin näeme juba teistsugust pilti: hakkab ilmuma luuletusi, mille temaatika ja käsitluslaad on muutunud konkreetsemaks, elulisemaks. Niisugusteks on M. Lindvesti luuletus «Punaväelastele» (nr. 3), Kusta Ükspere «Pioneerid» (nr. 6/7) ja mõned teised.

Nendeski leidub veel palju üldsõnalisust ja abstraktset, kuid siiski hakkab selgemini kostma reaalelu rütmi, konkreetseid võitlusloosungeid. Ülalmainitud luuletuses «Pioneerid» kirjutab Kusta Ükspere:

Read koomale kokku,
las' põriseb veel trumm!
Taas sõjaloolist lokku
lööb vaenlaste summ.

On näha kuskilt ohtu, –
tööriistad maha — träh,
ja püssidesse rohtu...
käib — trata-tata-trah!

Palju on siin veel primitiivset ja küündimatut, kuid pööre on siiski juba tunda. Siinjuures tuleb märkida, et eelmise ajajärguga võrreldes on märgata luuletuste tunduvat vähenemist. «Sädeme» ilmumise aja jooksul (1924—1926) ilmub ajakirjas üldse vaid mõnikümmend luuletust. Endist viisi värsse luua enam ei saadud, elu-

lisem ja realistlikum nägemisoskus oli aga visa tulema. Oli kriis, mis kestis mõned aastad.

Sellevastu aga näeme mõnel määral proosa elavnemist. Esimese lühijutustusega «Õnnetuse allikal» esineb Ain Rannaleet (nr. 2—3). See on lihtne lookene omaaegsest külaelust. Klaokse Ella on Talviste asunduse nägusam neiu. Ta abiellub Uuetoa noore peremehe Juhaniga. Nende elu on algul õnnelik, siis aga haarab joomatõbi Juhani oma haarmesse ja kogu elujärg hakkab purunema. Autor kirjeldab üksikasjalikult seda allamäge libisemist, kuni viimaks juhtubki õnnetus. Rõnga Peetri aidas, kus joodikud jälle koos joovad, tekib tulekahju, viinaajajad päästetakse tulesurmast ja võetakse kohtulikule vastutusele. Jutustus ei tungi sügavale inimese sisemaailma, vaid kirjeldab sündmusi fotografeerivalt. Paistavad silma autori loodusekirjeldused.

Sama autori sulest ilmub veel teisigi proosapalasid, nagu «Üle künnise» (nr. 6/7, 1924), «Kangelased» (nr. 2, 1925), «Sulasest peremeheks» (nr. 5, 1925).

Eessaare Aadult ilmub lühijutt «Peet ja Iida» (nr. 1/2, 1926), milles autor kujutab lapsesilmade kaudu klassivastuolusid kodanliku Eesti tegelikkuses. Vaese saunanaise poeg Peet on karjas peremehe juures. Ta sõbrutseb naabripere karjatüdruku Iidaga. Kaupmehe poeg Eedi tahab Iidale kallale tungida, Peet võtab aga tüdruku oma kaitse alla; tekkinud kakluses jääb Eedi alla. Jutustus on kirjutatud Eessaare Aadule omases stiilis, tegelaste sisemaailm hargneb lahti mõtiskluste ja mälestuste esiletoomise kaudu. Nii saame kaupmehepoja iseloomustuse Peedi mõttemaailma kaudu: «Peedis kihvatab. Seda poissi ta tunneb. Koolivend vanemast jaost. Kaupmehepoeg Eedi. Talvel on koolis klassi ülevaatajaks. Korrakupjaks. Kaebab iga paberossijupi pärast. Aga ise on esimene rihvand. Läheb söögi ajal mõnest saunapoisist mööda, ja juba lendabki räim karbist põrandale. Ja katsu ta peale kaevata! Sööb pränikuid ning käib koolipapa kambris kohvi joomas. Aga nüüd jookseb aega surnuks lüües ümber ja lõhub linnupesi. Paras noor ronk.»

Tõlkekirjandusest ilmub ajakirjas Martin Andersen Nexø jutustus «Loteriirootslane», A. Serafimovitši lühijutt «Silmad kiirgavad», V. Šiškovi lühinäidend

«Kukeaabitsa abiga» ja rida teiste autorite teoseid. Esmakordselt tutvustab ajakiri lugejaid vene proletaarse luuletaja Demjan Bednõi luulega («Tõsine tervitus» E. Jürgenfeldti tõlkes, «Pühad kõned kaardilauas» V. Buki tõlkes).

Ajakirjas ilmub peale muu materjali veel ülevaateid kodanlikus Eestis ilmuvate noorsooajakirjade («Uudismaa», «Vikerkaar»), «Urikivi» ja teiste kohta. Avaldatakse lühikesi kirjanduskriitilisi kirjutisi ilmunud raamatutest, artiklitest ja seinalehtedest. 1926. aasta viimastes numbrites hakkab ilmuma satiirinurk pealkirjaga «Tulised sädemed». Võrreldes «Sädet» varasema ajakirjaga «Noored Kommunaarid», näeme selle sisu mitmekesisustumist ja huvitavamaks muutumist. Ajakirja kirjanduslik osa rikastus eeskätt proosa arvel.

KIRJANDUSE AVALDAMISVÕIMALUSTE AVARDUMINE. «SIBERI TEATAJA» LISALEHT «UUS KÜLA»

Kirjanduse arenemises andis ennast üha rohkem tunda avaldamisvõimaluste kitsus. Leningradis ilmusid küll ajakirjad «Säde» (1924—1926) ja «Oras» (1923—1927), kuid need olid siiski kõhnad väljaanded (kahekolme autoripoogna suurused) ja ilmusid ebaregulaarselt. Algajatel oli üsna raske nende veergudele pääseda. Selles olukorras väärib tähelepanu ajalehe «Siberi Teataja» toimetuse algatus luua lisaleht. 1926. aastal alustatigi lisalehe «Uus Küla» väljaandmist. Lisaväljaanne — majanduslik, teaduslik ja kirjanduslik kaasanne ilmus regulaarselt kaks korda kuus 1—1,5 trükipoogna suuruses. Kuigi väljaanne oli esialgu mõeldud peamiselt Siberi eesti asunduste lugejaskonnale, kusjuures ka autoriteks pidid olema siberlased, kujunes ta ometi lühikese aja jooksul populaarseks kogu Nõukogude Liidu ulatuses. Selleks aitas tugevasti kaasa lisalehe rahvalik laad, ilmumise regulaarsus ja käsitletava ainestiku mitmekesisus. «Uus Küla» oli mõeldud peamiselt talupoegadele ja sellepärast näemegi ta veergudel üsna rohkesti materjali, mis oma sisult ja laadilt kuulub nn. «õpetliku lugemismaterjali»

liiki. Juba 1926. aastal alustab lisaleht kollektiivse põllumajanduse propageerimist. Igas numbris ilmub artikleid ja näpunäiteid põllupidajatele, kusjuures mõnigi kord tehakse juttu kollektiivse põllunduse paremustest üksikmajapidamise ees. Peaaegu kõigist numbritest jookseb läbi osakond «Teadus ja tehnika», milles tutvustatakse lugejaid uusimate saavutustega teaduse ja tehnika alal nii Nõukogude Liidus kui ka välismaal. Pööratakse suurt tähelepanu koolielu korraldamisele eesti asundustes. Peaaegu iga numbri lõpus on naljanurk.

Palju ruumi annab «Uus Küla» ilukirjandusele, nii originaalsele kui ka tõlkekirjandusele. Algul on «Uues Külas» nagu teisteski tolleaegsetes ajakirjades ülekaalus luuletused, alles hiljem leiame lisalehe veergudelt ka proosakatsetusi.

«Uue Küla» erinevus nii «Noortest Kommunaaridest» kui ka sellele järgnenud kirjanduslikest ajakirjadest «Säde» ja «Oras» seisneb kõigepealt selles, et lisalehe veergudel leiavad ruumi algajad luuletajad ja proosakirjanikud. Seal alustavad oma luuletajateed Felix Kotta, Hugo Angervaks Leopold Saarts, Aleksander Päärson ja rida teisi. Hiljem hakkavad «Uuele Külale» kaastööd tegema ka Oskar Kullerkupp, Ain Rannaleet ja teised poeedid.

Kui «Noortes Kommunaarides» ilmunud luuletusi iseloomustab nende abstraktne ja sümboolikaga ülekuhjatud käsitluslaad, siis «Uues Külas» hakkab ilmuma fotografeerivat laadi naturalistlikke värsse. Nii kirjutab L. Saarts:

> Tuline päike kõrvetab pinda.
> Higi ja parmud katavad rinda
> hobusel heinamaal vedades ruge.
>
> Niidavad masinad praginal rohtu,
> hobused kurnatud tilguvad vahtu;
> rohi see sahiseb puutudes nuge.
>
> («Uus Küla» 1926, nr. 17, lk. 296.)

Selletaolisi fotografeerivat laadi värsse ilmub «Uue Küla» veergudel ka teistelt, peamiselt Päärsonilt. Aegamööda hakkab ilmuma ka teist laadi lüürikat. Felix Kotta laulab oma hällilaulus «Uinu!»:

Vaata, kuis aknast sind hellasti vaatab
õhtune kullane kuu:
just nagu vaikust ta loodusse saadab,
vaikib ka lindude suu.
. . . . . .
Astun siis tööle, kus sumisev vabrik,
huluvad masinad — kisa!
Tööga sa enesel leiba siis teenid,
nagu su lahkunud isa!

(«Uus Küla» 1926, nr. 9, lk. 167.)

Mis «Uue Küla» algajate poeetide peres eriti silma paistab, see on omapärane epigoonitsemine, rahvusliku liikumise ja sellele järgneva perioodi laulikute matkimine. Kõlab ju otse möödunud sajandi viimaste aastakümnete helin F. Kotta värssidest:

Nukralt nutab niit ja väli,
lehte laugel pisarad:
«Sügis kuis sa oled vali!»
huultelt sõnad kõlavad.

(«Uus Küla» 1926, nr. 14, lk. 251.)

1927. aastast peale muutub lisalehe luuletase ühtlasemaks, kunstimeisterlikkuselt kõrgemaks. Endiselt esineb küll deklaratiivset laadi luuletusi. Selle luulelaadi peamised viljelejad Oskar Kullerkupp ja Eduard Jürgenfeldt hakkavad ka «Uuele Külale» oma kaastööd pakkuma. Näiteks kirjutab O. Kullerkupp:

Oo, tehaste ja onnide Oktoober,
sa tormide ja tuulte sünge sügiskuu!
Su koidust kumab idakaar ja ilmaruum.
Sa hoia onnidele võluv võiduloorber...
Sust onnis vestab iga väikse, suure suu,
sest sinus peitub tõetungal', elutuum,
ah ilu, ootuste ja imede Oktoober!
. . . . . .
Sul Tallinn taplustes kord koidupärgi palmis...
Kuu kõigist sügiskuudest kõige süngem hallim, —
too teistkord Tallinnale võluv võiduloorber!

(«Uus Küla» 1926, nr. 22, lk. 372.)

Kuigi luuletus on abstraktset laadi, tundub selles ometi hoogsust ja jõudu, ta on sütitav ja kergelt loetav. E. Jürgenfeldti värsid on seevastu palju raskemad,

tunduvad ilma sisemise põlemiseta, tehtutena. Nii kirjutab ta luuletuses «Ajamärgid»:

Nüüd kahe ajajärgu vaherajal
on kindel usk, et päästakse kord vaevast,
et kaovad murepilved elutaevast
ja õnne õitseb kõigil uuel aastasajal,
mil valitsema tõuseb Töö
ja puistab Öö,
et inimene nõiaunest ärkab
ja jälle inimeses õde-venda märkab.

(«Uus Küla» 1927, nr. 4, lk. 60.)

Oleks ometi ekslik väita, et «Uue Küla» poeedid oleksid enamikus produtseerinud selletaolisi abstraktseid värsse. Ei, kaugeltki mitte. Sirvides ajakirja ajahambast pudedaks muutunud lehekülgi, märkame palju revolutsioonilaule, mis köidavad meie tähelepanu oma tundeehtsuse, korraliku vormi ja leidliku kujundiga. Ja niisuguse õnnestunud kodanikuluule näidiseid leiame peamiselt Oskar Kullerkupult ja Ain Rannaleedilt. Oma lühikeses luuletuses «Kaks sõna» annab Rannaleet elamusliku ja meeldejääva sõnastuse:

On sõna üks, kus peitub terve hing,
üks sõna hõõguv, pole väga pikk,
on sõna terav nagu püssitikk,
üks sõna: Lenin. L e n i n! Ning

on teine sõna tema vääriline,
üks teine sõna, sama suur ja hele,
mis pääsu tõotab ilma rahvastele,
see sõna suur: O k t o o b e r lõ k k e l i n e!

(«Uus Küla» 1927, nr. 4, lk. 57.)

Ain Rannaleedi «Kiri sõbrale» on vahenditu ja lihtne:

Kas mäletad sa aastaid suuri,
mil ühes võitlesime veel,
mil mässuline oli meel,
ja mõte kõrgustesse puuris?

Kas mäletad sa raskeid aegu,
mil kolistas nälg õudselt luid,
mil hädasid veel palju muid?
Nad juba unund osalt praegu.

(«Uus Küla» 1927, nr. 31, lk. 484.)

Meenutanud sõbrale äsja läbitehtud raskeid võitluspäevi, jutustab poeet napisõnaliselt olevikust, tööst sotsialismi ülesehitamise tandril:

Maad täidab vabrikute mürin,
hoogratta võdiseja käik,
ja masinate terasläik,
ning mootorite huluv ürin.

.....

Ja elu on kui magus sõõm,
sa ainult julgelt, kindlalt astu.
Siis üle ilma ükskord loidab
sotsialismi hele kiir.
Ja selgib, selgib silmapiir...
Päev suur ja hele homme koidab.

(Sealsamas.)

Ain Rannaleedi poeedivõimed hakkavad üha selgemini esile tõusma just «Uue Küla» veergudel. Kuigi ka teistelt ilmub lisalehes värsse, ei küüni need enamuses üle keskpärasuse taseme ja sageli jääb puudu sellestki. Need noored algavad ja õppivad poeedid on F. Kotta, H. Angervaks, A. Päärson, J. Punisson, L. Saarts, O. Tiirik, F. Klimberg ja mõned teised.

Palju luuletusi, nagu juba märkisime, on «Uue Küla» veergudel pühendatud revolutsiooni ja revolutsioonilise võitluse ülistamisele. Iga autor on sellele teemale pühendanud rea luuletusi. See teema on tähtsaim ja erineb ainult käsitlusviisilt. E. Jürgenfeldt loob sel teemal targutavaid värsse («Ei eluparanduseks nutt ja palved aita,/ ei õiglust saavutata alanduse läbi,/ ei kurjust kaotada saa, kui teda laita...» — (luul. «Revolutsioon», nr. 10, 1927) või püüab sümboolsete kujundite kaudu maalida revolutsiooni ülemaailmset võitu:

Nüüd mustad mineviku varjud värisevad koopas,
sest tõuseb torm, ja pühib kõigi maade üle,
et tules silmapiir, ja raksub elusüle, —
nüüd «kommunismi tont on hulkumas Euroopas».

(«Uus Küla» 1927, nr. 6, lk. 92.)

F. Kotta esineb oma «Noorte laulus» samal teemal teistsuguste värsivõtetega:

Võitlustuulte vahvas voolus
uut me laulu laulame.
Terve ilma ärgand noorust
võitlusele hüüame.

Käed, mis suutvad mõõka kanda,
lippu kõrgel hoiavad.
Käed need võitu võivad anda, —
rahu pärga kannavad.

(«Uus Küla» 1927, nr. 8, lk. 121.)

A. Rannaleet seob revolutsioonilise võitluse rahvaste sõpruse ideega: ta laulab luuletuses «Mustanahalisele sõbrale» süsipäisest Morrist, kelle isamaa on kuskil lõunas ja kelle suguvennad ja -õed vaevlevad kolonisaatorite ikkes. Soneti lõppsalmides hüüab poeet:

Sääl sinu õed on orjad. Õhtu hilja
kui paistab mäe tagant tõusev kuu,
siis sinust sosistavad nende suud.

Eeskujuks oled saanud. Oma viha
nad isandate vastu sihivad
ja vabaks nagu sina tahavad.

(«Uus Küla» 1927, nr. 11, lk. 167.)

O. Kullerkupp tahab majakovskilike võtetega luua meeleolukat oodi revolutsiooni võidule: «Rahu ingel/ Rahvaste liit, /nagu kringel/ kükitab korra kuus/ Genfi puus/ ja vilistab vihast viit — /Locarno kont/ sõjakas suus. /Aga siit —/ SSSR-ist — / kommunismi tont/ Kominterni/ luust ja lihast/ viit tähenurka/ kannab/ igasse ilma/ nurka/ ... /Neid imetähti/ nähti/ Euroopas/ lossis ja keldrikoopas./ Nad lossidele/ hirmu ja ahastust loovad/, aga onnidele/ õnne ja hõiskamist toovad.» («Ingel ja tont», «Uus Küla» 1927, nr. 16, lk. 250.)

Majakovski «treppi» kasutatakse siin eesti luules esmakordselt ja mitte just kõige õnnestunumalt. Edaspidi katsetab sellega veel paaril korral Kullerkupp, mõnel korral ka Päärson, siis aga vaibub selle võtte harrastamine. Enamik tolleaegseid poeete jääb klassikalise värsivormi juurde.

Ain Rannaleet pühendab soneti noortele poeetidele, milles püüab selgitada luuletajate ülesandeid revolutsioonilise võitluse ajastul. Et luuletuses kajastusid nii mõnedki tolleaegsed esteetilised põhiprintsiibid, toome selle tervikuna:

NOORTELE POEETIDELE.

Te laulge! Nagu kalur heidaks nooda,
mis püüab lõdisevaid olevusi,
nii, laulik, laula oma igatsusi,
nii elu rütmi kajastada looda!

Ei ole vaja kirjuid ilustusi,
sa oma verega vaid salmi jooda!
Las sügav marsitaktis mürtsuv cooda
su kannatusist kajasteleb avarusi.

Oktoobrihaamrid, kuula, toovad tormi.
Nüüd aeg on karjuda ja kõrvu kähiseda,
ei aega otsida hääd, kaunist vormi.

Löö, hammusta!... Las sõnad mureneda,
kui terad viljapää seest värinal
lokomotiivi hundamises rehe all.

(«Uus Küla» 1927, nr. 19, lk. 297.)

Selles luuletuses kajastuvad selgesti ajajärgu omapärased arusaamad. Paljudes tolleaegsetes kirjutistes ja sõnavõttudes väideti, et proletaarne luule ei pidavat taga ajama «hääd ja kaunist vormi», et see olevat kodanlik igand. Eriti oli niisugune «tõde» soodus neile, kes lootsid kahe päevaga tõusta meistriks ega tahtnud oma kallist aega raisata õppimisele. Ain Rannaleet, kuigi ta oma luuletuses deklareeris sedasama, ei käinud ise kunagi selle «tõe» järgi, vaid pühendas palju aega järjekindlale ja visale õppimisele.

«Uue Küla» veergudel on eranditult kõik poeedid revolutsiooniteema kõrval käsitlenud ka tööd. Töölaulude rohkuse poolest paistab silma külast pärinev poeet Leopold Saarts. Eespool toodud luuletus «Heinaajal» on küll fotografeerivat laadi, kuid kujutab üsna tõetruult heinatööd kuumal heinaajal. Tema teine luuletus «Puude raiumine» on kirjutatud samas laadis:

Metsa täitis kirve kõlin,
selge nagu kandle helin.
Pragin, sahin männapuust
tungis läbi lihast, luust.

Kirved plaksusid nii kargilt
röövides kõik oksad palgilt.
Valged, sirged nagu küünlad,
pikad mitukümmend küünart.

Nendest palkidest saab maja
ühiskonnale, mis vaja.
Aga kännustikul siin
tekib värske põllutiin.

(«Uus Küla» 1928, nr. 2, lk. 27.)

See lihtne luuletus võlus lugejat oma selguse ja mingi lapseliku nägemisviisiga.

J. Punisson võrdleb oma luuletuses «Rehepeks» tööd üksikmajapidamises ja kolhoosis. Üksikmajapidamises läheb töö viletsalt ja vaevaliselt: «Koidu ajal koodi klobin / kuuldub lagund rehe alt,/ lademel loid sohin, sobin — / kolmepõllu pidajal.» Kolhoosis aga on kõik teisiti: «Vile hirnub, hoopleb, huikab/ sügishelgel hommikul. / Tõusev töötung tärkab, tuikab / uudseleiva loomingul. / Need on naabrid ühisuses, / seitsmepõllu pidajad.» («Uus Küla» 1927, nr. 27, lk. 424.)

Palju tähelepanu pööravad luuletajad «Uue Küla» veergudel loodusluulele. Revolutsioonilise võitlusluule kõrval on sellele teemale pühendatud kõige rohkem värsse. Suur osa neist on kirjutatud algajatele omase primitiivsusega, eriti lisalehe esimestel aastatel. A. Päärson näiteks laulab «Kevades»: «Varsti on ehk pungad puus, / linnud laulu löövad. / Siis on loodus jälle uus, / luhal lehmad söövad.» («Uus Küla» 1926, nr. 7, lk. 130.)

Ain Rannaleedile on omane teistsugune juurdeminek, teistsugune loodustaju:

> Veel tümisevad viimsed rasked paugud
> ja räästalt viskub alla hele piisk,
> kui jälle pakil toomingate saugad
> ja jälle vagu tallab kündja viisk.
>
> Kuldnokad söötvad pesas aplaid poegi,
> ilm kevadpillerkaari maani täis.
> Ja keegi äiksele ei pahaks loegi,
> et aias lillipurustavalt käis.
>
> («Uus Küla» 1927, nr. 13, lk. 202.)

Selles lühikeses ladusas luuletuses on juba midagi muud võrreldes Päärsoni ja teistega: loodusnähtuste sisemist lahtimõtestamist (äike toob värskust, kuigi «aias lillipurustavalt käis»), ilmekaid detaile (hele piisk, mis räästalt langeb) kui ka leidlikku, värsket sõnastust. Sageli aga kõlab Rannaleedi loodusluules mingi nukker alatoon:

> Punaseid pisaraid nutavad haabade ladvad,
> tühjad on lõputud, karsked ja tuulised teed.
> Lehtedest ehitud metsade samblased padjad,
> Lehtedest täpistet uniselt mustavad veed . . .
>
> («Uus Küla» 1927, nr. 28, lk. 440.)

Tugevaimaks ja ilmekaimaks looduslüürikuks «Uue Küla» veergudel on Ain Rannaleet. Tema värsid on kujundirikkad ja leidlikud. Poeedi anne kujuneb ja võrsub peamiselt loodus- ja tundelüürika alal. Toome mõned näited poeedi tolleaegsest loomingust:

Ei ühtki häält... On õnnis rahu põllul
Ja tasa taevas sõuab ümar kuu.
Rind nagu puhkab. Õitsvad sinihõllud...
Kui linad laiad kevadised põllud.
Öö tulekul vait minugi on suu.
(«Uus Küla» 1927, nr. 35, lk. 560.)

Rüsinal koguvad pilvede mäed,
silmapiiril sinkjal lööb välku.
Painduvad piimvalged kaskede käed
tahaks kui haarata välku.
.....
Oi, kuidas vihmahoost kumiseb niit,
oi, kuidas kohavad vainud.
Palju nii palju nüüd heina saab siit,
lokkama hakkavad vainud.
(«Uus Küla» 1927, nr. 36, lk. 577.)

Ain Rannaleedi luuletajatalent oli kirjeldataval ajajärgul veel kujunemise astmel. Sageli esines ta loomingus libastumisi ja vääratusi. Nii mõnigi kord arvas poeet, et loodusluule on siis ehtne, kui sinna tilgutada üksinduse ja nukrutsemise mõrusid tilku. Niisugune arusaamine ei olnud muidugi originaalne — see oli «külge hakanud» Visnapuult, Adsonilt, vene poeetidelt Ahmatovalt, Hippiuselt ning sümbolistidelt, akmeistidelt ja imažinistidelt. Viimaseid võis tollal leida mitmete poeetide lugemislaualt.

Proosažanris on «Uuel Külal» üsnagi silmapaistvaid teeneid eesti nõukogude kirjanduse arendamisel neil aastatel. Kui varem kesksetes ajakirjades («Noored Kommunaarid», «Säde», «Orase» esimesed aastakäigud) peaaegu ei ilmunud algupärast proosat, siis «Uue Küla» lehekülgedel näeme teistsugust pilti: juba esimestest aastatest peale avaldatakse mitmesuguseid proosapalasid — novelle, jutustusi ning näidendeid. Tõsi, nende tase on sageli veel algeline, tegevustik primitiivne ja kunstiline tasegi küündimatu, kuid mingi-

sugune algatus on siiski olemas, ja ajakirja lõpuaastatel tase tõuseb.

«Uue Küla» veergudel ilmus ajakirja nelja aasta jooksul enam kui 20 algupärast jutustust ja novelli, üle tosina näidendi, rida tõlkejutte ja romaane, samuti mitu kirjanduskriitilist ja keeleteaduslikku kirjutist, mõned retsensioonid. Peale selle ilmus ajakirja veergudel üsna suur kogu tõlkekirjandust. Siinkohal võiksime mainida kolme silmapaistva romaani ilmumist: Gustav Erikssoni «Hulkuv Ameerika» (nr. 5—22, 1927), Harald Bergstedti «Jörgeni püha» (nr. 25—36, 1927) ja A. Fadejevi «Purustamine»* (nr. 18—36, 1928). Need olid tegelikult esimesed suuremad teosed, mis ilmusid tol ajal eestikeelses trükisõnas Nõukogude Liidus.

Algupärastest jutustustest võiksime mainida kõigepealt K. Dixi (K. Treufeldti) lühijutustusi «Mees valges mantlis» (nr. 9, 1926), «Tupsi talus» (nr. 10, 1926) ja «Ema» (nr. 11, 1926), mis kõik käsitlevad eesti proletariaadi revolutsioonilist võitlust kodanlikus Eestis. Jutustuses «Mees valges mantlis» kujutatakse revolutsionääri, kes (nähtavasti pärast 1. dets. ülestõusu) põgeneb jälitajate eest üle piiri Nõukogude Venemaale, kuid saab tulevahetusel surma. Kolme kommunisti viimast sangarlikku võitlust kodanliku politseiga kirjeldab lühijutt «Tupsi talus». Töölisperekonna traagilisele saatusele Eestis on pühendatud jutustus «Ema».

Kodusõja teemat käsitleb H. Angervaksa jutustus «Põrgukutsika pailaps» (nr. 6, 1927). Siberi eesti partisanide võitlusele Koltšaki vastu on pühendatud Vana Siimu lühijutt «Kodusõja päevil» (nr. 9—10, 1927). Tõelise novelli mõõdu annab välja kirjanik Karl Treini «Sitsi-Juula» (nr. 1—3, 1928). Novell käsitleb ühiskondlik-eetilist probleemi — naise rasket saatust kodanlikus ühiskonnas. Peatume lühidalt novelli sisul. Üle hulga aja kohtub novelli minakangelane oma sõbra Robert Silbergiga. Ta suhtub võõrastavalt sõbra naisesse, kelles tunneb ära Tallinna ühe avaliku naise Sitsi-Juula. Ühel päeval külastab minakangelane jälle sõpra. Leides kodust ainult naise, püüab ta sellele läheneda, kuid kohtab oma imestuseks otsustavat vastu-

---

* See Fadejevi romaan on hiljem ilmunud eesti keeles pealkirja all «Kaotus».

panu. See kummutab minakangelase egoistlikud arusaamad naistest. Sitsi-Juula jutustab talle oma eluloo: raske lapsepõlv, kurnav töö sitsivabrikus, painajalik elu lõbunaisena. Siis kohtab ta revolutsionäär Robert Silbergi ja hakkab ise osa võtma revolutsioonilisest tööst, millega kaasneb ka moraalne ümbersünd. Novell on kirjutatud haaravalt, sügava sissetungiga inimese hingeelusse.

Teiseks paremaks jutustuseks tuleb pidada Ain Rannaleedi «Mis sündis kevadel» (nr. 4—13, 1928). Teemaks on seekord eesti asunduste elu kujutamine. Konflikt toimub taluniku perekonnast pärineva Heinrichi ja ta vanemate vahel, kes sunnivad poega leeri minema. Teiselt poolt on Heinrichil maailmavaatelisi vastuolusid ka oma armastatu Elliga, kes töötab linnas vabrikus ja on juba omandanud selgema maailmavaate. Novell ei ole puudusteta, psühholoogilisest põhjendusest jääb veel palju vajaka, kuid oma sorava esituse ja kujundirikka keele poolest võitis see lugejate tunnustuse.

Tähelepanu pälvib ka Julius Tambergi pikem jutustus «Sihil» (nr. 20—31, 1928), milles kirjeldatakse asjatundlikult eesti töölisklassi revolutsioonilist võitlust kodanlikus Eestis. Et autor oli ise sellest võitlusest osa võtnud, siis on ka jutustuses tunda materjali ja olukordade head tundmist. Kohati tundub venitatust, samuti ka deklaratiivset esitamislaadi.

Rida teisi jutustusi ja novelle ei küüni üle algaja esimeste katsete taseme. Ajakirjas avaldatud näidendid on tavaliselt ühe-kahevaatuselised jandid, mis püüavad naeruvääristada kulakute ja pappide tegevust eesti asundustes (A. Raadiku «Vigurivänt», «Põgenejad» ja «Volinik», J. Ottenderi «Ronk asunduses» (kõik 1927. aastal), J. Järssi «Sea pea» (1928) jt.). Need lühinäidendid on arvatavasti kirjutatud eesti asunduste isetegevuslavadele.

Võrreldes teiste ajakirjade ja ajalehtedega, paistab «Uus Küla» silma kirjanduskriitiliste esinemistega. 1927. aasta 19. numbris ilmub H. Angervaksa sulest esimene kriitiline artikkel «Mõni sõna meie noortest poeetidest», milles autor juhib tule peamiselt epigoonluse avalduste vastu tolleaegses poeesias. Selle artikli ümber tekib isegi poleemika, sõna võtab ajakirja toi-

metaja J. Põldemaa (vt. tema artiklit «Kriitikast ja luuletajatest» lisalehes nr. 24, 1927).

1928. a. 7. ja 8. numbris avaldab N. Karotamm pikema kirjutise «Õlgkatuste laulik», milles analüüsitakse peaasjalikult noore poeedi Leopold Saartsi loomingut. Ühtlasi puudutab autor ka teisi luulealaseid küsimusi, mõistes hukka eluvõõraid või formalistlikke harrastusi mõnede poeetide loomingus.

Sama aasta juunis (nr. 18) esineb artikliga «Meie noorpoeetide keskel» H. Angervaks, ta püüab analüüsivalt vaadelda viimase aja luuleloomingut. Kirjutises näitab autor, milliseid eksimusi esineb keele- ja luulereeglite vastu, samuti sarjab ta uuesti epigoonluse retsidiive eesti nõukogude luules.

Kolmest lisalehe numbrist (nr. 27—29, 1928) jookseb läbi Ain Rannaleedi ülevaatlik artikkel «Säälpool Naroovat», milles autor käsitleb Eestis töötavate kirjanike M. Metsanurga, H. Visnapuu, F. Tuglase, K. Rumori, A. Kivika, P. Vallaku, A. Antsoni, A. Mälgu, E. Hiire, M. Raua jt. loomingut. Kirjutis annab põgusa ülevaate eesti kirjanduse arenemisest kodanlikus Eestis. Autor märgib, et «kuigi valge-Eesti kirjandust ei saa pidada ühtlaseks nii vormilt kui sisult, võib tema üldist liikumissuunda siiski kaunis järjekindlaks pidada. See osutub üldiselt uusromantismi ja uusrealismi vahele, ehk õigemini osalt ühele, osalt teisele». Uusromantikuteks peab autor Tuglast ja Suitsu, uusrealistideks Kivikat ja Metsanurka. Analüüsides kodanliku Eesti uusromantikute hoiakut, ütleb autor: «Tõepoolest, kõik märgid näitavad, et tänapäevases Eesti kirjanduses pole tungi inimese, reaalinimese poole. Täpsemalt: valge-Eesti uusromantikud on kaugel inimesest ja ajast. Nad on lehvimas kusagil pilvede taga ehk sügaval eneses (Enno, Adams, Oks), nad otsivad maailma otsa ja eksivad fantastikas (Tuglas, Alle) ning unistavad üksinduse ja unustuse saartest.» Edasi pooldab autor uusrealistlikku suunda, mis olevat alguse saanud E. Vilde realismist ja kantavat edasi Metsanurga ja Kivika loomingu kaudu.

Vaatamata autori mõnedele ekslikele seisukohtadele, oli sellel kirjutisel tol ajal oma positiivne tähtsus: ta tutvustas lugejaid ja noort kirjanduslikku kaadrit kirjanduse arenemise protsessiga kodanlikus Eestis.

1929. aastal ilmub «Uue Küla» veergudel kaks silmapaistvat kirjanduskriitilist teost. Karl Treini artikkel (nr. 3—17) «Märkuseid meie luuletuste kohta» on kõigist selletaolistest kirjutistest ulatuslikum ja põhjalikum. Teiseks pikemaks artikliks on V. Buki «Märkused Eesti kirjanduse arenemisest» (nr. 18—23).

Kirjanik ja kirjanduskriitik K. Trein analüüsib oma kirjutises tolleaegse luule peamisi puudusi: deklaratiivsust ja õõnsust, madalat värsikultuuri. Teravalt rõhutab kriitik kirjaniku enda elutundmise ja kõrge kultuurilise taseme vajadust. Ta ütleb: «Luuletuste konarlikkuse põhjuseks tuleb pääasjalikult lugeda oskamatust ja madalat kultuuri. Aga seda ei saa õppimisega kõrvaldada üle öö. See võtab aastate pikkust järjekindlat ning väsimata tööd iseenda kallal. Sügavat tööd oma tunnete ja isegi harjumuste kallal. Proletaarne kirjanik peab sõna tõsises mõttes kõik teadma enamal ehk vähemal määral. Kirjanik üldse peab olema omaaja kultuursem inimene, seda enam aga proletaarne kirjanik.» (Nr. 3, lk. 43.)

Piitsutades epigonismi tolleaegses luules, märgib kriitik: «Vanu teid tammuvad luuletused meil tihti. Kui sääl suurtest võitlustest ja sõnarikastest löömingutest, maailma keres tule süütamisest ja muudest hirmuäratavatest asjadest juttu pole, siis räägitakse tingimata kullast ja hõbedast, astritest ja kullerkuppudest, siidist ja sinililledest, verest ja pärlitest ning muudest ilusatest ja väga kallitest asjadest. Teen ettepaneku: mitte ühte kulda ega sinilille enam luuletusse mahutada, sest kõik nad on jäänud ilmetuks. Ka kõige ilusam asi muutub inetuks, kui ta sul alati kukil on.» (Nr. 9, lk. 139.) Kirjutis oli kujunevas eesti nõukogude kirjanduskriitikas omamoodi teedrajavaks ja selle mõju oli tunda pärast artikli ilmumist kaua aega.

Villem Buki omapärane sõnavõtt «Märkused Eesti kirjanduse arenemisest» on seda väärt, et sellele pühendada eri artikkel. See töö on tänini jäänud meie kirjandusteadlaste poolt tähele panemata. Autor võtab artiklis vaatluse alla eesti kirjanduse protsessi selle tekkimise algusest peale. Teravalt isikupärase käsitlusviisiga seob V. Buk eesti kirjanduse tekke- ja arenemisloo kindlasse seosesse kogu Eesti majandusliku ja poliitilise arenemisega, näidates kirjanduse sõltumist sellest.

Suurt tähelepanu pöörab autor revolutsioonilisele kirjandusele. «Revolutsiooniline kirjandus,» kirjutab V. Buk, «sihtis oma ainukesed nooled kodanliku kirjanduse alustalade — kiriku ja isamaa — pihta. Aluseks ja eeskujuks oli revolutsiooniline rahvaluule. Kiriku- ja isamaalaulude paroodiad, mis 1905. aastal ajakirjanduses vilkusid, olid uueaja rahvalaulud, ealiselt juba kaunis vanad, kuid esimest korda trükis.» (Nr. 21, lk. 334.) Autor kirjeldab, kuidas sel ajal need paroodiad said sisuliselt võitluslauludeks. Kuid uusi rahvalaule tekkis ka revolutsiooniliste võitluslaulude eeskujul. Neid laule lauldi tundmustega, sest need olid tormilaulud. Rahvas nõudis ka tolleaegselt luulelt marude ja tormide keelt. Hans Pöögelmanni luuletust «Ei soovi ma kannelt Väinö käest...» ja teisi sellesarnaseid peeti paremaks luuleks. Andnud üksikasjaliku ülevaate eesti revolutsioonilise kirjanduse arenemisest alates 1905. aasta revolutsioonist kuni 1929. aastani, on V. Buk esimesena lähemalt defineerinud ja lahti mõtestanud eesti proletaarse kirjanduse kui kirjandusliku voolu olemuse ja arenemise etapid.

Kokkuvõttes tuleks märkida, et lisaleht-ajakiri «Uus Küla» etendas küllaltki silmapaistvat osa eesti kirjanduse arenemisel Nõukogude Liidus. Tema veergudel alustasid oma kirjanikuteed mitmed tolle aja luuletajad ja prosaistid, kes hiljem on ühel või teisel määral loovalt tegutsenud eesti nõukogude kirjanduses.

EESTI PROLETAARSETE KIRJANIKE ASSOTSIATSIOON

Kuni 1926. aastani arenes eesti kirjandus Nõukogude Liidus ilma organisatsioonita. Kirjanikud ja poeedid grupeerusid peamiselt ajakirjade ja ajalehtede ümber. Nende ideelisteks ja kunstilisteks suunajateks olid toimetajad, kirjanduse ja kunsti osakondade töötajad. Selline olukord ei võimaldanud muidugi kirjanduse arengut tervikuna rahuldavalt juhtida, siin-seal esines tõsiseid kõrvalekaldumisi partei joonest ning muid ideelisi kõikumisi.

1926. aastal toimus eesti nõukogude kirjanduse arenemises tõsine murrang paremuse poole: 23. aprillil

1926. a. loodi Venemaa Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsiooni (RAPP) eeskujul Leningradis Eesti Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsioon (EPKA). Organisatsiooniliselt kuulus EPKA eesti sektsioonina Leningradi Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsiooni koosseisu. EPKA büroo asupaigaks ja kogu organisatsiooni töökohaks oli V. Kingissepa nimeline Eesti Tööliste Haridusmaja Leningradis. Kirjanike organisatsioon alustas oma tegevust 6 liikmega. 1928. aastal oli EPKA ridades 13 kirjanikku, 1929. a. aga 22 liiget.

Leopold Saarts analüüsib oma kirjutises «E.P.K.A.» («Leegid» nr. 1, 1929) eesti proletaarsete kirjanike organisatsiooni tööd. Ta märgib, et peamiseks töövormiks olid töökoosolekud, mida peeti 1926. aastal 12, 1927. a. — 18, 1928. a. — 29. Keskmiselt on igast koosolekust osa võtnud 15 inimest. Peale töökoosolekute oli veel rida avalikke kirjandusõhtuid, kus kirjanikud esinesid oma töödega.

Huvitav on vaadelda proletaarsete kirjanike sotsiaalset koosseisu. Töölistest pärinevaid liikmeid oli tol ajal (1929. a.) keskmiselt 55%, talupoegi — 45%. Tööala järgi jaguneti: õpilasi (50%), teenistujaid (41%) ja töölisi (9%). Parteilisusest lähtudes oli organisatsioonis parteiliikmeid ja kandidaate 50%, kommunistlikke noori 14% ja parteituid 36%. Hariduslikku taset iseloomustavad järgmised andmed: kõrgema kooli lõpetanuid oli 9%, lõpetamata kõrgema haridusega liikmeid 50%, keskharidusega 14%, algharidusega 5% ja iseseisvalt hariduse omandanuid 22%.

Nagu neist andmetest näeme, oli eesti proletaarsete kirjanike väesalk alles tekkimise ja kujunemise järgus. Aegamööda ja visalt läheb eesti proletaarse kirjanduse võrsumine. Sellel vaevarikkal teel, vaatamata sellele, et sotsialistlik revolutsioon oli proletaarse kirjanduse arenemise teelt veeretanud kõik takistused, olid siiski mõned raskused. 1905.—1917. aastatel kujunenud proletaarne kirjandus oli juba jõudnud luua oma kindlad traditsioonid. Niisugused nimed, nagu Hans Pöögelmann, Juhan Lilienbach, Otto Münther, Vassili Mölder (V. Proletaarlane), Eessaare Aadu jt. olid tolleaegsetele algajatele literaatidele tuttavad. Tunti ja loeti nende kirjanike töid, osati proletaarsete kirjanike loomingu põhimõtteid ja traditsioone eraldada kodanlike autorite

omadest. Kuid siiski olid varasema proletaarse kirjanduse elavad sidemed, millel on erakordselt suur tähtsus, kuidagi nõrgenenud. Tõsi küll, niisugused proletaarse kirjanduse silmapaistvad esindajad, nagu Hans Pöögelmann, Eessaare Aadu, Juhan Lilienbach ja Villem Buk elasid ja töötasid nüüd Nõukogude riigis. Enamus neist olid aga loominguliselt muutunud väheproduktiivseks, nende elav kontakt noorte, kujunevate kirjanikega oli nõrgenenud. Põhjus oli lihtne: nad kõik olid rakendatud teisele tööle. Jaan Anvelt (Eessaare Aadu) oli parteitööl ning seejärel lennuväeakadeemias ega saanud kirjandusele kuigi palju tähelepanu pöörata. Hans Pöögelmann oli üle koormatud poliitilise ja kultuurialase tööga, mis ei lubanud tal vajalikul määral tegelda noorte kirjanike kasvu, kujunemise ja abistamisega. Juhan Lilienbach tegeles kirjastusega, Villem Buk pedagoogina. Keegi neist ei olnud elukutseline kirjanik, mis on aga hädavajalik teatud kirjandusliku koolkonna kujunemisel.

Ka proletaarses kirjanike organisatsioonis endas ei kujunenud elukutselisi kirjanikke, kuigi eestlaste arv Nõukogude Liidus ulatus sel perioodil üle 150 tuhande inimese. Alles hiljem, kolmekümnendatel aastatel, hakkasid kujunema tingimused eesti nõukogude kirjanduse avardamiseks ja elukutseliste kirjanike tekkimiseks.

Teiseks suuremaks raskuseks eesti proletaarse kirjanduse arenemisteel olid seesmised poliitilised lahkhelid, mis muutusid eriti teravaks 1930-ndate aastate algul. 1930. aastal algas võitlus nn. rahvusdemokratismi vastu. Selle võitluse ideeline suunitlus oli muidugi õige — võidelda vaenuliku ja võõra, eeskätt kulakliku ideoloogia ilmingute vastu kirjanduses. Kuid selles võitluses kasutati kõige vähem kasvatus- ja veenmismeetodit, peamiseks vahendiks oli, nagu tollal väljendati, «paljastamise ja väljajuurimise» meetod, millega ilmselt liialdati.

Rahvusdemokratismi kui kulakluse ideoloogia «paljastamine ja väljajuurimine» algas Ain Rannaleedist, kelle loomingus esines apoliitilisust ja ideelist ähmasust. Kuid selle asemel et andeka kirjanikuga kannatlikult töötada, heideti Ain Rannaleet välja proletaarsete kirjanike organisatsioonist. Sama tehti

ka Oskar Kullerkupuga, kes niisuguse meetodiga nõus polnud ja selle vastu avalikult sõna võttis.

Niisugused liialdused ja ühekülgselt mõistetud partei poliitika teostamine ei võinud midagi head tuua. Nii see tegelikult oligi. Esialgu ühinesid organisatsiooni juhtivad jõud Ain Rannaleedi ja Oskar Kullerkupu ning nende toetajate vastu, hiljem aga juhiti hävitav tuli P. Meisel-Kõvamehe ja kirjanduskriitik N. Jürissoni vastu, süüdistades neid juba trotskismis. Ideeline segadus, üksteise vastastikune süüdistamine kutsus esile loomingulise ummiku.

AJAKIRI «LEEGID». ESIMESED POEEMID. PROOSA TUGEVNEMINE

1927. aastal alustab Leningradis ilmumist ajalehe «Edasi» lisaleht «Leegid», millest aegamööda kujuneb eesti nõukogude kirjanduse keskne ajakiri (ilmus kuni 1936. aastani).

«Leekide» esimesed numbrid on kõhnad. Ilmudes kord kuus 16-leheküljelise lisana ei saanud väljaanne oma veergudel avaldada ulatuslikke kirjanduslikke töid. Sellepärast näemegi esialgu peaaegu samasugust üldpilti, nagu «Sädemes», «Uues Külas», «Orases»: domineerivaks alaks on luule. Kuid luule iseloom on juba oluliselt muutunud — kadunud on peaaegu täiesti «Noorte Kommunaaride» ajale omane kõrgelennuline kosmiline revolutsioonivärss. Luule on muutunud vahepeal realistlikumaks, elulähedasemaks.

«Leekide» esimese numbri avaluuletuses ütleb August Lukin peaaegu programmiliselt:

> Tööst loovast töid meil luua suurim püüe,
> sest kallid on tööpink, sirp, ader, vasar.
> Põld värske avanend. Las' kõlab hüüe
> kaasvõitleja — poeedist vend ja sõsar!
>
> .....
>
> Aeg anda värsket elutinti juua
> ju paberile, hinnata suurt tööd.

Luuletus lõpeb üleskutsega: «Las' kõlab valjemalt me ülim hüüe: / Tööd tehku ühiselt — sulg, vasar, ader, püss!»

Seda ülesannet on «Leegid» ühel või teisel määral ka püüdnud teostada. Aegamööda väheneb üldsõnaliste deklaratiivset laadi luuletuste arv. Maad võtavad uued teemad, mis on tihedasti seotud igapäevaste konkreetsete ülesannetega, tööga tehastes ja põldudel. See nõuab ka teistsugust sõnastust. Esiplaanile hakkab nihkuma konkreetsem kirjeldus, praktilisest elust leitud kujud, oma silmaga nähtud detail.

L. Saarts laulab Uraali hommikust: «Oi, tore on Uurali hommik, / kui päike / veel tõusnud ei ole. / Kuid põhjapool taevas / on koidust / nii punane hele. / Ka õhusse / noana lõigates / huugatab vabriku vile / ja lainena / mägede harjadel / kaugeneb kaja — nii hele.» («Uurali hommik»).

Samas numbris värsistab P. Roigas (P. Kõvamees):

Kus jäänud väljalt viljarõugud,
miks seisab tühjalt kärbispuu?
Eks kuule, kuidas masin haugub,
kui kõrsi ahmib trumlisuu.

Miks nurgas seisvad koodi varred,
kas töö ei kesta pooled ööd?
Ei! Nüüd puhkust saanud koot ja parred,
on traktor see, mis lõhub tööd.

(«Leegid» 1927, nr. 4, lk. 55.)

Villem Buk avaldab 1928. aasta «Leekide» 1. numbris pikema regivärsilise poeemi «Traktor», milles jutustatakse, kuidas traktor külla tuli ja kuidas külarahvas seda vastu võttis. Lugu algab sellega, kuidas ühes virgas vallas ja kaines külapaigas

rahvas ihkab ilusale,
ühistöödes tulusale,
kuis ta otsib uuendusi,
elustades ehitusi,
kuis ta kõige hulgas lausa
hakkas tahtma traktorisi.

(«Leegid» 1928, nr. 1, lk. 4.)

See traktorite tahtmine ei läinud muidugi kuigi ladusasti, sest

rikas rääkida ei tahtnud,
külakurnik kuulatagi
ega jõukad juttu teha.
Ühelhäälel ässitasid,

ühelsõnal sõgestasid:
kui me uuta hulka toome,
siis me varsti vaeseks jääme,
saavad meistki saunalased,
kogukondsed kandilased.

(Sealsamas.)

Niisugune vastuagitatsioon tegi palju segadust, sest keegi polnud veel traktorit näinud. Aga mis siis, kui see masin kesa kündes «kaldub kraavi, rikub ratta, / väänab tossukõri kõõksti?!» Siis tuleb jälle hobusega minna «saja versti takka / otsma ilmast indsinääri». Kuid kehvikud ei anna alla niisugusele kulakute agitatsioonile, vaid «varsti sai valmis valla vastus, / küpseks küla küsimine». Hakati «maanteed mõnustama, / külateele kruusa tooma, / laaneteedki laiendama».

Külakond jäi kumisema,
talupered tuhisema,
külalapsed kujutama,
talulapsed targutama:
Kas see kange ise kõnnib,
või ehk sõidab saksa moodi?
Laseb tuua tukka pidi,
käsitsi ehk käru viisi?
Oskab aiva ujudagi?
Või ehk lausa laiul tiivul
üle laane lennatagi?

(«Leegid» 1928, nr. 1, lk. 5.)

Nii arutati külas traktori ootel. Laanepere Peedu aga näinud unes, kuidas traktor, «tulles kaugelt reisult, / astus aiva eksikombel / ootamata talutuppa». Küla kihab ja ootab traktorit. Viimaks ometi lendab «säderikas sõnakene» läbi küla, et traktor olevat tõesti tulemas. Suures uudishimus pistsid «poisid pööningule, / tütarlapsed luukidesse, / eided upsti aia otsa, / karjalapsed katustele», et oma silmaga tulevat imemasinat näha. Viimaks jõuabki traktor kohale. Lugu lõpeb autoripoolse mõtisklusega, kuidas

Traktor valdab vana küla,
uurib läbi uue küla,
muutes elu ilmekamaks,
meeled, tunded tõsisemaks,
tüübid, kombed kaunimateks.

(«Leegid» 1928, nr. 1, lk. 5—6.)

V. Buki regivärsiline poeem «Traktor» oli omal ajal isetegevuslaste repertuaaris väga populaarne.

Palju luuletusi on pühendatud «Leekides» klassivõitluse teemale, eriti aga klassivõitluse kujutamisele kodanlikus Eestis. Eriti produktiivne selle teema viljelemisel oli Peno Alnovo (O. Madisson), kes ise kahekümnendatel aastatel oli tulnud Eestist ja võtnud osa võitlusest kodanliku võimuvalitsuse vastu. Sellepärast oskab ta ka sellel teemal vältida õõnsat deklaratiivsust, mis omane paljudele selletaolistele luuletustele. Näiteks tooksime katkendi luuletusest «Matused»:

Mul täna suured matused ...
Pole kurbust, pole virilat leinarongi ...
Sini-must-valge kalts mu kirstu katusel
ja kirstus mu isamaa-armastus ongi.
.....
Pole kurbust, pole virilat leinarongi,
kuigi matan nooruse pühamat voorust.
Istun üksi, näljane, niiskes keldrikongis
ja matan: isamaa-armastust, matan noorust.
(«Leegid» 1933, nr. 1, lk. 27—28.)

Sama teemat käsitlevad ka teised poeedid, kuid neil puudub siiski see vahenditus ja sugestiivsus, mis tõuseb esile P. Alnovo luuletustes.

Unarusse on jäänud «Leekides» loodusluule. Sellega koos on kusagile tagaplaanile nihkunud ka tundelüürika. Ain Rannaleet kui selle ala silmapaistvam viljeleja esineb harva ja jääb hiljem hoopis vait. Kitsalt mõistetud luule ülesanded, äge võitlus nn. rahvusdemokratismi vastu, mille käigus püüti Ain Rannaleedi loodus- ja intiimlüürika najal tõestada poeedi rahvavaenulikkust, andis sisuliselt hoobi kogu selle ala arenemisele.

1935. aastal valmis F. Kotta poeem «Naabrid». Pärast A. Rannaleedi lugulaulu «Veli» oli see tõeliseks sündmuseks. Pühendatud väga tähtsale poliitilisele ja rahvamajanduslikule ülesandele — kolhooside loomisele —, muutus selle poeemi peatükkide ilmumine varsti kirjandusliku elu kirgede, sümpaatiate ja antipaatiate tulipunktiks. Poeem ilmus osaliselt «Leekides» aastail 1935—1936. Kirjanike ringkondades võeti ta terava kriitikatule alla, leiti palju vigu, kuid ka palju

voorusi. Mitmesugustel põhjustel jäid pikapeale kõlama teose nii tegelikud, aga ka väljamõeldud puudused, mille tõttu poeem tervikuna pole ilmunud tänapäevani. 1937. aastal leidis kirjanduskriitik K. Trein, et poeemi avaldatud peatükid kandvat endas tugevaid trotskismi juuri. Poeem ilmus «Leekides» sellesama K. Treini enda toimetusel ja nagu ta oma artiklis («Trotskismi jäänuste väljarookimine kirjandusest», «Kommunismi Teel» 1937, nr. 5) tunnistab, ei olevat ta siis suutnud selgusele jõuda poeemi trotskistlikes vigades. Näib aga väheusutavana, et K. Trein, kes võttis ise väga aktiivselt osa nn. rahvusdemokratismi paljastamisest ja väljajuurimisest 1930.—1931. aastal, poleks neid vigu märganud, kui need oleksid poeemis tõepoolest olnud. Tegemist on nähtavasti liialdamisega ja poliitiliste siltide meelevaldse külgekleepimisega.

Poeem ise aga on tähtis kirjanduslik dokument, mis kajastab tolle aja keskset ja tähtsat sündmust — põllumajanduse üleminekut sotsialistlikele rööbastele. Käesolevas ülevaates pole võimalik poeemi üksikasjalikult käsitleda, see vajab rohkem ruumi ja aega. Sellepärast lubatagu öeldut illustreerida ainult mõnede katkenditega.

Kirjeldades kolhoositöö logardeid ja seanahavedajaid, ütleb poeet eredalt ja meeldejäävalt:

Hoovis mehed käisid ringi koperdades,
Tegid nõnda, nagu oleks tööl:
Adrakolgi külge naela koputasid,
Piipu popsutasid — jälle öö.
Või siis vaja väga rutatagi.
Küllap külvi ajaks jõuab kõik:
Tallid «täkkudele», onnid uttedele,
Ühislaste jaoks lastesõim.

Teistsuguse pildi maalib luuletaja töömehest Mardist:

Üksi Mardil mehel näpud sügelesid.
Vaevalt kumama lööb koiduöö —
Kulund läkiläki härmakübemetes,
Mart on üleval ja juba tööl.

Kogub õlevara kokku loomadele,
Trenginööre punub kogu päev.
Õmbleb lapikesi rangiroomadele,
Adrakolgikesi korda säeb...
.....

Pääle sihukeste suurte seletuste
Me ei imesta, kui ütleb Mart:
— Homme koidu ajal neli veerandita
Välja palgimetsa noor ja vaar!

Ereda satiirilise pildi loob F. Kotta peatükis «Meistrimeeste lehekülg» omapärasest «telefonist» Lärmi Liisast:

Rabakülas veel ei olnud telefoni,
Oli puudulik kultuuri järg.
Ainult parem oli igast telefonist
Lärmi Liisakese mokavärk.

Vaevalt Tõrvalt jõuti ära veeretada
Viljaaluskotid, lihanõud:
«Likvideeritakse!
Likvideeritakse!»
Üle küla kajas Liisa kõu.

— Likvideeritakse.
— Kuidas «teeritakse»?
— Likvideeritakse vaata nii:
Hooned teeritakse, vili teeritakse,
Likvi-likvi, oled omast prii,

— Ah, või sedamoodi?
— Ikka sedamoodi!
— Aga kellele see vara saab?
— Kollektiivi pead ära vedama ja
Ise koorma peale tõstma ka!
— Võib siis abi leida?
— Kabel kaela heida!
Päris ilmaaegu iga plaan?
Vast kui põõsa alla oskad vara peita,
Ise jalga lased õigel a'al!

— Liisa, Liisakene, vast sa kõõrutad ehk,
Kuhu põgeneda, tead ka?
— Ikka tööstusesse tuleb põrutada,
Olla prole-proletariaat!

(«Leegid» 1936, nr. 3, lk. 5—7.)

Poeemi ilmunud peatükid — need on tulvil huumoriküllaseid episoode ja leidlikke satiirivälgatusi — on kirjutatud rahvapärases keeles. Näib, et poeem oleks teatud kohenduste ja parandustega meelsasti loetav ka tänapäeval. Igatahes on autor ise selle poeemi jätnud põhjendamatult unustusse.

«Leekides» hakkab ka proosakirjandus aegamööda jalgu alla saama. Kerkivad esile uued nimed, nagu

P. Meisel (P. Kõvamees), Karl Trein, A. Terijõe (K. Maurer), Arnold Juhkum, Ants Känd, F. Klimberg, V. Juhkum, E. Ertis, E. Tamm ja rida teisi. Ka senised luule alal tuttavaks saanud autorid hakkavad proosat viljelema. Ajakirjas «Leegid» ja «Kommunismi Teel» esinevad jutustustega Ain Rannaleet, Hugo Angervaks, Aleksander Päärson, August Lukin ja teised.

«Leekide» veergudel on teedrajavaks Ain Rannaleet oma jutustusega «Nõgisalu turbalõikajad», mis ilmus ajakirja 1927. aasta numbrites (1930. aastal ilmus jutustus teise trükina almanahhis «Ühiskülv» II). See on lihtne jutustus sellest, kuidas Nõgisalu kehvikud oma elu ja vabaduse eest kodusõja tingimustes võitlesid.

K. Treini jutustus «Kusti», mis ilmus «Leekide» 1928. aasta esimeses kahes numbris, köidab lugejat oma uudse teema ja käsitlusviisiga. Väike Oru Kusti käib juba neljandat aastat külakoolis, aga oma tõrksuse pärast teisest klassist kaugemale ei saa. Kui Saksa väed Eesti okupeerivad, läheb Kusti isa koos punastega Nõukogude Venemaale. Mõne aja pärast otsustab Kusti isa juurde minna. Ta jõuabki õnnelikult üle piiri Jamburgi, kus leiab isa, kes on punaväe komandör.

Kodusõja temaatikat käsitlevad veel A. Päärsoni jutustus «Tulised päevad» («Leegid» 1928, nr. 10, 11/12; 1929, nr. 1), Eessaare Aadu jutustus «Teel» (1933, nr. 4), K. Treini «Inimesed» (almanahh «Ühiskülv» 1930, II), «Lloyd George kingitus» («Leegid» 1933, nr. 4) ja rida teisi. «Leekides» hakkab ilmuma jutustusi, mis käsitlevad töötava rahva elu ja klassivõitlust kodanlikus Eestis. Neid probleeme esitab peamiselt P. Meisel, kelle sulest ilmuvad jutustused «Kaheksandas kambris» (1928, nr. 10), «Sookuru saunamees» (1929. ja 1930. aastate numbrites), samuti A. Terijõe jutustused «Pöörangul», «Kotiga mees», «Pudila Priidiku kojutulek», «Lõks» jt. Samal teemal on kirjutanud mõned jutustused ka V. Juhkum, K. Trein, A. Lukin jt. Need on realistlikult antud elupildid, sagedasti ka autori poolt läbielatud juhtumised. Sügavamat psühholoogilist käsitlemist leiame P. Meiseli juttudes, pealiskaudsesse paljusõnalisusse kaldub A. Terijõe.

Ilmub ka rida novelle ja jutustusi, mis käsitlevad eesti asunike elu Nõukogude Venemaal. Usuvastane on

F. Klimbergi jutustus «Rist maha» (1929, nr. 6, 7, 8), milles kujutatakse võitlust Mägiotsa ja Raidla eesti asunduses seoses eesrindlike talumeeste otsusega palvemaja üle anda koolile. E. Ertis esineb jutustusega «Tallimees Villem» (1934, nr. 4), milles kujutab kolhoosielu ja võitlust töödistsipliini eest. Samale teemale on pühendatud Hugo Angervaksa jutustused «Avangardis» (1932, nr. 8, 9, 10) ja «Sinine bloknoot» (1934, nr. 12). Nõukogude Liidus elavate eestlaste tööle ja elule pühendatud juttude ja novellide arv kasvab aastast aastasse.

«Leekide» veergudel hakkab jalgu alla võtma ka kirjanduskriitika. Kui varem ilmus kriitilisi artikleid juhuslikult, siis «Leekides» on kirjanduskriitilised sõnavõtud ja retsensioonid saanud tavaliseks. Korduvalt võtab sõna H. Pöögelmann, esinedes lugeja ees teoste arvustaja osas («Luuletajaist ja arvustajaist», 1929, nr. 2; «Juhan Madariku «Riigikukutajad»», 1929, nr. 6; «Keelelisi märkusi», 1929, nr. 2) või siis andes põhjapanevaid ja ammendavaid ülevaateid kodanliku Eesti kirjanduse ja kultuurinähete kohta («A. Jakobsoni «Vaeste-Patuste alev»», 1928, nr. 1; «Müstitsism Eesti uuemas kirjanduses», 1929, nr. 3; «Gustav Suits kui luuletaja», 1934, nr. 1; «E. Vilde surnud», 1934, nr. 1). Tähtsamad H. Pöögelmanni kirjandus- ja kultuurialased esinemised avaldati eri raamatuna «Kirjanduslikult rindelt» (1933).

H. Pöögelmanni kõrval esinevad kirjandusteaduslike ja -kriitiliste artiklitega P. Meisel, N. Jürisson, V. Buk, E. Paklar, K. Trein, J. Feldbach, L. Saarts ja rida teisi.

EESTIKEELSE AJAKIRJANDUSE ÜMBERKORRALDAMINE. AJAKIRI «KOMMUNISMI TEEL»

1936. aastal toimub eestikeelse ajakirjanduse organisatsiooniline ümberkorraldamine: senise kolme ajakirja «Klassivõitlus», «Leegid» ning «Naistööline ja Naiskolhoosnik» asemel hakkab ilmuma igakuine 64-leheküljeline ajakiri «Kommunismi Teel» (alapealkirjaga «Rahvalik poliitika, kirjanduse ja teaduse ajakiri»). Ajakirja maht on umbes 8,5 autoripoognat. Nagu

märgib toimetuseartikkel («Kõrgemale astmele», 1936, nr. 1), põhjustasid ümberkorralduse mitmed asjaolud. Tähtsamad neist olid: esiteks — vajadus olemasolevaid jõude viljakamalt ja otstarbekamalt ära kasutada; teiseks — paremini teenindada eestlastest elanikkonna tõusnud kultuurilisi vajadusi; kolmandaks — astuda konkreetsele senisest veelgi lähemale, muutudes «sotsialismi ehitustöö elavas protsessis elavaks lüliks».

Ühendatud ajakirja esimene number ilmus 1936. aasta juunis. Ilmudes Välismaatööliste Kirjastusühisuse väljaandel (mille koosseisu liideti ka kirjastus «Külvaja») heal paberil ja trükitehniliselt tolle aja kohta kõrgel tasemel, jättis ajakiri meeldiva mulje. Peale üldpoliitiliste ja teaduslike kirjutiste avaldas ajakiri ka mitmesugust kirjanduslikku materjali, kirjanduskriitilisi ja -teaduslikke artikleid. Peab aga tunnistama, et kirjandusliku taseme tõusule niisugune ühendamine soodustavat mõju ei avaldanud. Võrreldes «Leekidega» jääb uues ajakirjas tunduvalt vähem ruumi ilukirjanduse jaoks. Eriti kipub kokku kuivama algupärane luule. 1936. aasta jooksul ei ilmunud ajakirjas ühtki algupärast luuletust. Ka järgmise aasta üheteistkümnest numbrist leiame ainult viis algupärast luuletust (August Lukinilt kaks, Hugo Angervaksalt üks ja Ervin Valult kaks luuletust). A. Lukin esineb ajakirja 10. numbris (1937) kahe luuletusega: «Mu kodumaa on võidumaa...» ja «Minu kodumaa õitseb...». Luuletused on kirjutatud Oktoobrirevolutsiooni XX aastapäevaks, neis pole Lukin jõudnud kaugemale oma tavalisest luulemaneerist. Ta laulab üldsõnaliselt ja sageli kohmakalt revolutsioonist, kodusõjast, võitlusest trotskismi vastu, valvsusest, tööst vabrikutes ja põldudel, saabunud õnnest, mis võidetud vere hinnaga. Niisugune temaatika ületihendamine ühes luuletuses (poeet püüdis värsskõnes võimalikult palju fakte üles lugeda) domineeris tol ajal sageli. Sedasama näeme ka Lukinil:

> Nüüd vaikind lahingute tuli
> ja põrmuks saanud viimne tsaar.
> Meil mehisust ja julgust oli,
> et võita timuk, valgekaart.

Me vaprad kangelaste read
nüüd elu uueks ümber teind.
Ei Trotski jõuk meid kinni pea, —
ta kõrvetab me tuleleil.

Kohati esineb ka õnnestunud stroofe:

Nüüd õnnest helisevad tuuled:
mu kodumaa on võidumaa.
Tööd armastaja rahvas kuuleb,
kuis põllud rõõmsalt heljumas.

A. Lukini teine luuletus on samuti temaatiliselt üle kondenseeritud. Lühikeses 8-stroofilises luuletuses püütakse anda universaalne ja ammendav pilt kõigest sellest, milleni on jõudnud Nõukogude Liit kahekümne aasta jooksul. Siin-seal on autor suutnud õnnestunud kujunditega mõnel määral hajutada loetelu muljet:

Nagu päikese kulda
kandvad edasi tuuled.
Viljaka kodumaa mulda
heldusest laulma ma kuulen.

Kuldsest õigluse lõimest
elukanga on koonud.
Meie partei — meie võime —
rahvaste vendluse toonud.

H. Angervaksa pikem luuletus «Mis sa tuigud, tuisukene» (1937, nr. 10) püüab rahvaluule vormis kirjeldada 1905. aasta revolutsioonilisi sündmusi.

Uue nimena esineb Ervin Valu, kelle sulest ilmub «Kevad ja bürokratism» (1937, nr. 5) ning «Pilt alleelt» (1937, nr. 7). Õnnestunum neist on viimane, milles kõneldakse soojades toonides alleel kõndivast oktoobrilapsest:

Oktoobrilaps väikene
puude all käib,
tervisest tulvil
ja kärsitust täis;
pilkudes päikese
  kevadelõõm,
tegudes tahe
ja sammudes rõõm.

Kui poiss äkki ninali prantsatab, hüüab autor tabava rahvaliku huumoriga:

Mida see matsakas
mehele teeb!?
Endiselt jatkub
ta retk kesk alleed.

Luuletaja näeb selle poisi tulevikku, ta avaraid ja lahtisi teid, mis ootavad kõiki nõukogude noori:

Troopikakuumus
ja Arktise külm,
laotustekõrgus,
kõik avar maailm;
mägede tipud
ja merede veed...
Kuhu küll kardaks
ta tulevik teed?!

Sama ajavahemiku jooksul ilmub ajakirjas kaks algupärast poeemi, mõlemad Hans Pöögelmannilt: «Neile [,] kes «langesid võitluses vendade eest»» (1936, nr. 1) ja «Karu Andres» (katkend samanimelisest poeemist, 1937, nr. 10). Mõlemad palad on avaldatud 1957. a. H. Pöögelmanni «Luuletustes» ja seepärast lugejale kättesaadavad.

Tõlkeluulet esineb originaalsest mõnevõrra rohkem. Ajakirjas avaldatakse M. Gorki «Tormikotkas» (1936, nr. 1), V. Lebedev-Kumatši «Laul kodumaast» (1936, nr. 2), katkendid A. Puškini poeemidest «Mozart ja Salieri» (1936, nr. 7) ja «Boriss Godunov», tema luuletused «Reisikaebed», «Sõpradele» ja «Jutt papist ja tema sulasest Baldaast» (kõik 1937, nr. 1). Puškini luuletusi ilmub veel kahes järgnevas ajakirja numbris: «Exegi monumentum», «Delibaš» ning poeem «Jutt surnud keisritütrest ja seitsmest vägimehest» (nr. 2), «Küla», «Husaar», «Külastasin taas...» (nr. 3). A. Puškini luulesarja ilmumine on otseselt seotud suure vene luuletaja sajanda surma-aastapäevaga, mille puhul ajakiri avaldab ka rea kirjandusteaduslikke kirjutisi, millest allpool. Paistab silma A. Puškini luuletuste tõlke hea tase (tõlkijad F. Kotta, K. Trein, V. Rätsep). Osa luuletusi on ilmunud ka A. Orase tõlkes. A. Puškini luuletuste ilmumine ajakirja veergudel oli silmapaistvaks sündmuseks. Teatavasti möödus A. Puškini 150. sünniaastapäev kodanlikus Eestis enam kui tagasihoidlikult, sellepärast on meil eriti põhjust alla kriipsutada suure vene poeedi väärikat hindamist Nõukogudemaa eestikeelses ajakirjas, kus sellele suursündmusele oli pühen-

datud rida artikleid ja eriuurimusi. Võideldes Puškini loomingu moonutamise vastu, annab ajakirja toimetus rea Puškini luuletusi uues tõlkes. K. Treini tõlkes ilmub ka poeedi tuntud luuletus «Exegi monumentum», mille siin tervikuna toome:

Ma enda monumenti pole loonud käega,
ta juurde iialgi ei rohtu rahva tee,
ta kõrgemale kerkind oma uhke pääga
kui Aleksandri sammas veel.

Ei, tervelt ma ei kao — hing üle elab haua,
jääb lüüras leekima, kui keha katab kalm,
ning kuulsalt kumama jään ilmas senikaua
kui on poeete päikse all.

Ning üle Venemaa käib minust kuuldelugu,
mu nimi omaseks saab iga rahva suus:
mind austab slaavlane, kalmõk ja soomesugu,
ning praegu metsik veel tunguus.

Ja rahvastele mälestus jääb minust hele:
mu lüüra langenuile nõudis halastust
ning laulis julmal ajal kiitust priiusele,
ja häädusele äratust.

Oo, Muusa, ära nõua pärga; juhiks — jumal;
sind ärgu kohutagu ülekohtu koll;
ükskõikselt kuula kiidukõnet, sõimusuma,
ja ole vait, kui vaidleb loll.

(«Kommunismi Teel» 1936, nr. 2, lk. 31.)

Kahe aasta jooksul ilmus ajakirjas ligi paarkümmend algupärast jutustust. Autorite hulgas näeme peamiselt vanu tuttavaid nimesid: H. Angervaks, E. Ertis, K. Trein. H. Angervaksalt ilmub kahe aasta jooksul seitse jutustust, K. Trein ja E. Ertis esinevad kumbki ühega. Jutustused kirjeldavad peamiselt klassivõitluse ja sotsialistliku ülesehitustöö küsimusi mitmesugustes aspektides (H. Angervaksa «Vikerkaar», E. Ertise «Kiskja linnu vari», K. Treini «Elav muuseum» ja rida teisi). Satiirilisi teemasid on käsitlenud peamiselt H. Angervaks («Külaline jutustas kultuurist», «Kärbes», «Karutaltsutaja» jt.).

Teistest eraldi seisavad Rein Ranniku jutustused ja novellid. 1937. aasta jooksul ilmub R. Rannikult üldse kuus novelli ja novelletti, mis käsitlevad peamiselt elu mitmesuguseid varjukülgi kodanlikus Eestis. Kes on

Rannik? Nagu selgub toimetuse eessõnast (1937, nr. 4) on ta «noor revolutsiooniline kirjanik, kes Eestist oma teosed saatnud ajakirjale avaldamiseks». R. Ranniku «põhimiseks teemaks», märgitakse saatesõnas, «on töölisklassi viletsus ja võitlus viletsusest pääsemise eesmärgil.» Noore autori teosed paistavad silma materjali käsitlemise värskuse, samuti ka hoolika suhtumisega kirjeldavate sündmuste detailidesse. Toimetuse saatesõnas öeldakse: «Eriliselt tõmbab Rein Ranniku tähelepanu endale «kuritöö ja karistuse» probleem kodanlises korras. Me näeme hangeldajat, kes äri teeb inimese eluga, kuid seaduse poolt muidugi karistamata jääb; me näeme kaupmeest, kes mingisuguste salamahhinatsioonidega rikkaks saanud ja aumees pealegi on; me näeme prokuröri, kes kõige jõhkramalt kohtu korda rikub, et aga kihlvedu võita... Kuid teisest küljest näeme töölist, kes vastsünnitanud nälgivale naisele natukese toidukraami tahab varastada, et pärast, kui tööd saab, kõik ausalt tasuda — kuid temale on seadus karm...» (nr. 4).

Autor oskab veenvalt materjali käsitleda. Ta ei suru lugejale peale skeemi, millega tol ajal palju patustati, vaid loob «oma lühikestes novellides pildikesi, mis maksvat kapitalistlikku korda iseloomustavad ja lugejat tahes või tahtmata selle korra vastaselt meelestavad». R. Ranniku novellid ja lühijutustused ilmusid kõik 1937. aastal ja tõid endaga kaasa teatud elevuse. Autori novellidest on enam õnnestunumad «Äri», «Tõde ja uni» (nr. 4), «Perpetuum mobile» (nr. 7) ja eriti «Isamaa päästjad» (nr. 8), milles sügava elutundmisega ja sugestiivselt kujutatakse Irboska veretööga seoses olevaid traagilisi sündmusi. Tänini on teadmata Rein Ranniku varjunime taha peitunud andeka kirjaniku tõeline isik.

Ajakirjas elavneb teatud määral kirjanduskriitika. Ilmub rida kirjutisi, mis on pühendatud olukorrale kirjanduslikul rindel. Tuleb vaid kahetsusega märkida, et nendes artiklites, eriti aga 1937. aasta lõpu poole, puhkevad õitsele põhjendamatud ja liialdatud süüdistused, ühekülgsed ja sageli diametraalselt vastukäivad hinnangud. Niisugusteks kirjutisteks, mida praegu loed sügava kahetsuse ja ängistustundega, on L. Saartsi kirjutis «Trotskistide kahjuritööst meie kirjanduslikus

kriitikas» (1937, nr. 6), J. F[eldbachi] artikkel «Trotskistide kahjustamine eesti nõukogude kirjanduses» (1937, nr. 7) ja mõned teised, milles püütakse P. Meislit (P. Kõvameest) paljastada kui kahjurit eesti nõukogude kirjanduses.

Ajakirja kirjandusteadusliku osa kandvaks materjaliks on rida kirjutisi ja artikleid A. Puškini kohta, mis sisaldavad mõndagi uudset ja esmakordselt nähtut. 1937. aasta esimeses numbris on avaldatud tervenisti neli selletaolist artiklit: N. Jürissoni ulatuslik kirjutis «Puschkin ja tema aeg», K. Treini «Puschkin eesti keeles» ja «Puschkin eesti rahva suusõnalises loomingus». Peale selle veel Puškini elulooline ülevaade. Ajakirjas on ruumi leidnud ka teisi teemasid käitlevad artiklid, millest siinkohal võiksime mainida L. Saartsi kirjutist «Jooni Gorki elust ja tööst» (1937, nr. 6), N. Jürissoni ülevaatlikku artiklit «Vissarion Belinski» (1936, nr. 1), K. Treini kirjutist «M. Gorki — proletariaadi kunstnik» (1936, nr. 2), H. Pöögelmanni tol ajal väga aktuaalset sõnavõttu fašistliku Saksamaa kirjanduse ja kunsti arenemisest «Neli aastat faschistlikku kirjandusepoliitikat» (1937, nr. 8), samuti tema teist artiklit «Jooni Eesti rahvuskultuuri arengust» (1937, nr. 9). Kokkuvõtteks võib märkida, et ajakirja kirjanduskriitiline ja -teaduslik osa on teinud tunduva edusammu.

Ajakiri «Kommunismi Teel» ilmus kahe aasta jooksul (1936. aastal 7 numbrit, 1937. a. 11 numbrit). Kuigi originaalteoste osas näeme «Leekide» perioodiga võrreldes teatavat tagasilangust, elavnes tugevasti kirjandusteaduslike küsimuste käsitlemine (kahe aasta jooksul ilmus ühtekokku 17 mitmesugust kirjandusteaduslikku kirjutist). Teatud elavnemist näeme ka olukirjelduse viljelemisel (7 olukirjeldust), samuti võib märkida senisest suurema tähelepanu pööramist vene kirjanike ja luuletajate teoste tõlkimisele (kahe aasta jooksul umbes 30 mitmesugust tõlketeost).

Petrogradis loodud eesti kirjastused (1922. a. asutatud Eesti Kirjastuse-Ühisus ja 1923. a. loodud kirjastus «Külvaja») olid nii originaal- kui ka tõlkekirjanduse väljaandmise peamisteks keskusteks. Kuigi hiljem on toimunud mõningaid organisatsioonilisi muudatusi kirjastuste struktuuris (1926. aastal liideti Eesti Kirjastus-Ühisus «Külvajaga», 1935. a. aga ühendati «Külvaja» kirjastus omakorda vähemusrahvaste ühise kirjastusega «Välismaatööliste Kirjastus-Ühisus NSV Liidus»), jätkub pikkade aastate jooksul eestikeelse kirjanduse hoogne ilmumine. Eriti tuleb märkida marksismi-leninismi klassikute teoste järjekindlat avaldamist Leningradis, mille tõttu eesti lugeja lauale võisid ilmuda Marxi, Engelsi ja Lenini teosed. Mõned neist tungisid ka läbi traattõkete kodanliku Eesti lugejani. Ka nõukogude kirjanduse eesti keelde tõlkimise peamiseks baasiks kujunes Leningrad.

Ajakirjadega kõrvuti (neid oli alati 5—6 ulatuses) anti Leningradis igal aastal hulgaarvuliselt välja mitmesuguseid eri raamatuid. R. Antiku andmeil ilmus Nõukogude Liidus aastail 1918—1937 üldse 799 raamatut, kokku 56 974 lehekülge, sellest ilukirjandust 120 raamatut («Eesti Kirjandus» 1939, nr. 4, lk. 169).

Eesti kirjanduse ilmumine raamatutena algas kohe pärast trükikodade ja kirjastusorganisatsioonide asutamist. Nii ilmusid eri raamatuna Petrogradis juba 1919. aastal: V. Buki «Kahekesi», Eessaare Aadu jutustused «Üle mädasoo», «Raudtee ääres», «Metsa serval», «Kalal», «Alasti» ja «Viimne pauk». 1921. aastal ilmus noorte luuletuskogu «Tormipuhangud». Kuid hoogsam algupäraste raamatute kirjastamine algas 1925. aastast.

Selleks ajaks oli kujunenud noorte kirjanike kaader juba ajakirjade veergudel läbi teinud kirjanduslikud tuleproovid. Esimeste raamatutena hakkasid ilmuma luuletuskogud. 1925. aastal jõuab lugeja kätte A. Lukini «Võitluse helinad», mis sisaldab autori seni (1918—1924) ilmunud toodangu paremiku. Raamat võeti lugejaskonna poolt soojalt vastu, ilmus mitu tunnustavat retsensiooni nii keskajakirjanduses kui ka Siberis. Luuletuskogus esineb siiski veel rida deklara-

tiivseid luuletusi, mis ilmusid omal ajal «Noortes Kommunaarides» ja «Orases» («Pariisi kommunaaride mälestuseks», «Töövägi talgul», ««Noorte kommunaaride» laul»). Kohati on aga poeedil õnnestunud edasi anda üsna elamuslikke pilte, näiteks luuletuses «Sõudjad»:

Me sõuame lahtisel merel
ei karda me tormi ei ööd,
meil miljonid vägesid järel
on aitamas algatud tööd.

Meil eesmärk suur, kõrge ja hele,
ning rand — maailmade äär;
las' tõusku tuul tahes kui kõle,
ei heiduta meid tema määr.

Ei iial me väsimust tunne,
murdlained ei väära meid teelt,
sest lõpuni sõudmise vanne —
see kõneleb kõikvõimsat keelt.

Järgmisel aastal ilmub kaks algupärast luuletuskogu: proletaarse kirjanduse vanameistrite Hans Pöögelmanni «Kevadetuuled» ja Villem Buki «Sula». Mõlema autori kogud sisaldavad luuletusi alates 1904. aastast (need olid ilmunud mitmesugustes albumites ja töölisajakirjanduses). Hans Pöögelmanni luulepärand on praegu saanud kättesaadavaks Nõukogude Eesti lugejaskonnale, V. Buki luule ootab aga veel tutvustajat. Kodanliku Eesti kirjanduskriitika võttis mõlema proletaarse kirjanduse rajaja raamatu vastu põlgliku üleolekuga, nimetades Pöögelmanni epigooniks, Bukki aga kirjanduslikuks analfabeediks. Teistsugust suhtumist oli raske oodatagi, arvestades eesti kodanluse klassiseisukohti ja tema suhtumist eesti revolutsioonilisse kultuurisse.

Ilmunud värsikogud ei jäänud ainukeseks. 1927. aastal ilmub Ain Rannaleedilt poeem «Veli», 1928. aastal luulevalimik «Õhtused külad». Rannaleedi «Veli» on esimeseks poeemiks 1905. aasta revolutsiooni teemal mitte üksnes eesti proletaarses kirjanduses, vaid eesti kirjanduses üldse. Ühel või teisel määral oli revolutsioon leidnud kajastamist eesti proosakirjanduses (Aino Kallas, F. Tuglas, A. H. Tammsaare jt.), kuid luules puudus täielikult selleteemaline suurvorm — poeem

või värssromaan. A. Rannaleet oli esimene poeet, kes püüdis seda lünka oma poeemiga «Veli» täita. Nüüd, enam kui kolmekümne aasta pärast, olles kõrgemal omaaegsetest liialdustest ja ühekülgsetest seisukohavõtmistest, kitsarinnalistest sümpaatiatest ja antipaatiatest, võib lugeja objektiivselt otsustada poeemi väärtuste ja puuduste üle. Paneb imestama asjaolu, et niisugune tähelepandav teos toodi konjunktuurikirgedele ja -huvidele ohvriks.

Autor kujutab poeetiliste vahenditega esimese Vene revolutsiooni sündmusi. Peterburg, Vene-Jaapani sõja verine aeg, töörahva raske elu, streik Putilovi tehases. Eestlane Veli võtab aktiivselt streigist osa ja teda ootab tsaarivangla. Ta varjab ennast mõned päevad ja otsustab siis põgeneda Eestisse, kus

> tal vana isa Kõrgessaarel.
> Sealt Veli ilma astunud.
> Seal higistanud heinakaarel
> ja vahest järve kastunud.

Poeet kirjeldab kandimehe Mardi, Velje isa rasket elu Kõrgessaarel:

> Kõik elu orjand ta... «Ja keegi,
> ei keegi aita, halasta?
> Tsaar? Mõisnik? Jumal? Vait on seegi,
> ei suuda salata...»
> Kõik need, kes elavad paleedes,
> neid tuletab ta meele needes,
> sest need, kes tööta elavad,
> teab, teiste higi kurnajad.

Kuid pikad orja-aastad ei olnud ta meelt murdnud, ta seedis endiselt kättemaksuviha. Temani ulatuvad jutud ülestõusust Peterburis, samuti kuuleb ta «et mõisad eemal põlevad». See täidab maadligi surutud inimeste südamed uue lootusega:

> Ja täitis kandimehed tuimad
> uus lainetus. Kus hiljuti
> kõik vait, nüüd mässust kiljuti.
> Peast olid lennand orjusuimad.
> .....

Ja läbi ohkete ning nutu
lõi äkki põlev päiksekiir
kui jahisarve tutu-lutu.
Ja selgis küla silmapiir.

Ühel päeval jõuab Veli Kõrgessaarele. Koduste ja Velje vahel tekib vestlus, mille poeet on järgmiselt edasi andnud:

«Noh, kuidas läheb?» — «Tasapisi.
Kuid mis siis linnas uudist on?»
«Ah linnas?... Streike tormilisi
ja kõnesid peab papp Gapon.»

«Ennäe, või papp...» «Jaa.» «Ütle aga,
mis sünnib meil siin Peipsi taga?
Sa nagu targem...» «Arvan, siin
ka samuti on sõjaliin.»

Veli hakkab tegutsema. Ta püüab kontakti luua koolmeistriga, kuid sellest ei tule midagi välja, kuna kooliõpetaja «olnud köster omal ajal, on konservaator praegugi». Veelgi enam — pärast Velje äraminekut läheb õpetaja ülemusele teatama mässaja ilmumisest Kõrgessaarele. Järgneb peatükk, milles kujutatakse revolutsioonilaine paiskumist üle Venemaa:

Torm maruks sai. Ju barrikaadil
kesk Moskvat kuumalt võideldi.

Ka Kõrgessaare kehvikud, saunamehed ja kantnikud valmistuvad arveteõiendamiseks oma vana verivaenlase — mõisnikuga. Veli õhutab ja hingestab seda mässuvaimu, organiseerib võitlejate ridu. Kuid ka mõisnik ei maga, mõisasse ilmuvad kasakad ja ühel õhtul tullakse Veljele järele. Veli pääseb põgenema ja varjab ennast Pimesoos. Ta mõistab, et äraandjaks oli kooliõpetaja. Poeet kirjeldab üksikasjaliselt Velje elu soopadrikus. Siin saab ta ühel päeval jõekaldal kokku oma lapsepõlvesõbratari Hellega, kelle isa aga on jõukas talunik ja mässajaid vihkab. Tüdruk toob aga Veljele toitu ja varjab teda aidalakas. Kuid Helle ei suuda oma saladust varjata ja Veli võetakse kinni. Helle kahetseb oma viga ja otsustab Velje surmasuust päästa. Kui Velje viiakse mõisa, et seal kui ohtlikku mässajat maha lasta, mähib Helle enda valgesse linasse ja kargab metsateele. Hobused hakkavad lõhkuma,

paiskavad seotud Velje sadulast ja ta pääseb põgenema. Veli hakkab veelgi energilisemalt tegutsema. Novembris ründavad Kõrgessaare kantnikud ja maatamehed mõisat ja süütavad selle põlema. Pärast mõisa hävitamist hakkavad maatamehed ja kantnikud mõisamaid jagama:

Ja külas vaesed lapsed söövad
vist esimest kord õleta
head leiba. Nälg ei põleta.
Rõõm onnis. Mehed põllul löövad
maa sisse teibad.

«Sinu — see.
See — minu. Siin on vahetee.»
Kõik elu uus. Oh, sina taevas,
kuis mõisnik ometigi vaevas!

Veljest saab salga juht, mõisnike hirm ja nuhtlus. Mõis mõisa järel langeb tuleohvriks, kõikjal tuntakse Velje kui töötava rahva vabaduse eest võitlejat. Poeem lõpeb traagiliselt Velje hukkumisega kasakakuulist.

Poeem ei ole muidugi puudusteta. Liialt on esile tõstetud Velje kui üksikisiku osa revolutsioonilises võitluses, kohati on puudujääke tegevuse poliitilisel motiveerimisel, ähmaselt ja ainult vihjamisi on näidatud sotsiaaldemokraatliku töölispartei osatähtsust 1905. aasta revolutsioonis. Kuid kokkuvõetuna on poeem silmapaistvaks kirjanduslikuks dokumendiks esimesest kodanlik-demokraatlikust revolutsioonist. A. Rannaleedi luuletustekogus «Õhtused külad» (1928) on avaldatud 37 luuletust, mis annavad läbilõike poeedi nelja aasta (1924—1928) looduslüürikast. Siin ei ole koht võtta luuletuskogu üksikasjaliku analüüsi alla, kuid peab siiski märkima, et Rannaleedile omane mõtliklüüriline suhtumine loodusesse moodustab selle alatooni, millele on nagu pastellvärvidega maalitud mitmesugused looduspildid. Ja need looduspildid pole halvad. Toome ainult ühe:

Kumaralt painutand puud lumise koorma all end;
kuuskede gootika ees seisatan teel hämmastund.
Hääletult painutand puud lumise koorma all end;
sammastik vaikib, sest talv ketti ta needides pand.

Raskelt on lumine vall rõhumas kaskede und,
kuusegi viimane tipp tanu all küürutab end,
toomede valulik hund — palju neil ümber on lund,
kadaka lämbunud on tilluke rõhutud vend.

Aga kui tuleb kord tund, kevade marulik hüüd,
lumise koorma alt end sirgu siis löövad kõik puud.
Armastus kevade and ilustab helinal maad...
Siis! Minu sõber, mu vend, vaba on mühisev laan.

Arvustus püüdis luuletuses näha midagi muud, kui seal kirjutatud on, leida sealt mingit kahtlast sümboolikat. Eelarvamuseta suhtudes on luuletusest raske leida midagi peale selle, mis poeet on sugestiivselt oma värssidesse pannud — talvise looduse monumentaalsus pluss etteruttav pilk kevadesse, mis laseb antud looduspilti näha uudsest aspektist.

Luuletuskogul on oma puudused ja vead. Peamine neist on poeedi kohati esiletõusev nukker alatoon ja üksindustunne. Seda ja ainult seda peab õiglane kriitika ka märkima. Peale mõnede keeleliste väärratuste ja värsitehniliste eksimuste on Rannaleedi kunstimeisterlikkuse tase võrdlemisi kõrge.

Teistest hiljem ilmunud luuletuskogudest tuleks mainida August Lukini raamatut «Virgunud maa» (1932). Kui autori esimeses kogus («Võitluse helinad») esineb veel üsna rohkesti deklaratiivseid värsse, isegi omaaegset «kosmilist luulet», siis nüüd on pilt muutunud. Temaatika on realistlikum, maa industrialiseerimine ja esimese viisaastaku eest võitlemine on saanud ka poeedile inspiratsioonilätteks. Toome A. Lukini luuletamismaneeri ja värsitehnika illustreerimiseks ühe näite:

Laulab masin valmistuse salme
ümber minu, minu taga, ees...
Iga töö läeb
ehituse salve —
suurde viie-aasta plaanisse.

Puurid rauatüki sütta halli
vilund kätel auke sihivad.
Traktoreid —
raudruune maale kalleid —
brigadiirid järel proovivad.

Sama teemat käsitlevad kogus veel luuletused «Söekaevaja», «Löö, vasar, valjemini löö!», «Kõlaval helinal», «Lööktööliste laul». Mõned loodusluuletused («Tormi ajal», «Talve tulekul») näitavad, et Lukin pole siiski selle ala meister. Peamine on siiski tootva töö eri külgede poetiseerimine.

1931. aastal ilmub Peno Alnovolt (Osvald Madisson) luuletuskogu «Oktoobri laulud». Kogus on domineerivaks klassivõitluse kujutamine kodanlikus Eestis. Pikem luuletus «Naroova», mis kujutab Kreenholmi tekstiilitööliste elu ja võitlust, läheneb oma ulatuselt poeemile. See on autori tugevamaid töid. Luuletus lõpeb järgmiselt:

On aastaid möödund sõnast «rahu».
Ja uus Oktoobri võidulaul
on valmimas Naroova vahus.
Naroova ei taha
töörahva vabariigist olla lahus.
On aasta igaviku kõrval täpe —
ja aastakümned kaovad aja laias rüpes.
Näen kerkimas
Oktoobri võidu süles
hiilgavat Naroovastroid ma üles.

Sugestiivselt on kirjutatud ka lühike luuletus «Kiri õelt», milles kujutatakse töölisnaise kurbust oma lapse matusel:

Oma lapse vaiksel haual
annan veel kord tõotust võidelda.
Võitluslippu senikaua
kanda, kuni suren, võin veel ma.

Nagu märkis tolleaegne kriitika, on «Peno Alnovo peapuuduseks [- - -] revolutsioonilise paatose ja sisemise tule puudumine. Kogu tema luuletistest käib punase niidina läbi mehhaaniline kirjeldus, või protokolli taoline revolutsioonilise võitluse konstateerimine, nagu «Meil jätkub jõudu», «Laupäevik», «Kindlustame võitu».» («Leegid» 1933, nr. 4, lk. 40—41).

1936. aastal ilmus H. Pöögelmanni kogu «Neile [,] kes «langesid võitluses vendade eest»», mis sisaldab luuletusi «Vive la Commune!», «Memento mori!» ja «Neile [,] kes «langesid võitluses vendade eest»». Need värsid on Nõukogude Eesti lugejale tuttavad 1957. aastal ilmunud H. Pöögelmanni valikkogu kaudu.

Ka proosateoseid ilmus selle aja jooksul üsnagi ohtrasti. Masinakirjas paljundati isetegevuslike näitelavade jaoks A. Rannaleedi näidend «Kaspar Griis» (1929), mis käsitleb võitlust tööliste ja lauavabriku omaniku vahel kodusõja päevil. Võitluse innustajaks ja juhiks on endine sulane Kaspar Griis. Teost esitati korduvalt mitmesugustel näitelavadel. Näidendi peamiseks puuduseks oli tüüpide mõnevõrra abstraktne iseloom.

1927. aastal ilmus Moskva Riikliku Kirjastuse väljaandel koguteos «Эстонские рассказы», mis sisaldas neli jutustust: E. Vilde «Kupja-Kaarli adjustaadid», Eessaare Aadu «Metsa serval» (venekeelse pealkirjaga «Kaks venda»), A. Kivika «Ema» ja A. Rannaleedi «Nõgisalu turbalõikajad» (venekeelse pealkirjaga «Nõgisalu kehvikud»). Kogu saadab A. Lunatšarski eessõna.

1929. aastal jõudis avalikkuse ette juba suurem teos — J. Madariku «Riigikukutajad» J. Anveldi eessõnaga. H. Pöögelmann võtab ilmunud romaani kohta sõna. Ta kirjutab: «Nii võib [---] Madariku kirjatöö kohta õigusega ütelda, et ta teatud määral teerajajaks on oma aine alal, mis kahtlemata kõigi nende huvitust peab äratama, keda tööliste klassivõitlus üldse huvitab.» Võrreldes «Riigikukutajaid» M. Metsanurga «Jäljetu hauaga», ütleb autor: «Tuleb iseenesest tahtmine kõrvu seada Metsanurga «Jäljetut hauda» tema Kristjan Raudmaga ja Madariku «Riigikukutajaid» tema — kuid siin juba esimene lahkuminek: ei saa ütelda samuti nagu eespool — tema Aleksander Marmoriga, sest Marmor on siin ainult üks hulgast, kollektiivist.» «Järgmine, veel teravam vahe,» kirjutab H. Pöögelmann samas edasi, «Madarik kirjutab asju ja olusid, mida ta põhjalikult tunneb, mida ta mitte ainult pole isikliselt peensusteni läbi elanud, vaid mis on üks osa tema elust ja hingest. Metsanurk käsitab ainet nagu «Võõras Jeruusalemmas», kes esiteks ei tunne tegelikult käsitatavat olukorda, inimesi, hingeelu, teiseks aga kõike seda näeb oma, võõra, hoopis vastase ja vaenuliku klassi prisma läbi.» («Leegid» 1929, nr. 6, lk. 89.)

Näib, et Pöögelmanni seisukoht ei vaja kommentaare.

1930. aastal ilmub trükist kirjandusliku almanahhi

«Ühiskülv» kaks väljaannet. Esitati P. Meiseli, A. Rannaleedi, H. Angervaksa, K. Treini, A. Lukini, P. Alnovo ja teiste töid. Almanahh oli mõeldud perioodilise väljaandena — igal aastal 3—4 väljaannet, ent see kavatsus jäi teostamata. 1932. aastal ilmus almanahh Eesti Nõukogude Kirjanikkude Orgbüroo väljaandena pealkirja all «Me uue ilma ehitame...» ja sellega see üritus lõppeski.

1930. aastal ilmus «Edasi» joone all K. Treini esimene romaan «Kollase taeva all», milles kujutatakse põllutööliste elu kodanlikus Eestis. Et romaan oli kirjutatud kerges seiklusromaani stiilis, langes ta terava arvustuse alla. Autor kavatses teda põhjalikult ümber töötada, kuid see kavatsus jäi teostamata. Teos ise aga väärib tähelepanu kui oma aja kirjandushuvline dokument.

P. Meiselilt ilmusid 1931. aastal eri raamatutena «Eit», «Sookuru saunamees» ja «Meri õitseb», 1932. a. «Võrgus». P. Meiselist (Peeter Kõvamees) kujunes oma aja eesti nõukogude kirjanduses produktiivsemaid prosaiste. Esimeses kolmes teoses kujutab Meisel klassivõitluse avaldusi kodanlikus Eestis, kuna viimases («Võrgus») annab üsna usutava ja huvitava kirjelduse klassivõitlusest Siberi eesti asunduses. P. Meiseli stiil on realistlik, kohati naturalistlike sugemetega, keel korrektne. Autor oskab tegelaste käitumist psühholoogiliselt veenvalt põhjendada.

Silmapaistvaks kirjanikuks kujunes neil aastail Karl Trein. Pärast ebaõnnestunud debüüti «Edasi» joone all romaaniga «Kollase taeva all» (1930) ilmus tema sulest 1933. aastal kaks raamatut: jutustus «Töötatööline nr. 287» ja jutustustekogu «Päikese laik». Esimeses raamatus näitab autor veenvalt, kuidas kvalifitseeritud tööline Eduard Baski muutub teravas klassivõitluse tules kodanlikus Eestis teadlikuks võitlejaks. Eredalt antud pildid töötatööliste raskest elust, kaitsepolitsei toorest käitumisest tema küüsi sattunud klassivõitlejatega tegid teose omal ajal populaarseks. Teos ilmus eri raamatuna ka vene keeles.

Teises raamatus on Treini viimaste aastate jutustused. Nende hulgas paistab silma inimeste klassivahekordade sügava psühholoogilise käsitlemise poolest jutustus «Inimesed», milles kujutatakse Mahno kätte

vangi langenud punase ja valge ohvitseri omavahelist traagilist kokkupõrget.

1930-ndail aastail kujunes viljakaks proosakirjanikuks endine Tallinna «Dvigateli» tööline ja punakaartlane Valter Juhkum. Tema sulest ilmus rida märkimisväärseid proosateoseid, nagu «Musta-Jaani karjapoiss» (1931), «Kaheksakümmend kolm» (1933), näidend «Peetro tuli tagasi» (1934), «Saadikud» (1933) ja «Meretõus» (1936). Varajane surm katkestas 1934. aastal lootustandva kirjaniku elutee. Tema teostest on «Meretõus» ja «Musta-Jaani karjapoiss» ilmunud 1953. a. Nõukogude Eestis.

A. Terijõelt ilmus neil aastail kaks raamatut — «Eesti vennad» (1931) ja «Popsikülas» (1933). Esimene käsitleb klassivõitluse küsimusi eesti asunduses kahekümnendatel aastatel, püüdes näidata ja paljastada kulakute mitmesuguseid mahhinatsioone võitluses Nõukogude riigi poliitika vastu. Teises raamatus, kuhu kuulub kaheksa lühemat jutustust, kujutatakse klassivõitlust Eesti popsikülas peamiselt 1917.—1918. aastal. Omaaegne kriitika märkis õieti, et hea temaatika juures jääb autoril kunstimeisterlikkuses veel palju puudu. A. Riit kirjutab oma retsensioonis: «Peaaegu kõigis novellides on tunda veel algaja kirjanikule omast katkendlikkust. Autor on võimeline andma üksikuid häid kirjanduslikke fragmente, kuid ei suuda neid veel terve novelli ulatuses kokku liita.» («Leegid» 1933, nr. 8/9, lk. 68.) Oskamatus tegelaste käitumist ja tegevust psühholoogiliselt põhjendada muudab jutustused ja novellid pealispinnalisteks ja hõredateks.

Kui mainida veel Hugo Angervaksa väikest jutustusteraamatut «Kuues lint» (1931) ja sama autori vestekogu «Valitud vested» (Siim Sepiku nime all), mis ilmus 1933. aastal, saaksimegi enam-vähem täieliku pildi kahekümnendate aastate teisel poolel ja kolmekümnendatel aastatel ilmunud eestikeelsete kirjandusteoste kohta.

KOKKUVÕTTEKS

Sellega jõuamegi lõpule ülevaatega eesti nõukogude kirjanduse arenemise kohta Nõukogude Liidus ajavahemikul pärast Oktoobrirevolutsiooni kuni 1940. aastani. Missugused oleksid lõppjäreldused?

Arvan, et neid võiks olla kaks.

Kõigepealt tuleks kummutada kodanliku Eesti kirjandusteadlaste poolt omal ajal levitatud seisukoht, et Nõukogude Liidus polevat midagi tähelepandavat eestikeelse kirjanduse arenemises toimunud. Kui aga lõpuks oldi sunnitud siiski märkima, et sealpool traataeda eesti nõukogude kirjandus siiski eksisteerib ja areneb, et selle ajakirjade ja raamatute tiraažid ületavad kaugelt Eestis ilmuvate kirjandusteoste trükiarvu, püüti seda kirjandust kõigiti alavääristada. Seni oleme vähe teinud selle müüdi kummutamiseks. On aeg anda Nõukogude Liidus ilmunud eestikeelsele nõukogude kirjandusele aus ja õige marksistlik hinnang, näidata meie rahvale, et samal ajal, kui eesti rahvas vaevles kodanluse ikke all, eesti nõukogude kirjandus sealpool traataeda ei lasknud hetkekski käest eesti töötava rahva vabadusvõitluse lippu.

Ja siit teine järeldus: on tarvis asuda Nõukogude Liidus ilmunud parimate proosa-, luule- ja kirjanduskriitiliste teoste väljaandmisele, et nii lugeja kui ka meie kirjandusteadlased võiksid tunda ja hinnata õiglaselt eesti kirjanduse ajaloo selle perioodi toodangut.

See töö on juba alanud. On ilmunud Eessaare Aadu, H. Pöögelmanni ja Valter Juhkumi tööd. Kuid tervikliku pildi saamiseks on sellest vähe. Arvestades seda, et suurem osa Nõukogude Liidus omal ajal ilmunud eesti autorite teoseid oli Eestis elavale lugejale kättesaamatud ja üksikud eksemplarid, mis meil praegu on olemas, seisavad meie keskraamatukogude riiulitel rariteetide rubriigis, on tarvis hoolt kanda selle eest, et juba lähemal ajal ilmuksid meil eri raamatutena A. Rannaleedi, K. Treini, P. Meiseli, O. Kullerkupu ja teiste autorite tööd.

On tarvis teha kõik, et see tähtis kirjandusajalooline lõik lülituks orgaaniliselt eesti rahvuskirjanduse ajaloo tervikusse selle lahutamatu osana.

1958

*EKSISTENTSIALISMI SUGEMETEST EESTI NÕUKOGUDE PROOSAKIRJANDUSES**

1

1966. aasta «Loomingu» esimeses numbris kirjutas Ülo Tuulik: «Ma julgen väita, et Arvo Valtoni viimastes novellides on meeleolus ja filosoofilises põhikoes midagi sellist, mille puhul kauge vastukajana hakkab kummitama sõna eksistentsialism.»

Kuigi autor ei kritiseeri oma artiklis eksistentsialismi filosoofilist süsteemi ega analüüsi ka Valtoni teoseid sellest aspektist, oli seesugune tunnistus omamoodi erakorraline.

Sellel teemal on olnud mõttevahetusi ja vaidlusi, kuid need on kandnud peamiselt kuluaarset iseloomu. Võib-olla võiks vahest sel puhul meenutada L. Remmelga sõnavõttu Baltimaade proosanõupidamisel 1968. a. veebruaris, kus ta ütles, et temalt olevat küsitud, kas Valton on eksistentsialist või absurdist. Remmelgas tookord oma seisukohta ei esitanud.

1968. aasta «Keele ja Kirjanduse» juuninumbris võime aga lugeda Remmelga selget ja kindlat seisukohta selles küsimuses. Ei, Valton ei ole eksistentsialist, kirjutab Remmelgas. Ta argumenteerib: «Kirjanik, kes tegeleb inimese eksistentsi ehk maakeeles olelu küsimusega, ei tarvitse veel eksistentsialist olla.» («Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 6, lk. 377.) Üldjoontes on see muidugi õige, aga eks tegele ju kogu kirjandus ühel või teisel viisil inimese eksisteerimise kujutamisega, ometi nimetatakse eksistentsialistideks mitte kõiki kirjanikke, vaid ainult teatava maailmavaate kandjaid.

---

* Ilmunud mõnevõrra lühendatult ajalehes «Sirp ja Vasar» 5. ja 13. detsembril 1968. aastal pealkirja all «Eksistentsialismist, absurdismist ja meie kirjanduskriitika mõttepinge tsentrumist».

Et selgusele jõuda, kas eesti nõukogude kirjandusele on eksistentsialism oma mõju avaldanud, tuleb kõigepealt selgeks teha, mis on eksistentsialism, missuguse maailmanägemise ja -tunnetamise süsteem on eksistentsialismi filosoofiale aluseks. Alles selle järel on võimalik asuda kirjaniku loomingu ja selle loomingulise meetodi analüüsi juurde.

Kui arvestada, et eesti nõukogude kirjandus, samuti nagu kogu nõukogude kirjandus, pole hiina müüriga eraldatud muust maailmast, siis võib ju oletada, et ka eesti kirjandusele pole mõju avaldamata jätnud kapitalistliku maailma mitmesugused filosoofilised ja esteetilised teooriad, nende hulgas ka eksistentsialism.

Eksistentsialismi filosoofia ei kujuta endast ratsionaalse mõtlemise poolt loodud kindlakujulist süsteemi. Ta ei püüa, nagu seda teeb iga filosoofiline õpetus, süstematiseerida meie teadmisi objektiivse maailma kohta, vaid seab oma ülesandeks kuidagi seletada ja põhjendada seda omapärast inimese mõistuse ja psüühika olekut, mida nimetatakse võõrandamiseks ja mis on kaasaegse eksistentsialismi aluseks. S. Finkelstein märgib oma raamatus «Eksistentsialism ja võõrandamise probleem ameerika kirjanduses» (ilmus 1965. aastal New Yorgis pealkirja all «Existentsialism and Alienation in American Literature» ja 1967. aastal Moskvas pealkirja all «Экзистенциализм и проблема отчуждения в американской литературе»; käesolevas kirjutises tsiteeritakse venekeelset väljaannet) väga õigesti, et seda võõrandamise psüühilist seisundit võib võrrelda inimese hingelise seisundiga, kes ootab surmaminejate kambris oma hukkamist, või siis parandamatu haige üleelamistega, kes teab, et ta päevad on loetud (lk. 177—178).

Eksistentsialistliku filosoofia kõik variandid on rajatud võõrandamise tajumisele ja mõistmisele. Tema sisuks on õpetus sellest, kuidas inimesel on võimalik eksisteerida totaalse võõrandamise kõikehävitavas ja muljuvas õhkkonnas. Pääsemisvahendina näeb eksistentsialism inimese vaimset üksindust, ühiskonnast eemaldumist. Üks eksistentsialismi õpetuse teesidest räägib sellest, et inimene, kui ta tahab jääda iseendaks, ei pea mitte asuma suhetesse rahvamassidega, sest sel juhul ei lasta tal elada. Kui inimene ei taha, et teda

piinaks surnuks masside despotism, mis hävitab vaikselt ja tähelepandamatult, peab ta vaikides kannatama, õpetab K. Jaspers, eksistentsialismi üks apostleid.

Kaasaegne eksistentsialism ei looda maailma ümbermuutmisele. Rahvahulgad, kes küll sellele pretendeerivad, ei olevat selleks suutelised, sest neid juhtivat pimedad instinktid. Ainult väike hulk intelligentsiga inimesi olevat võimelised saama «iseendaks» ja see väike hulk moodustavatki inimkonna nn. vaimse aristokraatia. Kunagi kauges tulevikus, väidavad eksistentsialistid, kui vaimsete aristokraatide hulk suureneb, olevat mõeldav nende juhtiva osa etendamine ühiskonnas. Tänapäeva ühiskonnas, kus eksisteerib masside diktatuur, olevat see võimatu. Nagu seesama K. Jaspers arvab, võivat praegu kõne alla tulla ainult vaimsete aristokraatide läheduse ja ühtekuuluvuse loomine.

Eksistentsialisti lepitamatuks vaenlaseks on ühiskond oma tohutute hingetute süsteemidega, olgu see siis kapitalistlik või sotsialistlik. Igasugune ühiskond hävitavat oma masinavärgiga isiksust, kui see ei ole suuteline iseennast päästma, tapvat teda võõrandamisega. Kui inimene tahab pääseda hukkumisest, õpetab eksistentsialismi filosoofia, pidavat ta ühiskonnast lahku lööma. Et see on praktiliselt võimatu, siis tuleb tal enda ja ühiskonna vahele ehitada midagi kaitseseina taolist, mis varjaks teda ühiskonna laostava mõju eest. Selleks kaitseseinaks olevat isolatsioon.

L. Remmelgas kirjutab: «Eksistentsialist paneb inimese ühiskondliku eksistentsi üldse küsimärgi alla, peab inimese ja ühiskonna vahekorda mõistetamatuks, seletamatuks, absurdseks, seega korraldamatuks, ühiskonda inimesele igavesti vaenulikuks, järelikult ka inimese bioloogilist eksistentsi võimatuks ning tarbetuks. Seda selgesti väljapeetud eksistentsialismi-ideed illustreerib kõige paremini Camus' romaan «Võõras», nagu Lääne kirjandusteadlased ise väidavad — üldse kõige parem ideed illustreeriv teos maailmas.» («Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 6, lk. 377.)

See on muidugi õige. Kuid veelgi parem on A. Camus' romaan «Katk». Selle kohta kirjutab Finkelstein oma eespool mainitud raamatus: «Romaanis tõuseb selgelt esile Camus' põlgus rahvamasside vastu. [- - -] Tema jaoks ei eksisteeri üldse aafriklasi, neegreid, araablasi.

Romaanis figureerivad ainult prantsuse päritoluga alžeerlased. Ja enamus neist on pea kaotanud, tegevusetud ja egoistlikud. Igaüks on pugenud omaenda urgu. [---] Doktor Rieux on «mitteteadlik» eksistentsialist. Päeval ja öösel, ilma igasuguse lootuseta edule, ainult sellepärast, et just nii tema arvates peab käituma inimene, võitleb ta katku vastu. [---] Jean Tarrou on selles mõttes teadlik eksistentsialist, et tal on oma eksistentsialistlik filosoofia. Sellele filosoofiale omase anarhismiga arvab ta, et kõik valitsused on kõlbmatud, ja organiseerib omaenda vabatahtlikke sanitaarsalku. [---] «Katk» on samuti nagu romaan «Võõras» didaktilist laadi teos, milles, nagu kohtulikus kaitses, kõik argumendid on nii läbi mõeldud, et nad ei rikuks üldist kontseptsiooni. See fakt, et ülejäänud maailm ignoreerib Orani kannatusi, kõneleb inimeste egotsentrismist; ainult vähestele, «eliidile» on omane sotsiaalne vastutustunne. See fakt, et võitlus katkuga, mida peab võrdlemisi väike arv inimesi, lähtudes oma eksistentsialistlikest vaadetest, on lootusetu, peab tõestama, et teadus ei saa olla inimesele toeks, et ajalugu on mõttetu ja et mitte keegi pole suuteline tegelikult maailma tunnetama. [---] Kuivõrd see on allegooria, siis võib «katku» tõlgitseda mitmeti — sõjana või fašistlike anastajate kallaletungina, milles «sanitaarsalgad» kehastavad vastupanuliikumist. Ent järeldus, mis tuleneb romaanist, selle tõttu ei muutu. Inimesed ei saa maailma kohta midagi teada, sest midagi ei eksisteeri, mida võiks teada. Romaan «Katk» on poleemika, poleemika kunstikõnes, mis on ainult rõivastatud sotsiaalse romaani maskeraadi-ülikonda. See ei tähenda, et romaan oleks halb, vaid seda, et teoses väljendatud vaatekoht elule piirab romaani, loob sellele kui kunstilisele žanrile suletud piiri. Sotsiaalseks ei võinud see romaan saada kas või sellepärast, et temas pole üldse ühiskonda kujutatud.» (Lk. 138—140.)

Tõin pikema tsitaadi Finkelsteini raamatust sel põhjusel, et esiteks on selles ilmekalt iseloomustatud eksistentsialismi maailmanägemise põhialuseid, ja teiseks on see ka heaks näiteks marksistliku kriitika ühest võimalikust lähenemisaspektist eksistentsialistlikule kirjandusteosele.

Mõlemad romaanid on ilmunud ««Loomingu» Raa-

matukogu» vahendusel eesti keeles ja eessõnades eksistentsialistlikeks tunnistatud. Romaanile «Katk» eelneb lühike eessõna Ott Ojamaalt, milles on ka lühidalt iseloomustatud A. Camus' eksistentsialistlikku filosoofiat.

Eksistentsialismile, nagu juba märkisime, on igasugune ühiskond kõlbmatu, see on monstrum, mis muljub maha isiksuse, hävitab inimese vabaduse. Eksistentsialistid vihkavad kapitalistlikku ühiskonda, võitlevad vihaselt kapitalismi metsikuste vastu, mõttetute sõdade vastu. Selles on neil ühine arusaamine ja keel marksistidega ning just sel platvormil toimub nende omavaheline koostöö. Prantsuse eksistentsialistide A. Camus' ja J.-P. Sartre'i osavõtt koos kommunistidega vastupanuliikumisest, võitlusest elu ja surma peale fašistlike okupantide vastu Prantsusmaal polnud juhuslik. See võis toimuda ainult selle tõttu, et nii prantsuse eksistentsialistidel kui ka kommunistidel oli ühesugune arusaamine konkreetsest olukorrast. Ent kahjuks on see ühteviisi mõistmine ainult osaline ja kannab ajutist iseloomu.

Kui marksistid on arvamisel, et kapitalistlikku ühiskonda asendav uus, sotsialistlik maailmakord vabastab inimese kapitalismi pahedest, muuseas ka võõrandamisest, siis eksistentsialistid eitavad seda täielikult. Nende arvates ei erine sotsialistlik ühiskond, mis rajaneb rahvahulkade initsiatiivil ja loomingul, millegagi vanast, kapitalistlikust. Nad ei ole nõus F. Engelsi seisukohaga, mille järgi sotsialism viib inimese paratamatuse riigist vabaduse riiki. Eksistentsialistide arvates on igasugune ühiskondlik kord, mis paneb rahvahulkadele mingi funktsiooni, määratud läbikukkumisele.

2

Sellest on juba mitmel korral kirjutatud ja räägitud, et A. Valtoni tegelased, välja arvatud mõned erandid, on peamiselt väikesed inimesed — ametnikud, kassapidajad, lihttöölised, mõni üliõpilane või näitleja (baleriin) sekka arvatud. Vahel on see lihtsalt eideke, mees, poiss või tüdruk. Nende hulgas on väga palju naisi.

Peaaegu kõigil neil puudub elueesmärk, sageli ka

üldse elumõte. Nad eksisteerivad, sest kord on juba nii juhtunud, et nad on maailma sünnitatud, üles kasvatatud ja halli ellu tõugatud. Tuleb elada, kuigi selles pole mõtet, sest ühiskonna masinavärk on üksikinimese saatuse vastu halastamatu.

Valtoni jutustuses puudub kangelane, kelle elu oleks nõnda läinud, nagu ta ise seda oli tahtnud või ette kavatsenud. Muidugi, elus leidub tõepoolest harva neid, kelle elusaatus oleks kulgenud juba varem määratud kindla programmi järgi, kuid suures laastus läheb enamiku elu ikkagi mingi iseenda poolt valitud, mitmel korral küll muudetud, kuid siiski omaenda valitud kava järgi. Valtonil pole ka niisuguseid kangelasi. Seda ei tahakski kirjanikule ette heita, sest ka niimoodi võib inimesi kujutada, kunstitõde pole siin risti vastuolus elutõega.

Valtoni jutustuste kangelased pole pärit minevikust, nad on kõik eranditult võetud tänapäevast, elavad nõukogude, sotsialistlikus ühiskonnas. Kuid see ühiskond on armutu Valtoni kangelaste vastu, see on kõle ja hall, tuim ja elutu, hoolimatu ja karm. Tema jutustuste tegelased on sotsialistliku ühiskonnaga mingil moel ikka konfliktiolukorras.

Jutustuse «Preemia» (kogumikus «Rataste vahel») peategelaseks on koristaja Anni. Tema elu pole kuigi roosiline. Kui talle ootamatult antakse maipühadeks viis rubla preemiat, ei too see talle õnne ega rahuldust. Teda hakatakse selle preemia pärast näägutama. Ülemiste korruste koristaja Alma, kes sai komandandi käest hilinemise pärast poriseda, nähvas, et eks head töötajad tulevad õigeaegselt tööle, ja Anni tundis, et see käib tema pihta. Siis tekib Annil ütlemine koristaja Reedaga diivanikoha puhastamise pärast. «Sa saad viis rubla rohkem kui mina, eks sa võidki seda pesta,» ütles Reet. Ja lõpuks jätab komandandi-Matilde Anni pühadeks tööle haige Lisette asemele, sest Matilde ettepanekul oligi Annile preemia antud ja nüüd muidugi pidi tal õigus olema oma tahtmist peale suruda.

Kirjanik on kujutanud väikest inimest, kes elult midagi ei oota ega palu ja kellele ühiskonna tähelepanu ainult pahandusi toob.

A. Valtoni kujutatud maailm on hall, tüütav, inimesele vaenulik. Ei siin aita mingid revolutsioonid, mingid

reformid. Kõik käib vana, igavat ja hirmus üksluist rada. «Päev päeva järel käid tööl, vabadel päevadel on koduseid toimetusi, vahel loed raamatut, vahel pummeldad pisut, vahel unistad suurtest tegudest ja ongi kõik» («Kassaneiu GUM-ist»). Kui väike inimene orjas vanal ajal, siis ka tänapäeval pole midagi muutunud, kuigi «kirjade järgi» on nüüd loodud uus ühiskond. «Varsti määrati talle pisike pension ja elu läks nüüd Aliidel lahedamaks ega pidanud ta oma reumahaiget ihu enam nii palju vaevama kõiksugu juhuslike tööde otsimisega alevi uhkete juures, keda nüüdki veel küllalt leidus, kuigi kirjade järgi nende aeg ammu ümber oli. Tõsi, endised olid kadunud, kuid uued olid tõusnud, teadis Aliide. Tema aga oli ikka sama koha peale jäänud.» («Tuurafilee».)

Lugedes Valtoni jutustusi, mis on kogutud kolme raamatusse («Rataste vahel» (1966), «Luikede soo. Karussell» (1968) ja «Kaheksa jaapanlannat» (1968)), tulevad tahes-tahtmata meelde Ü. Tuuliku sõnad, mis öeldud ligi kolm aastat tagasi. Ons Valtoni loomingus tõepoolest midagi, mis viitab eksistentsialismi mõjule? Selle küsimuse selgitamisel tuleks peatähelepanu pöörata muidugi eksistentsialistliku filosoofia põhiteesile ühiskonna ja üksikisiku antagonistlikust vahekorrast.

Muuseas olgu öeldud arusaamatuste vältimiseks, et vaatlusest on meelega välja jäetud A. Valtoni esikkogu «Veider soov» (1963), sest selles ei ole märgata eksistentsialismi mõjutusi.

Valtoni jutustusi lugedes saab varsti selgeks autori seisukoht, et inimene oli ja on üks abitu ja kaitseta olend suure ühiskonnamasina hammaste vahel. Tihtilugu jääb ta selle masina rataste vahele. Sellele teemale on pühendatud kogumiku nimijutustus «Rataste vahel». Selles kirjeldatakse ühe kaasaegse tehase hoovikoristaja Maali elukäiku, mis viimse pisiasjani on sõltuv tehase hingetust süsteemist. Inimese, üksikisiku huvid ei lähe sellele masinavärgile põrmugi korda. Melanie Mägeri isiklikud huvid pole kuigi suured: ta armastab kraakovi vorsti süüa, joob mõnikord söögiisu tõstmiseks ära asuniku ja suitsetab. Teisi eluideaale ei olnud. Aga isegi niisuguste tagasihoidlike isiklike huvidega jäi Maali rataste vahele: tehasel oli vaja kärpida

palgafondi ja see tehti just hoovikoristaja arvel. Esialgu viidi ta transporditööliseks. Selle tõttu vähenes ta palk 12 rubla 82 kopika võrra. See oli raske löök Maalile, eriti kui ta kalkuleeris oma kahju kraakovi vorsti koefitsiendiga. Ta tahtis direktori jutule minna, kuid ei jõudnud: vahepeal Maali koht kui ülearune koondati.

A. Valtoni jutustustes näeme tihtilugu tegelasi, kes näevad maailma läbi mingi infantiilsuse prilliklaasi, veidi lapsikult, sageli aga lihtsalt tobedalt. Niisuguseid lapsik-tobedaid tegelasi on Valtoni teoste lehekülgedel üsna kenakesti laiali puistatud. Võib-olla on sellel võttel ka omad kunstilised väärtused: see lubab mõneti pehmendada kriitika teravust, aitab kaasa humoristliku tausta tugevdamisele, muudab koloriidi kuidagi ähmaselt tajutavaks. Ja muidugi annab niisuguste tegelaste tegevus ja filosoofia autorile suurepärased võimalused väljendada oma suhtumist kirjeldatavasse. Nii näiteks kirjeldatakse jutustuses «Lapsik Ruudi ja pronkskuju» (kogumikus «Rataste vahel»), kuidas lapsik Ruudi käis Stalini pronkskujule Balti jaama ees jutustamas oma muredest. Tegelase infantiilsete mõtlemiste kaudu väljendab autor oma mõnevõrra looritatud suhtumist isikukultusesse. Autor on selles jutustuses oma tegelast otse lapsikuks nimetanud, ent Ruudi «lapsiku» filosoofia alltekst pole kaugeltki lapsik.

Ruudi maailm on ahtake ja ähmane, aga tuleb välja, et tema see kõige targem oligi. Kui kõik teised kiitsid valjusti järele loengu- ja ajalehetõdesid (peamiselt poliitloengul, mida peeti ülemuste käsu korras), siis hakkas Ruudi tõsises meeles igasuguseid näiteid tooma ning teooriatele omateada kinnitust otsima. See aga ei tulnud kunagi hästi välja, sest Ruudi näited läksid tihti lausa vastu teooriatele. Pärast niisuguseid ebaõnnestumisi läks Ruudi pronkskujule oma häda kaebama. Lapsiku Ruudi suu kaudu annab autor oma hinnangu isikukultusele: «Tüdruk küsis, kes oli see, kelle kuju siin seisis, ja isa hakkas jutustama, kuidas ta temaga oli vestelnud. Aga kui ta tüdrukule täpselt vastata tahtis, ei osanudki seda teha. Lõpuks oli Ruudi sunnitud tunnistama, et ta polnud selgeks saanudki, kes see mees oli. [- - -] Tõesti, kes ta oli ja kuidas ta tekkis? Miks tulid väga paljud asjad välja otse vastu-

pidi, kui need kavatsetud olid, miks tulemustest räägiti ikka rohkem kavatsuste kui tegelikkuse järgi?»

Ruudi on väga lapsik, võiks öelda, et isegi tobe. Ent autori kavatsuse kohaselt on just temasugused kutsutud maailmale tõtt rääkima. Sellega realiseeritakse eksistentsialistliku filosoofia peamisi tõdesid: inimühiskond on rumalusele ja mõttetusele rajatud substants, inimesele kui isiksusele absoluutselt vaenulik. Ainult tobeduse nivoolt vaadatuna on võimalik paremini mõista, kui mõttetu ja idiootlik on kogu see maailma värk.

Jutustuses «Isabella» (kogumikus «Rataste vahel») võtavad kolhoosi tallimehed oma koosolekul vastu otsuse, et mära Isabella, kes tagumise jalaga löi üht tallimeest, tuleb lihaks nülgida, sest kuritegu ei saa jätta karistamata. Hiljem aga, pärast pikki arutlusi, jõutakse seisukohale, et mära Isabella tuleb võtta käendusele. Jääb mulje, et tegemist on tugevasti põrunud inimestega. Tegelikult on aga see kirjaniku lemmikvõte, mille alltekst on tihtilugu küllaltki kõledalt ironiseeriv.

Teinekord on kirjanik kasutanud infantiilsust kui tobeduse varianti, et näidata maailma ja selle elu tühisust. Autor eitab igasugust kangelaslikkust, suured ideed on tema jutustuste kangelastele võõrad.

Oma infantiilset laadi mõtlemisega unistab Anneli (jutustus «Anneli») sellest, et peaks korda saatma midagi niisugust, mida suured riigimehed jalamaid märkaksid ja siis Annelit kiidaksid. Nagu kuue-seitsmeaastane laps: «. . . vahel õhtuti ta koguni unistas, et teeb kunagi valmis niisuguse töö — kas siis kalkuleerijana või mõne teise ametikoha peal —, et isegi need, kes on hirmus koormatud suurte riigiasjadega, märkaksid seda tööd ja ütleksid, et näete — seda tegi Anneli, tema on tubli töötaja.» Jah, lapselik on Anneli, tunduvalt infantiilsem, kui seda võiks täheldada noore inimese puhul. Ta tahtis ilusaid kleite ja ilusaid väikseid kingi ning hästi palju. Mis saab selle vastu olla! Kui nukukesed ja mänguasjad juurde lisada, saaks tore lastejutustus. Ent Anneli infantiilsusel on teine eesmärk: välja naerda, diskrediteerida mõte meie aja heroilisest iseloomust.

Ja veel tahtis Anneli, et ei tuleks sõda ja et ei tehtaks

valmis liiga palju pomme. Mitte sellepärast, et need pommid tapavad inimesi, purustavad linnu, vaid «kui pärast selgub, et sõda siiski ei tule, siis pole neid pomme kuhugi panna». Selle ütlemise alltekst viib aga hoopis kaugemale. Autor nagu ütleks: näete, kui absurdne ja mõttetu on meie aja ühiskond, see teeb kõik selleks, et sõjad kunagi ei kaoks. Isegi lapsik Anneli märkab seda absurdset olukorda. Öeldakse — huumor. Ent see on siiski veidi kõhe ja ängistav huumor.

Eksistentsialistliku maailmanägemise põhimõtted on eesti nõukogude kirjanduses võib-olla kõige selgemalt väljendatud Valtoni lühijutustuses «Ootamine» («Rataste vahel»). Jutustus algab «võõrandatud» stiilis: «Akna taga peksab hilissügisest vihma vastu klaasi ja nukrad ning vihmast rääbased haldjad kõnnivad mööda põlde. Soo poolt paistvad virvatulukesed on täna nii haledad ja pelglikud, nagu püüaksid nad pimeduse hõlma alla varjule pugeda. Ainult mets põldude taga seisab endiselt paigal, kuid temagi ootab midagi ja on aimusest norus.» Jutustuse põhiidee võiks lühidalt sõnastada järgmiselt: ühel pool on eideke, kes aina midagi ootab, teisel pool — kogu maailm, mis eidelt on võtnud kõik peale ootuse. Kogu eidekese elu on olnud lõputu ootuste ahelik. Ta ootas maailmalt inimlikku tähelepanu, pisut õrnust ja õnne, natuke armastust ja kergemat elu. Aga kõik on jäänud tulemata, sest niisugune on elu. «Aeg liigub ja kõik seisab paigal. Sajandid sosistavad omavahel juttu ja irvitavad eidekese üle. Ja unenägu ei tule, sest kõik ongi uni.» Masendav ja lootuseta on eidekese elu. Ja mitte sellepärast, et eideke oleks ise oma elu sassi ajanud või eksisamme teinud, vaid sellepärast, et autori filosoofia kohaselt peabki maailm olema hall, tüütav, inimesele vaenulik, lihtsalt absurdne. Ja sellepärast on inimene üksinda selles absurdses maailmas, tal pole mingit perspektiivi sellest pääseda ja ainult surm on see, mis toob vabaduse. «Eideke ootab, sest ta on harjunud. Kui ta käest küsida, mida ta ootab, siis ei oskaks ta kohe vastata. Ta mõtleks kaua ja ütleks: surma. Sest ta ei leia enam midagi muud, mida tasuks oodata. Ees on ainult surm. Ja temale tuleb rajada kogu ootus ja lootus. Ta vabastab su valudest ja raskustest ja täitu-

mata lootustest. Ta vabastab su hinge tülikast ja himuderohkest kehast ja sel hetkel võid sa ühel hoobil ära tunda kõik maailma saladused, sulle on kõik võimalik, ka see, millest praegu unistadagi ei oska, sa oled vaba, tugev ja kiire nagu mõte.»

Seda ülemlaulu surmale võiks nimetada eksistentsialistliku jutustuse mudeliks.

3

On teada, et «võõrandamise-võõrandumise» mõiste tekkimist ja kujunemist seob K. Marx eraomanduse ja antagonistliku tööjaotuse tekkimise ja kujunemisega. Seega on võõrandamise mitmesuguste vormide olemasolu kaasajal vahetult seotud kapitalistliku süsteemiga. Selle mõiste keskpunktis on töölise suhe oma tööga, psühholoogiliseks aluseks tundmine-teadmine, et see sundkorras tehtav töö läheb mingile võõrale jõule, mis on töötegija suhtes vaenulik. Selle juures on märkimisväärne, et inimesele, kes teab, et töö (võib-olla mitu korda raskemgi), mis tal tuleb teha iseenda jaoks, ei kutsu esile võõrandamisseisundit.

Seda aspekti on käsitlenud N. Andresen kirjutises «Sundtöö ja Vabaduse riigi piiril» («Looming» 1968, nr. 5, lk. 779—780), kuid mõnigi asi selles kirjapandud loos nõuab täpsustamist. Ei ole vist päris õige Andreseni väide, et «töö jääb ikka vajaduseks, seega mingil määral sundtööks» ja et kuivõrd vajadusega määratud sundtöö kuulub igasse ühiskonda, mitte ainult kapitalistlikku, siis jääb sundtöö eksisteerima ka sotsialistlikus ühiskonnas. Siin võiks kahelda küsimuse püstitamise õigsuses, sest kõige lihtsama loogika järgi võiksime sel puhul vabaks tööks nimetada ainult vajaduseta tööd, mis on aga vastuolus inimese normaalse loomusega, kes vajaduseta tööd üldse teha ei taha. Et mitte sattuda sofistikasse, märkigem, et sõnal vajadus on eesti keeles mitu tähendust (tarvidus, tarvilikkus, tarvisminev, möödapääsematus, paratamatus, vältimatus, nõue, häda jm.), mis ei pruugi kaugeltki kõik olla seotud sundtööga kui niisugusega. Kogu inimese elutegevus on ajendatud vajadusest midagi teha, midagi toimetada, ka vabatahtlik tegevus ja töö on vajalik töö ja tegevus,

aga seesugust tööd ja tegevust ei saa kuidagi nimetada sundtööks. Niisugune töö, mille vajadus on inimesele selge, pole oma olemuselt enam sundtöö, vaid vabatahtlik tegevus, töö, mis on saanud inimesele esimeseks vajaduseks.

N. Andresen arvab, et nõukogude ühiskonna elus võib igal sammul kogeda inimese võõrandamist (lk. 780). Rohkem autor midagi ei ütle. Võõrandamine kaduvat siis, kui inimese jõu kasutamine ja selle arendamine muutub omaette sihiks. Autor märgib, et materiaalsete väärtuste loomine pole siin enam vajalik.

Selle vastu võiks ju vaielda, sest võõrandamise kadumise probleem ei peitu mitte selles, missuguseid väärtusi hakkavad inimesed looma — vaimseid või materiaalseid —, vaid selles, et Marxi ja Lenini järgi jõuame kommunistlikku ühiskonda juba siis, kui töö muutub inimese esimeseks eluvajaduseks (vt. Lenini «Riik ja revolutsioon»), kuna Andreseni järgi on niisugune töö ikkagi «mingil määral» sundtöö.

Niisiis, mis on võõrandamine?

Marksistliku kontseptsiooni kohaselt mõistame võõrandamise all niisugust olukorda, kus mitte ainult inimese tööprodukt, vaid ka töö ise muutub talle võõraks (võõrandatuks), temast sõltumatuks ja tihtilugu tema üle valitsevaks. Kapitalistliku ühiskonna üheks tüüpilisemaks võõrandamisvormiks on kaubafetišism. Selle olemus seisneb selles, et inimestevahelised tootmissidemed ei teostu eraomanduslikus ühiskonnas vahetult, vaid võtavad kaupade ostu-müügi protsessis kauba kuju (asjastuvad). Inimeste tootmissuhete asjastumine tekitab neis illusiooni, nagu oleks asjadel (kaupadel) mingid objektiivsed salapärased omadused inimeste üle valitseda. Inimese kahekordsest võõrandamisest (nii tööprodukti kui ka tööprotsessi enda suhtes) tulenevad ka kõik teised võõrandamisvormid kapitalistlikus ühiskonnas. Inimene osutub ka loodusest lahutatuks. Töö võõrandamine soodustab töö muutumist inimese kõrgeimast eneseteostamise vahendist igapäevaste tarvete (toit, riietus, elumaja) rahuldamise vahendiks. Inimene muutub võõraks iseendale ja sellega ühtlasi võõraks ka loodusele, kuivõrd ta on lahutatud sellest, mis teda teeb inimeseks, s. o. töö loovast olemusest.

Termin «võõrandamine» ei ole täielikult adekvaatne

«kaubafetišismile», mis kujutab endast kapitalistliku korra võõrandamise erivormi. Eksisteerib veel usuline, poliitiline, ideoloogiline vms. võõrandamine, samal ajal kui kaubafetišism tähendab ainult üht võõrandamise vormi ja nimelt majanduslikku võõrandamist.

Võõrandamine tekib üheaegselt eraomanduse ja sellest võrsuva klassiantagonismi vormide tekkimisega. Selle tõttu pole võõrandamine ainuüksi kapitalistliku ühiskonna spetsiifiliseks nähtuseks, vaid on omane igasugusele ühiskondlikule süsteemile, mis on rajatud tootmisvahendite eraomandusele ja klassiekspluateerimisele.

Eksistentsialismi filosoofia rebib võõrandamise mõiste lahti selle ajaloolistest alustest. Eksistentsialistid väidavad, et võõrandamine olevat tekkinud üheaegselt inimese tekkimisega ja jääb needusena inimese saatuse kohale kummitama kõigil aegadel ja igasugustes inimühiskondades.

Vastandlikult eksistentsialistidele rõhutavad marksistid, et võõrandamise vormid on tekkinud koos eraomanduse esimeste vormidega ja ühiskonna jagunemisega antagonistlikesse klassidesse. Kapitalism muutis võõrandamise universaalseks nähtuseks, muutes kaubaks ja lülitades kaubaringlusse kõik, mis läks inimese ükskõik missuguse vajaduse rahuldamiseks. K. Marx tõestas, et töölisklass, kaotades kapitalistliku korra, kaotab klassiantagonismi vormid ja ühtlasi ka kõik inimese võõrandamise faktorid ja vormid. Sotsialistlik revolutsioon on võimeline likvideerima kõik võõrandamise vormid kõigepealt sellepärast, et ta on suuteline koos kapitalismi kaotamisega kaotama ka kõik inimese ekspluateerimise vormid.

Pärast tootmisvahendite eraomanduse kaotamist kaob ka inimeste töösaaduste võõrandatud iseloom. Inimesed muutuvad tootmise, vahetuse ja kõigi seniste vahekordade teadlikeks peremeesteks. Töö ise saab tagasi oma esialgse spetsiifiliselt inimliku tähenduse: ta ei ole enam inimesele ainult tema bioloogilise eksisteerimise vajaduste rahuldamise vahendiks, vaid saab uuesti loomingulise iseloomu, mis eraldabki inimest kõigist teistest loomaliikidest. K. Marx ütleb selle kohta: «Vabaduse riik algab tegelikult alles seal, kus lõpeb vajaduse ja välise otstarbekohasuse poolt ette-

kirjutatud töö...» (K. Marx, Kapital, III kd. Tallinn 1962, lk. 750.)

Tootmisvahendite eraomandus põhjustabki tegelikult inimese majandusliku võõrandamise, millest tuleneb suurem enamus teisi võõrandamisvorme. Tootmisvahendite eraomanduse kaotamine tähendab inimese tagasitulekut iseenda juurde, tähendab inimese iseenda taasleidmist.

*

Viimasel ajal on terminiga «võõrandamine» hakatud märkima väga mitmesuguste sotsiaalsete vastuolude peegeldumist ühiskondlikus teadvuses. Selle tulemusel on termin saanud niivõrd paljutähenduslikuks, et mõnikord tuleb raskusi selle kasutamisel. Igor Kon oma raamatus «Isiksuse sotsioloogia» (Moskva, 1967; eesti keeles 1971) märgib termini «võõrandamine» kolme põhitähendust: 1) inimese tegevuse igasugune esemestumine, millega märgitakse nähtust, kui inimese töötulemus võtab endale mingi materiaalse vormi ja sellega eraldub, võõrandub oma loojast; 2) võõrandumine võib tähendada ka subjekti enda asjastumist, mille all mõistetakse inimese loomingulise alge piiramist, tema orjastamist omaenda loodud esemete poolt, omaenda tegevuse produkti poolt; 3) sama terminiga märgitakse sageli ka inimese psüühilist seisundit, kui ta ei tunne ennast oma tegevuses vabana, vaid mängukannina, asjana mingite välisjõudude käes (lk. 167—168).

On teada, et Marx tegi täpset vahet terminite esemestamise (Vergegenständlichung), millega märgitakse inimkonna igasugust praktilist tegevust ükskõik missugusel ajaloolisel etapil, ja asjastamise (Versachlichung või Verdinglichung) vahel. Võõrandamise samastamine esemestamisega on sisuliselt ebaõige ja mõttetu, sest sel juhul satub võõrandamise mõiste alla inimese igasugune normaalne, praktiline tegevus (Kon, lk. 168).

Eksistentsialismi filosoofias on käibel peamiselt selle termini psühholoogiline aspekt, samuti on see levinud kaasaegses ameerika sotsioloogias ja kirjandusteaduses.

Ameerika sotsioloog M. Seeman käsitleb võõrandamist kui indiviidi spetsiifilist psüühilist seisundit ja leiab selles viis erinevat modaalsust: 1) jõuetus — indiviid

leiab, et tema tegevus ei anna neid tulemusi, mida ta taotleb; 2) mõttetus — indiviidile pole selge nende sündmuste tähendus, millest ta osa võtab, ta ei tea, millesse on vaja uskuda, miks on vaja nii toimida, aga mitte teisiti; 3) normisegadus (normlessness) — olukord, kui indiviid põrkab kokku vasturääkivustega oma ootustes, mis on seotud tema osavõtuga elust, ja ta on sunnitud oma eesmärkide saavutamiseks kasutama sotsiaalselt taunitavat käitumist; 4) isolatsioon — indiviidi võõrandumine valitsevatest eesmärkidest ja väärtustest, indiviidi lahkuminek antud ühiskonnas kehtivatest hinnangutest eesmärkide ja uskumuste kohta; 5) enesevõõrandamine — võõrandumine iseendast, iseenda ja oma võimete tundmine võõrana, mingi vahendi või instrumendina (Kon, lk. 168—169).

Võõrandamise probleem on meil viimasel ajal saanud tähtsaks mitte üksnes Franz Kafka ja Roger Garaudy teoste avaldamise tõttu, vaid ka sel põhjusel, et meie publitsistikas ja ka kirjanduskriitikas on see termin hakanud üsna nobedasti endale eluõigust nõutama. Juba ammu pole kaheldud selles, et kapitalistliku maailma elule on võõrandamise nähtus orgaaniliselt omane ja et eksistentsialistliku kirjanduse filosoofilised põhiideed on rajatud võõrandamise olemasolule kapitalistlikus ühiskonnas. Viimasel ajal on aga kuulda hääli, et võõrandamise nähtusi esineb ka sotsialistlikus ühiskonnas, samuti on põhjust ka mõnede autorite teostes näha võõrandamise printsiipidele tuginemist. Publitsistikas on võõrandamise ideele kõige tugevamini toetunud E. Nirk («Inimesed «süsteemis» ja valtonlik inimene», «Sirp ja Vasar» 2. veebr. 1968). Sellepärast pole üleliigne sellel veidi peatuda.

Esimesteks küsimusteks, millest on võimalik arutelu alustada, võiksid olla: kas sotsialistlikus ühiskonnas võib esineda võõrandamisnähtusi? Ja kui võib, siis missugused on need jõud ja tingimused, mis selle välja kutsuvad? Ja edasi: kas võõrandamise nähtustel sotsialistlikus maailmas on samad seaduspärasused ja iseloom nagu kapitalismi tingimustes, või on siin erinevusi?

Peab ütlema, et pole kerge vastata ühelegi esitatud küsimustest sel lihtsal põhjusel, et probleem on peaaegu uus ja läbi uurimata. Samuti pole veel täiesti

selge termini enda olemus, maht ja piirjooned, mis võimaldaksid terminit vabalt kasutada teatud reaalse substantsi tingmärgina.

Võõrandamise all mõistetakse kaasaegses filosoofilises kirjanduses peamiselt seisukorda või olekut, kui indiviidil või kogu ühiskonnaklassil või -kihil tekib teatud majandusliku või poliitilise olukorra tõttu konflikt olemasoleva ühiskonnakorraga. Mõnikord on võõrandamise mõiste all käsitletud ka inimese kannatuse ja isiksuse lagunemise nähtusi. Sageli peetakse võõrandamist puhtpsühholoogiliseks protsessiks, millega kaasneb reaalse tegelikkuse subjektiivne moonutamine. Nagu märgib Sidney Finkelstein oma raamatus, võib niisugune võõrandamise olukord tekkida juhul, kui uus ühiskonnakord asendab vana ja peab võitlust vana esindajate vastu. Vana korra pooldajad tajuvad uue eest võitlejaid kui koletisi, mis tegelikkusele loomulikult ei vasta (lk. 173). S. Finkelstein arvab, et ei ole õige siduda võõrandamist ainult eksistentsialismiga. Võõrandamist on kirjeldanud väga paljud kirjanikud Shakespeare'ist alates. Maksim Gorkil leiame kodanluse esindajaid, kes, ekspluateerides teist inimest, ise laostavad oma inimlikku loomust ja olemust. Samuti on H. de Balzac, L. Tolstoi, T. Dreiser jt. kirjeldanud võõrandamise nähtusi sotsiaalsest aspektist vaadatuna. Ent XX sajandil tekib selle kõrvale uus nähtus: tekib kirjandus, mis kogu maailma vaatleb teose autori võõrandunud psüühika kaudu. Niisuguseks kirjanikuks osutus Franz Kafka, kuigi ta oma maailmavaatelt polnud eksistentsialist. Kaasajal on aga just eksistentsialistid kandnud võõrandamise maailmanägemise põhiaspektina oma kontosse.

Kuid tuleme tagasi küsimuse juurde: kas võõrandamise nähtusi võib esineda nõukogude (sotsialistlikus) ühiskonnas? Vastus sellele küsimusele oleneb teisest küsimusest: kas nõukogude ühiskonnas võib inimene sattuda konflikti sotsialistliku ühiskonnaga? Ja kui satub, kas niisugune konflikt võib esile kutsuda võõrandumise psüühilise seisundi?

Nähtavasti võime esimesele küsimusele vastata jaatavalt. Oleksime lühinägelikud, kui eitaksime meie ühiskonnas (ja konkreetselt ka meie vabariigis) mittesotsialistlike ja isegi sotsialismile vaenulike elementide

ja meeleolude olemasolu. Vanade, puruks löödud klasside riismed ei muutu üleöö sotsialismi pooldajaiks. Nende hulgas on paljud saanud nõukogude võimu poolt karistada ühiskonnavastase tegevuse eest. On loomulik, et kõigepealt tuleb nende hulgast otsida võõrandumise seisundit, konfliktiolukorda nõukogude ühiskonna poliitiliste printsiipidega. E. Nirk räägib oma artiklis isikukultusest meie lähemas minevikus, mis tema arvates kutsus esile võõrandamise nähtusi. Mulle näib, et selle mõttega tuleb nõustuda, kuigi mitte täiesti. Sest tunneme küllalt inimesi, eriti vanu kommuniste, kes isikukultuse aastail said ränga ebaõigluse ja solvangute osaliseks, kuid kes pärast rehabiliteerimist on muutunud täiejõulisteks nõukogude ühiskonna töömeesteks ega vaatle maailma läbi võõrandamise mustade prillide. On muidugi ka neid, kellele mustad prillid on alatiseks ette jäänud.

Võib esineda ka teistsuguseid olukordi: inimene võib sattuda sotsialistlikule korrale vaenulike ideede mõjusfääri, mis viivad ta paratamatult konflikti. Võib juhtuda, et reaalne konflikt jääb mitmesuguste, peamiselt konjuktuursete kaalutluste põhjal tulemata, kuid see ei päästa teda võõrandumise vaimsest seisundist.

Muidugi on võimalikud ka juhtumid, kus aus nõukogude kodanik võib tõepoolest meie ühiskondliku süsteemi ebatäiuslikkuse tõttu (bürokraatia, süsteemide puudulikkus, ebatäiuslikud seadused jne.) sattuda konflikti korraga ja selle tõttu sattuda ka võõrandumise olekusse, kuid tavaliselt on niisugused juhtumid ajutised ja pidevat võõrandumisolekut ei loo.

Kuigi sotsialistlikus ühiskonnas ei ole võõrandamine põhimõtteliselt võimatu, on selle iseloom kapitalistliku korraga võrreldes järsult erinev. Kui kapitalistlikus ühiskonnas on võõrandamine oma olemuselt orgaaniliselt seotud selle ühiskonna sotsiaalse korraga, kusjuures selle korra arenedes võõrandamine lakkamatult suureneb ja süveneb, olles selle korra lagunemise tunnuseks, siis sotsialistlikus ühiskonnas, kuigi võõrandamisnähtusi ka siin esineb, on võõrandamisel ometi rudimentaarne olemus, millel antud ühiskonna sotsiaalse struktuuriga on antagonistlikud suhted. Sotsialistliku korra arenedes kaovad ka selles võõrandamise nähtused täielikult. Võõrandamise kui sotsiaalse näh-

tuse olukord sotsialistlikus ja kapitalistlikus ühiskonnas on diametraalselt vastupidine. Kui kapitalistlikus ühiskonnas võõrandamine kui protsess kasvab välja loomulikult selle ühiskonna olemusest ja on kooskõlas selle ühiskonna arenemise seaduspärasusega, siis sotsialismi tingimustes on võõrandamise asetus hoopis teistsugune: seda protsessi esilekutsuvatel jõududel tuleb pidada lakkamatut võitlust ühiskonna progressiivsete alustega.

4

Eksistentsialistlik kirjanik pöörab peamist tähelepanu inimese sisemaailma, tema mina detailsele esiletoomisele, püüdes just sellega väljendada inimese eneseteostuse vajadust, mis pidavat olema see kõige tähtsam ja esmajärgulisem isiksuse eksistentsis. Sotsiaalne maailm on niisugusele meetodile peaaegu null või isegi midagi vähemat — miinusega mõõdetav substants. Et inimese sisemaailma eredamalt esile tuua, otsivad eksistentsialistid eranditult erandlikke situatsioone, sageli loovad neid kunstlikult, viies olukorra absurdini. See, mis tegelikkuses kulgeb normaalse mõistuse seaduspärasuste järgi, areneb nüüd groteski ja absurdini. Võib ju tegelikus elus näiteks juhtuda, et terve inimene satub kogemata haiglasse, kuid sel juhul lahendub asi normaalse mõistuse reeglite järgi: terve inimene lastakse koju ja lugu on sellega lõppenud. A. Valtonil on aga jutustuses «Salmonella» lihtne juhtum tõmbunud nii kiiva ja kägarasse, et lugejale on loodud tõelised võimalused lõbu tunda tegelase kummaliste seikluste üle haiglas.

Sama võtet võime näha ka Valtoni raamatus «Luikede soo. Karussell.» Eriti ilmekalt on see väljendunud jutustuses «Kalamees». Jutustuse sisu, vaatamata detailide ja tegevuse üksiklülide realistlikule ilmele, on ometi tervenisti groteski kalduv, isegi absurdne. Joapi pere kolis teise alevisse, mille läheduses polnud ühtki veekogu. Perekonnapea aga oli kirglik kalamees. Järgmisel pühapäeval läks ta kõigele vaatamata kala püüdma. Et mingit mõistlikku veekogu läheduses ei olnud, hakkas Joap suurest vihmaveeloigust kala õngitsema. Kirjanik loob lausa absurdse situatsiooni, kuid

ülimal määral realistlike vahenditega. Nii kirjeldab autor, kuidas juba laupäeva õhtul Joap rahutuks ja närviliseks muutus, kuidas ta pühapäeva hommikul juba enne koitu tõusis, aianurgast ussid välja kaevas, kalakoti, spinningu ja õnged võttis ja veeloigus kala püüdma hakkas. Sedagi tegi ta kõigi kalapüügireeglite kohaselt: lõikas võsast õngedele ridvad ja toeks hargid, pani need loigu kaldale üles, sidus õngenööri ridva külge, pani ussi konksu otsa, sülitas ussile peale, silus käega üle korgi ning heitis õnge välja. Nii pani ta kõik õnged loigu kaldale ritta. Hakkas ootama, kuid kala ei võtnud. Arvas, et viga on landis, vahetas lante. Ühesõnaga kogu tegevus kulgeb niisuguse tõsise ja asjaliku ilmega, nagu istuks Joap suure ja kalarikka jõe või järve kaldal. Ta proovib õngede juures isegi nõidust, loeb sõnu peale. Ja kordagi ei tule Joap sellele loomulikule mõttele, et vihmaveeloigus kalu ei ole ega saagi olla. Selle tõttu areneb absurdsus edasi: Joapi ärritus kasvab ning paisub, tõustes lausa vihaks. Õhtuks kuivab loik hoopis ära, kuid Joap ei pane seda üldse tähele, vaid tõstab oma õngi mööda niisket aasa ühest kohast teise. «Lõpuks polnud ju oluline, kas seal on veetilk või pole, kalarikkus oli üsna ühesugune.» Joap jõuab pahurana koju. Kalaõnne polnud ja ei saanudki olla. Sellele vaatamata nõuab ta naiselt, et see tema olematud kalad ära praeks ja lauale paneks. Ja kui Joapi naine, et kaasa mängida, kartuleid jahukastmega valmistab ja lausub, et püütud kalad on kastmes, mis Joapit üldjoontes rahuldab, jõuab ka tugeva alltekstiga absurdistlik jutustus lõpule. Kui öelda mõni sõna selle allteksti kohta, siis vahest seda, et eksistentsialistliku kirjanduse alltekst rõhutab ikka sedasama ideed: ainult absurdiga on võimalik näidata ühiskonna olemust, mille nimi on mõttetus.

Eksistentsialism on realismile väliselt väga sarnane. Just nimelt — ainult väliselt. Olles välise reaalsuse, detailide tõepärasuse ja isegi tegevuse loogilise kulgemise tõttu realismipärane, on eksistentsialistlik teos ometi lõppkokkuvõttes tõelise realismi vastand, sest ta purustab tõelise realismi seesmise struktuuri, hävitades selle võime kajastada tegelikkuse reaalseid seaduspärasusi, sest neid ta eitab. Selles on kogu küsimus. Sellepärast, nagu näeme Valtoni puhul, on eksistentsialist-

lik teos, vaatamata realistlikele detailidele, ometi oma sisult sügavalt antirealistlik.

Võidakse muidugi vastu vaielda ja väita, et mitte kõik A. Valtoni jutustused pole kantud eksistentsialismi filosoofiast või et Valtoni realismi peab oskama mõista, et tegemist on ju ainult groteskiga jne. Selliseid seisukohti on väljendatud, kusjuures on alati rõhutatud tema andekust. Viimase väitega võib nõustuda — andekas on Valton tõepoolest. Ent kõige selle juures on ta ometi esimene eksistentsialistliku laadiga kirjanik Eestis.

Ma ei taha väita, nagu oleksid kõik A. Valtoni jutustused kantud lõpuni eksistentsialismi filosoofiast. Erandid on tõepoolest olemas, ent siiski ainult erandid ja needki mõnevõrra poolikud. Niisuguse näitena võiks märkida jutustust «Maailmavalu» (kogus «Luikede soo. Karussell»). Jutustuses on antud irooniline pilt kivil istuvast noormehest, kes kannab oma turjal maailma raskust. See peab vist olema meieaegne noormees, kes on häälestatud eitavalt kaasaegse mõttetu maailma suhtes ja kelle silmad maailma ka nii näevad. Kuidas siis noormees näeb seda patust maailma? «Maailm oli ümberringi täiesti normaalne ega ilmutanud erilist tarkust.» Noormees hakkas filosofeerima. Esialgu püüdis ennast molluskiks mõtelda, et universumi olemusele lähedale saada. See ei aidanud. Siis püüdis ta sisse elada rohukõrresse, putukasse ja isegi bakterisse. Lõpuks, arvestades õpetatud süsteeme, mõtles noormees enda valgutombukeseks. Lõpuks tuli talle pähe väärt mõte: «Elu on nii kohutavalt korraldamata.» Ta laskis õlad longu ja võttis enda kanda üleüldise mure tähtsa koorma. Ei ole mõtet edasi refereerida noormehe moodsatest teooriatest ammutatud mõtteid ja mõttekesi, mida autor ilmselt välja naerab. Noormees jõuab lõpuks selleni, et hakkab ennast pidama maailma lunastajaks. Ta tunneb ennast uue Jeesus Kristusena, kes on maailma tagasi tulnud, et seda uuesti lunastada. Jutustuse lõpul tuleb tütarlaps üle aasa ja noormehe peast kaovad mõtted lunastusest. Mööda aasa sammus tavaline tütarlaps, tema järel sammus noormees. Autori lõpplause («... ja pole teada, mis sellest välja tuli.») annab teosele suurepärase irroonilise puändi. Selles jutustuses naerab autor välja õõnsaid teooriaid, elu-

kaugeid unistusi ja rõhutab reaalelu primaati kõige üle.

Teise näitena tooksin tema pikema jutustuse «Luikede soo». See asi imponeerib oma realistliku maailmanägemisega, kuigi see pole samuti järjekindlalt teostatud, vaid mõnelgi puhul läbi immutatud eksistentsialistliku filosoofia sugemetega. Kuid sellele vaatamata on mõlema tegelase rahuldamatus eluga reaalselt motiveeritud, teose kandev idee ja selle kehastus selge. Lugejale jääb mõndagi, mille üle tasub mõelda ja järeldusi teha. Vanemate ja laste vahelised seosed on selles jutustuses jäetud lugeja mõelda-otsustada mitte vanal traditsioonilisel kujul (vanemate despotism ja kitsarinnalisus+laste õnnetu saatus), vaid mõnevõrra kohandatud meie ajale (vanemate väikekodanlik mentaliteet, mis ei taha arvestada laste tõelisi kalduvusi ja võimeid). Isa tahab, et pojast saaks insener, poeg aga on oma hingelaadilt inimene, kes armastab kirglikult maad ja loodust. Niisugusest inimesest ei saa tegelikult head inseneri. Samasugune lugu on ka neiuga, kes armastab kududa imeilusate mustritega kangaid, kuid temast tehakse (just nimelt — tehakse!) baleriin. Muidugi ei saa temast head tantsijannat ja ta on omamoodi õnnetu, nagu maaelu armastav noormeeski. Kirjanik on osanud luua küllaltki sugestiivse jutustuse.

M. Kalda aga vaatleb asja teisest küljest ja jõuab loomulikult ka teistsugustele järeldustele («Looming» 1968, nr. 6, lk. 945—946). Jätnud kõrvale teose sotsiaalsed motiivid ja selles aspektis kogu teose sisu vastavuse elutõele, tuginedes ainuüksi Märdi ja Marianne kuju loomise viisile, leiab kriitik, et kirjanik polevat midagi uut ega väärtuslikku loonudki. Ei tea kui õige niisugune järeldus on, aga selles teoses on Valton kahtlematult realistlikule kujutusviisile lähemal, kui oma hilisemates eksistentsialistlike sugemetega lühijuttudes ja följetonides.

On raske lahti saada tundest, et Valtoni tegelaste suurema osa maailmanägemine on teravalt erinev meie nõukogude ühiskonna normaalsest, elujaatavast ideoloogiast.

Muidugi oleks vildak vastu vaielda sellele, et ka võõrandunud maailmanägemisega inimesi meie tegelikkuses eksisteerib ja sellepärast on ka Valtoni jutustuste

ilmumisel oma seaduspärasus. Hoopis teine asi on, kas peame igati ülistama seda valtonlikku võõrandatud maailmanägemist, nagu mõned kriitikud teevad igal võimalikul ja võimatul juhtumil. Meie arvates oleks siiski õigem seda valtonlikku maailmanägemist kriitiliselt analüüsida ja püüda leida õige vaatenurk sellele filosoofiale, mida Valton lugejale pakub.

5

Ülo Tuulik on ka teisel korral püüdnud lahti mõtestada A. Valtoni loomingu filosoofilist kreedot ja selgi korral poolele teele seisma jäänud. Ma mõtlen tema arvustust «Rataste vahel», mis ilmus 1966. aastal «Sirbis ja Vasaras» (nr. 16) ja samal aastal mõnevõrra lühedatult ka ajakirja «Družba Narodov» 12. numbris. Autor vaidleb ka selles kirjutises Valtoni elufilosoofia vastu, täpsemalt — selle filosoofia mõnede aspektide vastu.

«Inimene on maailma ainuke väärtus,» kirjutab Ü. Tuulik. «See suur ja humaanne tõde saadab teid kõigis Valtoni novellides. Olgu see trammijuht Elli või tallimees Vassili, korrektor Ines või koristaja-mammi Maali — need tagasihoidlikud inimesed on Arvo Valtoni sellesinase maailma kõige suuremad väärtused. Nende mured ja rähklemised sunnivadki autorit kirjutama ning ausalt kinnitama, et elul pole teinekord õiget jooksu ja sa oled nagu olukordade hoolimatute rataste vahel. Just selle Valtoni tõe vastu — inimene on küll maailmas ainus väärtus, kuid sellele vaatamata väike — tahan ma polemiseerida.»

Missugused on siis need argumendid, mis kriitikule annavad aluse vastu vaielda?

«Valtoni juttudest saab lugeja teada, et elu läheb kogu aeg edasi. Kuid mitte otseste ajamärkide ja edasimineku hoo kaudu, vaid mingi omalaadse tagasipeegelduse näol, kus keegi on ikkagi jäetud millestki ilma või tähele panemata. Nii on ühiskond ja selle progress nagu lahutatud ühest tema liikmest, ja elu muutub paljuski vaid harjumuseks või lihtsalt selleks, et elada on vaja. Ühiskonnakriitilises teoses on selline hoiak ju loomulik [- - -]. Kuid ma kahtlen, kas selline alatine

suhe on täiuslik pilt maailmast, kus ikkagi on töö ja selle rõõm, armastus ning selle õnn.»

Ja edasi: «Arvo Valtoni jutte on mõnus lugeda. Neis on mõttetõsidust ja sõna tõsidust, aga ka mõtte- ja sõnalõbu. Nad on väljapeetud ja mõjuvad. Aga neid toetab f i l o s o o f i a, mis e i p a k u p e r s p e k t i i v i.» (Autori sõrendus.)

«Inimene peab olema ja tööd tegema. See on tõde ja juba sellegi tõe «ära kirjutamine» väärib vaeva. Kuid inimene peab ennast ka jaatama. Inimene ei suuda seda teha, kui töö ja armastus ja sõprus pole tema jaoks enam väärtused. Inimene ei suuda ennast jaatada, kui ta näeb ainult seda väikest kitsast maailma, mis tal iga päev ümber on ja mida ta ise loob. Niimoodi kaotab inimene ajapikku sideme kõige sellega, mis tal aitaks mõista maailma ja iseennast. Kõigil aegadel on olnud see vastuolu igapäevasuse ja inimliku soovi vahel — olla see, kelleks meid tegelikult on loodud. Kunsti ülesanne aga on alati olnud inimest selles õilsas taotluses aidata. See seisukoht sundiski mind Valtoni head raamatut lugedes vihjama filosoofiliste lahenduste paljuvõimalisusele.»

Ülo Tuuliku arvustuses on veel kord püütud analüüsida teose maailmavaatelist lähtekohta, mis eesti tolleaegses (ja ka tänapäevases) kriitikas on tõrjutud kusagile kriitilise mõtlemise ääremaadele. Tuuliku analüüs tahab olla üldinimlik ja see teeb ta mõttekäigud mõnevõrra liiga üldiseks, kuid sellele vaatamata on Tuulik peaaegu ainus eesti kriitikute hulgas, kes on pööranud tähelepanu Valtoni maailmavaatelise aluse nõrkusele, tema filosoofia küsitavusele. Ja on sidunud seda eksistentsialismiga.

Et meie kriitika oma analüüsi ühekülgsusest pole siiamaani pääsenud, näitab M. Kalda kirjutis «Fööniks ja karussell» («Looming» 1968, nr. 6). See on arvustus, milles ignoreeritakse kirjaniku loomingu maailmavaatelist külge, selle filosoofilisi lähtepunkte. M. Kalda teeb paar korda katset anda midagi sisuanalüüsi taolist. Nii arvab ta lühijuttu «Karussell» kritiseerides, et see on tehtud peaaegu fotorealismi alusel. Edasi märgib kriitik, et samasuguse meetodiga on loodud ka jutustus «Eleegia», et «Hea inimese» tegelaste käitumises on absurdielement olemas, et lugu ise on venitatud, et kir-

janik taotleb oma absurdsuste paraadiga nähtavasti ülesannet: sõdida mõttetusega mõttetuste vastu. Ja nii edasi ja nii edasi, kogu aeg peatähelepanu sellel, kuidas on asi tehtud, hoidudes piinlikult aspektist, mis oleks kas või kaudseltki seotud teose ideelisuse, rahvuslikkuse, parteilisuse (jumal hoidku!) küsimustega. On muidugi ka öeldud midagi kaasajast, elust ja elunähtustest: Valton kirjutavat kaasaegsetest elulistest nähtustest ja probleemidest teravamalt kui ükski teine meie prosaist, kuid see ei lugevat igakord, sest «ühiskonnakriitiline teravus ja ilmumisaegne massiline menu ei ole veel teose kunstilise kõrgeväärtuslikkuse tagatiseks». Ja pealegi «enamik «Kaheksa jaapanlanna» juttudest on kirja pandud nähtavasti vähem kunsti kui idee nimel» (lk. 949).

Niisiis — kunst ja idee on üksteisest hästi kaugele eraldatud, idee nimel tehtud asjast ei saa asja, kunsti nimel tehtust aga alati.

Selles mõttes on sammuks edasi L. Remmelga kirjutis «Keele ja Kirjanduse» 1968. aasta 6. numbris «Satiirist ja dialektikast ehk elusad inimesed ja surnud normid». Kirjutises ei minda mööda maailmavaate probleemidest. Võib öelda rohkem — just peamine tähelepanu ongi pööratud maailmavaatelistele küsimustele, kuigi see tähelepanu on omapärane, remmelgalikult absoluutsusele pürgiv, teisitimõtlejaid mahategev ja väljanaerev. L. Remmelga artikkel on pühendatud Valtoni üleskiitmisele ja selle peateravik on suunatud nende vastu, kellele kirjaniku maailmanägemise nurk näib ebaõiglasena ja puudulikuna. Kes mõtleb teisiti kui Remmelgas, on tingimata kas «ajutine kirjandusteoreetik» (vist vastandlikult «igavestele kirjandusteoreetikutele», kelle hulka Remmelgas nähtavasti ise peaks kuuluma) või siis «erariides kirjandusteadlane» või siis lihtsalt kommunaalsatiiri pooldaja.

Remmelgas kirjutab: «Valton vaatab üsna kitsast ümbrust, rõhutatult igapäevast ja isegi tühist. Aga ta oskab vastuolude suuruse ja üldisema tähenduse välja vaadata. Säärane Valtoni lähenemine näiliselt kui tahes väikesele üksikjuhtumile võimaldabki tal tõusta kõvasti kõrgemale igasuguste sumisevate putukate nimede ning hüüatustega ristitud satiirinurkades vohavast nn. kommunaalsatiirist, kus tihtilugu raisa-

takse värve ja tinti üksikpuuduste ning üksikpatuste pikaks-laiaks väljamaalimiseks. Valtonil aga pole üksikjuhtum laiendatud, värvikate värvide ja vägevate vägisõnade mahakirjutamise objekt, vaid üldistamise objekt.» Siinkohal on Remmelgal õigus: üksikjuhtum pole Valtonil tõepoolest mitte mahakirjutamise objekt, vaid üldistamise objekt. Selles ongi ju kogu asi. Ent üldistamisel ja üldistamisel on väga suur vahe. Peale selle tuleks Remmelgat täpsustada selles mõttes, et Valtoni üksikjuhtumid tihtilugu polegi mingid elust võetud või nähtud üksikjuhtumid, vaid üldistamise eesmärgil konstrueeritud mudelid, mida ei saa tõepoolest nimetada mahakirjutamiseks. Nii «Salmonella», «Rohelise seljakotiga mees» kui ka teised kogumikus «Kaheksa jaapanlannat» avaldatud följetoni tüüpi lühijutud kannavad endas tugevaid konstrueerituse jälgi.

Valtoni jutustustele on omane tugev üldistamise funktsioon, sellele ei saa vastu vaielda. Ent iga kirjandusteos, mis käsitleb sotsiaalseid vahekordi, on ju oma olemuselt üldistus. Ons Valtoni üldistustel mingi omapärane joon juures? Remmelga artiklit lugedes jääb mulje, et Valtoni üldistused olevat dialektilist laadi — ta oskavat vastuolusid näha «elusa inimese ja iganenud, tardunud, surnud normide, ettekujutuste, tõekspidamiste, printsiipide vahel, elusa inimese ja ümbruse vahel ning elusas inimeses endas». See on tõesti laiahaardeline programm ja eeldab kirjaniku avarat vaatlusvälja, sügavat elutundmist, ühiskonna arenemise seaduspärasuste suurepärast käsitlemist, sügavat filosoofilist üldistusvõimet. Ent siinsamas ütleb kriitik, et Valton vaatab oma teostes kitsast ümbrust, rõhutatult igapäevast ja isegi tühist, aga ta oskavat neist siiski vastuolude suuruse välja vaadata. Aga missugused «vastuolude suurused» on kirjutise autorile silma hakanud?

Rohelise seljakotiga mees loeb raudteejaamas valjusti raamatut. Et niisugust toimingut «pole ette nähtud», et selle kohta «pole ka vastavat eeskirja», siis, nagu ütleb Remmelgas, oli kogu rutiinis funktsioneerinud masinavärk häiritud. Ja siis tulebki see «suur üldistus»: «Või seda elus vähe juhtub, raudteejaamast palju suuremates mastaapides, et initsiatiiv, uudsus, loomulik ja loogiline häirib harjumuspärast, sissejuurdunut,

õigeks peetavat, eeskirjade, seisukohtade ja teooriaga vooderdatut.»

Üldistus on vägev. Näete, rohelise kotiga mees väljendas loomulikku ja loogilist initsiatiivi, tõi ellu midagi uudset, aga rutiini uppunud masinavärk sai sellest häiritud ja hakkas initsiaatori vastu tegutsema.

Üks vanasõna ütleb: mägi sünnitas hiire. Antud juhul tuleks küll vastupidi lausuda: hiir sünnitas mäe. «Suur üldistus» ja «vastuolude suurus» on üles ehitatud materjalil, mille väärtus ja kaal ei ületa hiire väärtust ja kaalu. Valtoni poolt konstrueeritud jutus pole ju tegemist mingi uudse, loomuliku ja loogilise initsiatiiviga, mingi mõistliku tegevusega, nagu Remmelgas püüab oma «üldistuses» väita. Inimene hakkab raudteejaama ootesaalis valjusti raamatut lugema. Mitte «masinavärk», lihtsad reisijadki tundsid võõrastust, saalist läbiruttavad inimesed olid häiritud, sest rohelise seljakotiga mehe tegevus polnud mõistlik tegevus. Veelgi suurema eduga võinuks kirjanik mehe panna mõne kaugerongi vaguni katusele balletti tantsima, uskuge, «masinavärk» oleks hoopis suuremasse šokiolukorda sattunud! Ja Remmelgas oleks saanud veelgi kaugemale ulatuvaid «üldistusi» teha. Nii et see suur «üldistus» on rajatud lihtsale trikile ja selle tõttu oma olemuselt spekulatiivne.

Teine jutustus, mille najal Remmelgas teeb üldistusi, on «Salmonella». Terve mees satub nakkushaiglasse ja hakkab seal «eesrindliku lamamise palatit» organiseerima ning kohustusi, nähtavasti sotsialistliku lamamise kohustusi vastu võtma, samuti osakondade ja tõbede kaupa haigete paraade korraldama. Muidugi pole seegi jutustus elust maha kirjutatud, vaid samuti kunstlikult konstrueeritud «suurte üldistuste» tegemiseks. Remmelgas teeb omakorda üldistuse: «Selles on hoopis midagi enamat kui illustratsioon mõne juhtkirja kriitilise lause juurde, et «meil esineb veel formaalset kohustuste võtmist». Kas või seda, et meil tihtilugu kohustutakse suuresõnaliselt tegema seda, mis on endastmõistetav, et tihtilugu suuresõnaline kohustumine peab varjama asjaolu, et ei tehta sedagi, mis on endastmõistetav.» Seekord üldistus suur ei tulnud. Aga ometi oleks võinud ka seekord turja karata «masinavärgile», mis ei kannata uudset ja loogilist initsiatiivi. Aga

küllap mõistis Remmelgas, et pilli ei saa igakord lõhki ajada ühel ja samal kombel. Jutustusel on sees osavasti peidetud, kuid siiski teravale silmale nähtav konks: teha naeruobjektiks meie rahva töö organiseerimise vormid — sotsialistlik võistlus kui niisugune ja kommunistliku töö eesrindlikud vormid. See on juba õela kavatsusega üritus, aga siiski kooskõlas eksistentsialistlikult häälestatud kirjaniku maailmavaatega: naerda välja mõttetu sagimine, mida nimetatakse ühiskondlikuks tegevuseks.

L. Remmelgas mõistab kurjalt hukka nn. «kommunaalsatiiri». Ta kirjutab: «Valton näeb vastuolusid, ta on dialektik, tema jaoks ei ole «meie elus veel esinevaid mõningaid puudusi». Vaid vastuolud. Ta ei arva voluntaristina, et kommunism on üks lust ja lillepidu Eedeni aias, kuhu juba homme jõudmast takistavad veel mõningad puudused, mõningad igandid, mõningad Lääne mõjud, mõningad bürokraadid, mõningad hooletud majavalitsejad ja mõningad halvad ehitajad. Valtonil säärast antidialektilist väikekodanlikku illusiooni pole. Tal on vastuolud i g a v e s e arengu i g a v e s t e (minu sõrendus — E. P.) komponentide — areneva ja iganeva, jaatava ja eitava vahel.»

On muidugi tõsi, et Läänes räägitakse meelsasti nn. igavestest kategooriatest, igavese arengu igavestest komponentidest, millel polevat midagi ühist argipäeva tegelikkusega. Väidetakse, et kunstnik, kui ta ei taha olla provintslik ja piiratud, peab oma teostes pöörduma kogu inimkonna poole planetaarses ulatuses ning kujutama mitte konkreetseid ajaloolisi sündmusi ja elust nähtud fakte nende arenguprotsessis, vaid igavese arenemise igavesi, universaalseid tõdesid. Ka meil on hakatud viimasel ajal mitmesugustel eesmärkidel seda kontseptsiooni levitama, unustades seejuures marksistliku tõe, et igavese arengu igavesed komponendid pole kunagi olnud abstraktsed mõisted, vaid on eri ajajärkudel väljendunud vägagi konkreetselt. Sellelt seisukohalt võetuna ei ole kuigi tark ja sügavamõtteline halvustada igandite, Lääne mõjude, bürokraatide, hooletute majavalitsejate ja halbade ehitajate piitsutamist meie satiirikute poolt. Väär on minu arvates see vihkavalt-salvav toon, millega Remmelgas kõneleb meie satiirist, ristides seda alavääristavalt kommunaalsatii-

riks. Sellega ta püüab tegelikult maha kustutada kirjandusest kogu meie satiirimeistrite pere, kes teeb väga kasulikku tööd, peab väga vajalikku võitlust. Niisugused satiirižanri harrastajad nagu H. Meriste, L. Kerge, H. Lumet, E. Maasik, J. Sookas, J. Peegel, E. Krusten, P. Vassar ja paljud teised võitlevad sulerelvaga just igandite, Lääne mõjude, bürokraatide, hooletute majavalitsejate ja halbade ehitajate vastu, aga ka inimeste muude «igaveste» puuduste ja pahede — nõmeduse, alatuse, konjunktuurluse, ebaaususe, kambavaimu ja demagoogia vastu. Nad ei tee võib-olla seda «kõige tähtsamat» — ei kirjuta oma töid eksistentsialismi mustrite järgi, ei traagelda «konkreetsust» kokku ega kujuta meie ühiskonda absurdsena, meie inimesi võõrandatuna, ei taha tunnistada võõrandamist ka nõukogude ühiskonna universaalseks seaduseks, vaid usuvad sotsialistliku ühiskonna ja nõukogude inimeste võimeid luua uus, kommunistlik ühiskonnakord.

A. Valtoni kui kirjaniku tunnetuslikul filosoofial on peatunud ka E. Nirk. Oma artiklis «Inimesed «süsteemis» ja valtonlik inimene» («Sirp ja Vasar» 2. veebr. 1968) kirjutab ta: «Valton on kaugel sellest, et heietada elu mõttetusest. Vastupidi: neid, kes sellega tegelevad, kujutab ta ebatõsiste indiviidide, veidrike ja poosetajatena («Peaparandus»). Nende repertuaar, kusagilt jupikaupa kogutud, näikse nagu viitavat eksistentsialismi mõnede äärmuslike avalduste poole (ilma põhjuse ja eesmärgita olemasolu illusoorsus, ainus kommunikatsioonivõimalus erootika ja alkoholijoobe kaudu, inimese kurb mahajäetus selles ükskõikses ja tarbetus maailmas, kus teda jälitab pealetikkuv surmaidee). Ainult et seda kõike ilma tõeliselt läbielatava traagikata, üksnes mängult, mängult! Mingit osa peab ju mängima, kui oma tuuma ei ole, aga tahad siiski enese ja teiste silmis kellenagi näida. Seda iseenesest üsnagi nukrat veiderdamist kujutades on Valton igatahes tõmmanud küllaltki selge vahejoone enese ja eksistentsialismi vahele.»

Niisiis, kui Valtonis ongi midagi eksistentsialistlikku, siis tuleb see tema mänglevast stiilist mõnes tema jutustuses, arvab E. Nirk. Eespool aga nägime, et see pole kaugeltki nii. Ja kui E. Nirk edasi väidab, et eksistentsialistlik inimene tunneb end lootusetult abi-

tuna oma mahajäetuses, olles samal ajal piinatud hirmust kõige selle seletamatu ja võika ees, mis teda ümbritseb, ning näeb oma isiksuse säilitamise ainsat võimalust isoleerumises kogu ümbritsevast mõttetusest, tõmbumises enese suletud maailma, siis on tal selles kindlasti õigus. Ent ta ei taha seda tunnistada, et kõike seda võib mitmesugustes variantides ja varjundites leida Valtoni ja ka mõnede teiste kirjanike teostes. Sellest aga oligi eespool pikemalt juttu.

Võiks ainult lisada, et pole õige isegi kaasaja eksistentsialismi taandada ainult ühe variandi raamesse ja sellega muuta ühetüübiliseks. Alates S. A. Kierkegaardist, E. Husserlist, M. Heideggerist ja lõpetades J.-P. Sartre'i ja A. Camus'ga, on eksistentsialistlik filosoofia läbi teinud suuri muudatusi. See on muutunud F. Nietzsche ja M. Heideggeri fašistlikule ideoloogiale sobitatud õpetusest (inimühiskond on lambakari, mida peavad juhtima rassiliselt puhtad üliinimesed-aarialased) kaasaegse kapitalistliku ühiskonna üheks populaarsemaks filosoofiaks, milles on kindlasti mõndagi progressiivset. Väär on ainult see, et seda õpetust ja sellel rajanevat kirjanduslikku meetodit tahetakse muuta universaalseks, ka sotsialistliku ühiskonna jaoks kehtivaks. Sartre näiteks tahtis eksistentsialismiga isegi «täiendada» marksismi. Eksistentsialismi filosoofia ja selle konkreetsed vormid muutuvad nähtavasti ka edaspidi, sellepärast E. Nirgi ja L. Remmelga kirjutistes markeeritud eksistentsialistliku maailmavaate piirjooned, mille alla meie «eesti eksistentsialism» justkui ei mahtuvat, on ju ainult üldjoontes õiged. Ja isegi nende skemaatiliste piiride sisse mahuvad meie eksistentsialistlikud teosed üsna avaralt.

Nii E. Nirk kui ka L. Remmelgas rõhutavad, et A. Valton, vastupidi eksistentsialistidele, tahab inimese ja ühiskonna vahekordi ära korraldada, et tema tegelased ei kapselduvat oma kesta jne. See aga ei tõesta mitte midagi. Sartre ja Camus astusid isegi prantsuse vastupanuliikumisse, et fašismi vastu võidelda, relv käes. Aga ometi jäävad nad eksistentsialistideks ja seda oma maailmavaatelt, oma suhtumise tõttu inimühiskonnasse, mis nende arvates on lepitamatus vastuolus inimesega. Eksistentsialismi filosoofia kohaselt on ühiskond tohutu monstrum-süsteem, mis on absoluutselt

vaenulik inimesele igasugusel kujul. Marksistide seisukoht on vastupidine — ainult ühiskonnas võib inimene endale vabaduse kätte võidelda. Selles peitubki see lakmuspaber, mis marksisti puhul tõmbub punaseks, eksistentsialisti (ja iga teistlaadi modernisti) puhul siniseks.

Eksistentsialismi mõjutused eesti kirjandusele ei piirdu ainult Arvo Valtoniga. Selle filosoofia mõjusid võib leida ka mõnede teiste noorte kirjameeste juures. Kõigepealt Mati Undi loomingus. Seda on märganud ka kirjanduskriitikud. Nii näiteks märgib Marju Lauristin oma kirjutises «Mati Unt ja noore põlvkonna probleemid» («Noorus» 1967, nr. 11), et Mati Undile «on omane selge ja terav olevikutaju ning märgatav ükskõiksus seda olevikku minevikuga siduvate umbsõlmede, põhjuste ja eelarvamuste vastu. Ta sihib oma mõtte seostele ja vastuoludele ümbritsevas maailmas, konstrueerib ummikolukordi, teeb mõtteeksperimente». M. Lauristin märgib edasi M. Undi loomingus niisuguseid jooni, nagu tegelaste eluvõõras ja äärmine üksindus, lahtirebituse ja kindlusetuse tunne, ideaalide võõrandumine, ebasuhetesse sattumine teiste inimestega ja maailmaga, reaalsuse jagunemine «võõraks» — lobisevaks, teesklevaks, poseerivaks, võõrandunud ideede maailmaks ja «omaks maailmaks», mis aga on samuti võõrandunud: teda muserdab kummitus totaalse hävingu võimalikkusest.

Need omapärased jooned on M. Undi loomingus olemas. Positsioon, millelt kirjanik vaatleb ja kujutab maailma elu, vastuolu kujutamine üksikisiku ja ühiskonna vahel viivad meid eksistentsialismi filosoofia juurde. Võib-olla pole Unt maailma absurdsust nii markantselt esile toonud nagu A. Valton, kuid kohati ei jää ka selle rõhutamine tagaplaanile. Selle näitena loetagu kas või kolmandat peatükki M. Undi jutustusest «Elu võimalikkusest kosmoses», milles Enn maadleb oma eksistentsialistlike kummitustega.

Võib-olla võiks veel nimetada Mats Traadi «Irdinimest», kelle kohta ütleb O. Kruus, et selles «on valgustamist leidnud keeruline võõrandumiste kompleks» («Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 2). Selle romaanjutustuse peategelane Ollimar Arvik on alatasa konfliktis ümbritseva maailmaga, ent tal on olemas oma elu-

ideaalid ja ta püüab neid teostada. Selle poolest Ollimar Arvik erineb eksistentsialistlikest kangelastest, ent maailm on ometi olnud tema vastu niivõrd halastamatu, et Arviku võõrandumine (irdumine) teeb ta passiivseks ja ükskõikseks oma saatuse vastu. See aga on juba kooskõlas eksistentsialistliku filosoofiaga, sest selles absurdses maailmas on mõttetu aktiivne olla.

6

Meie kirjanduselu on ka viimasel ajal teinud märkimisväärseid edusamme, mille üle võime ainult rõõmu tunda. Ilmub romaane, näidendeid, poeeme ja luuleraamatuid, mille kandvaks maailmatunnetuse meetodiks on sotsialistlik ideoloogia. Kuid imelik ja hämmastama panev selle kõige juures on asjaolu, et mitte need teosed ja nende autorid pole meie kirjanduskriitika mõttepinge tsentrumis. Kirjanduskriitika mõttepingutuste peasuund on pööratud nende teoste üleskiitmisele, äramärkimisele ja isegi premeerimisele, mis on ära vajunud sotsialistliku maailmamõistmise peateelt ja kaldunud kodanlikku modernismi, peamiselt eksistentsialismi-absurdismi ummikradadele. Ainult seda suunda kipuvad nägema ja hindama meie mõned aktiivsemad ja ka kärarikkamad kriitikud. Ja mis seejuures paneb kõige rohkem imestama, on see, et kõike seda tehakse meetodil: tunnistada ainuõigeks ja obligatoorseks ainult omaenda seisukohad ja tõekspidamised, kõik teisitimõtlejad ja võimalikud vasturääkijad tembeldada dogmaatikuteks, piiratud aruga autoriteks, kultuseaegseteks tardunud vaadetega inimesteks, konservatiivideks, paremal juhul lihtsalt Anna Haava või Kristian Jaak Petersoni tasemel seisjaiks.

Nõupidamistel ja kokkutulekutel räägitakse pikalt ja laialt meie luule ja proosa kõrgest tasemest (isegi maailmakirjanduse tippudeni ulatuvast), kuid lähemal tutvumisel selgub, et maailma tippudeks ei peeta mitte progressiivse maailmavaatega kunstnikke. Seetõttu tõstetakse ka eesti nõukogude kirjandusest «maailmakirjanduse tasemele» ainult neid, kes oma loomingus on võimalikult kaugemale läinud sotsialistliku realismi teelt ja omaks võtnud mõne Lääne-maailmas esile-

kerkinud ja ajutise kuulsuse võitnud modernistliku kirjandusvoolu põhimõtted.

Elukogemused näitavad, et mõnikord võib ka sedasi juhtuda, et ühe-mõtlemise-viisi mehed on ajakirjanduse võtmepositsioonid enda kätte saanud ja teisitimõtlejatele üldse tee sulgenud. Ühest niisugusest juhtumist tahangi jutustada.

Asi algas pärast A. Valtoni «Kaheksa jaapanlanna» ilmumist. Kirjandusteadlane E. Nirk nägi selles raamatus uut, novaatorlikku suunda eesti nõukogude kirjanduses, mis pidi kuulutama kadu igasugustele süsteemidele inimühiskonnas. Lugejaile on tuttav tema artikkel «Sirbis ja Vasaras», kus rünnatakse ägedalt igasuguseid süsteeme planetaarses ulatuses, tegemata vahet kapitalismi ja sotsialismi vahel. Tehakse kaugeleulatuvaid järeldusi ja üldistusi, mis mitte iga kord ei tulene Valtoni teostest. Samas kirjutises jagatakse möödaminnes ka kiidusõnu ühele Valtoni lühijutule («Muuseumis»). E. Nirk kirjutab: «Nukker leebus [---] ümbritseb neid, kelle ainsaks osaks on jäänud oma kunagiste tegemiste ja võitlemiste järelmälestamine — muuseumis (minu sõrendused — E. P.). Tegelik elu on nendest ammuilma mööda läinud, võitlemised kaasaegses ühiskonnas toimuvad hoopis teisel tasandil ja teiste kategooriate ümber, millest nendel headel ideelistel ja nii lapselikult puhta hingega vanakestel (Melanie, Roosi jt. koos neile külla tulnud kaaslastega) ei ole enam osasaamist.» («Sirp ja Vasar» 2. veebr. 1968.)

Kõik näib selge olevat: revolutsiooniline võitlus, tsaari kukutamine, Oktoobrirevolutsioon, kodusõda, kommunistide põrandaalune võitlus kodanlikus Eestis — see on kauge minevik. Neil pole midagi ühist sellega, mis toimub praegu, kus võitlemised toimuvad hoopis teisel tasandil ja teiste kategooriate ümber. Vanad revolutsionäärid, kellest tegelik elu on ammuilma mööda läinud, võivad ainult muuseumis «järel mälestada» oma noorpõlve kunagisi «tegemisi».

Olen E. Nirgiga siin täielikult nõus, ta on Valtoni jutustuse sisu ja idee täpselt tabanud. Mõnevõrra teisest aspektist on jutustust käsitlenud L. Remmelgas «Keeles ja Kirjanduses»: «Melanie ongi üks paremaid «valtonlikke» inimesi selle poolest, et ta mõtleb ping-

salt, ehkki «valtonlikult» kitsas ja lihtsas ringis, suurte ja tõsiste asjade üle. Kuidas aeg läheb edasi ja kuidas inimene alati ei lähe ja kuidas see on isegi traagiline. Melanie ei mõtle asju lõpuni, aga paneb mõtlema sellele, et inimese mahajäämine on suur traagika, et see on ühiskondlik traagika, et ükski aeg ei vaja eelmise mustrit, kui see ei taha kompromiteerida eelnenud aega või naeruvääristada iseennast.» («Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 6, lk. 377.) L. Remmelgas jäi peatuma jutustuse aspekti juurde, mis näis talle kõige tähtsamana, ega puudutanud E. Nirgi poolt nähtud külge. Aga just see külg ongi kõige küsitavam, ta on kõige enam häirinud ning ka kõige enam pahameelt tekitanud.

Pole siis mingi ime, et A. Valtoni jutustuse kohta tahtis sõna võtta vana revolutsionäär Osvald Kivisson. Kurb selle juures on aga see, et siiamaani pole see kiri trükimusta näinud. Selles kirjutab O. Kivisson: «Lugesin läbi Teie raamatu «Kaheksa jaapanlannat» ja olen rabatud Teie humaansusest, mis ilmneb eriti «Muuseumis»-nimelises palas. Olen nimelt üks neid revolutsiooni lihtsõdureid, kelle tarbeks Teie oma muuseumi väljamõtlemise ja sisustamisega olete vaeva näinud ja kus Te meid, revolutsiooni lihtsõdureid, armulikult lubate veel üksteisega kokku saada, mõne sõna omavahel rääkida ja koguni paar külalist vastu võtta. Kui mõelda sellele, kuidas revolutsiooni lihtsõduritega varem on ümber käidud, on Teie hoolitsus meie eest ju lausa liigutav. Mahtra sõjas, millest räägib Eduard Vilde romaan, aeti meie vaarisasid, kes julgesid härrastele vastu hakata, läbi kadalipu ja saadeti Siberisse. 1905. aastal anti meie isadele-revolutsionääridele ihunuhtlust ja need, kes sellele vastu tõrkusid, lasti maha nagu Aino Kallas seda oma «Bernhard Riiveses» räägib või nagu Friedebert Tuglas oma «Meres» ja «Hingemaas» kirjeldab. Hiljem ei antud armu ei Irboska vangidele, ei Saaremaa ülestõusnutele ega nendele, kelle üle «149 protsessil» ja teistel protsessidel kohut mõisteti või lihtsalt niisama selja tagant ilma kohtuta maha lasti. Tõsi, kodanliku Eesti vangivahid lubasid neid meie hulgast, kes just parajasti kartsas polnud, kord päevas vangimaja õues jalutamas käia, aga et meid elust üldse välja lülitada,

meist ühiskonna jaoks tarbetute olendite topiseid teha ja muuseumi viia, sellega on senini üksnes Teie talent ja armulikkus toime tulnud.»

Võib-olla oli kirja stiil ja ütlemine liialt terav, argumentatsioon väheveenev. Hea tahtmise ja vastutulelikkuse puhul oleks võinud need puudused parandada ja vastupidise arvamusega seisukoht siiski avaldada, sest ka selles on oma loogika. Ajalehed «Sirp ja Vasar» ning «Edasi», kuhu Kivisson oma kirja saatis, seda ei teinud.

Niisiis, ühe ja sama jutustuse kohta eksisteerib mitu seisukohta — poolt ja vastu, kiitvaid ja laitvaid. Avaldatakse ainult ühe poole arvamused, teise poole omi mitte.

Tõin selle loo esile mitte selleks, et selgitada, kelle seisukoht Valtoni «Muuseumis» kohta on õige või väär, vaid selle veelkordseks rõhutamiseks, et meil tuleks senisest suuremat tähelepanu osutada selle kambavaimu väljajuurimisele meie kirjanduskriitikast, mis ei lase areneda vajalikel diskussioonidel, muudavad sageli meie nõupidamised ühepoolseks.

Näib, et tekkinud olukorrast hakatakse aegamööda aru saama. Vähemalt nimetab Teet Kallas («Sirp ja Vasar» 18. okt. 1968) olukorda, kus üks või teine laad, üks või teine lähtepunkt kuulutatakse ainuõigeks, provintsialismi nähtuseks. Ja küllap on tal õigus.

1968

EDUARD PÄLLI

teoste, artiklite ja kirjutiste bibliograafiat

1927—1972

1927—1936

Mõni sõna meie noortest poeetidest. — Uus Küla, 1927, nr. 19, lk. 299—300; nr. 20, lk. 314—316.

Meie noorpoeetide keskel. — Uus Küla, 1928, nr. 18, lk. 284—286; nr. 19, lk. 302—303; nr. 20, lk. 317—318.

Haridustöö vähemusrahvaste keskel. — Siberi Teataja, 1929, 8. mai, 12. juuni.

Metoodilised juhatused III ja IV klassi kirjanduslikkude lugemikkudega töötamiseks. M.-L., Riiklik Õppe-Pedagoogiline Kirjastus, 1935. 55 lk.

Keeleküsimusest. — Edasi, 1935, 14. märts.

Osa ja terve vahekorrad eesti keeles. — Leegid, 1935, nr. 8, lk. 29—31; nr. 9, lk. 30—31.

Kas stahanovlane või stahaanovlane? — Edasi, 1936, 12. mai.

1940—1955

Пособие по изучению эстонского языка. Ч. I. Под ред. Н. Т. Гаврилова. Л., 1940. 176 стр.

Kas «bolševik» või «enamlane». — Kommunist, 1940, 25. nov.; Saarte Hääl, 1940, 27. nov.

Oktoobrirevolutsioon ja sotsialistlik riik. — Kommunist, 1940, 18. okt.

Viktor Kingissepa stiilist. — Kommunist, 1940, 17. nov.

Vladimir Majakovski. [10. surma-aastapäeva puhul.] — Kommunist, 1940, 19. juuli.

Kaljukotkas. [V. I. Lenini surma-aastapäeva puhul.] — Viisnurk, 1941, nr. 1, lk. 5—7.

Kodanlikust ja kommunistlikust moraalist. — Bolševik, 1941, nr. 3, lk. 220—225.

Marksistliku kirjandusteooria põhiküsimusi. (Emakeele õpetajate konverentsil ette kantud referaadi lühendatud stenogramm.) — Nõukogude Kool, 1941, nr. 5, lk. 334—342.

Võitlusele kodanliku ideoloogiaga. — Viisnurk, 1941, nr. 2, lk. 99—101.

Eesti nõukogude haritlaskonna ülesandeid. [Kõne Tartu intelligentsile keskkultuurmajas.] — Uus Postimees, 1944, 17. dets.

Koidula ja tänapäev. — Sõjasarv, VI, 1944, lk. 92—93.

Пособие по изучению эстонского языка. Таллин, «Педагогическая литература», 1945.

Вып. 1. 56 стр.

Вып. 2. 74 стр.

Eduard Vilde ja tänapäev. [Ed. Vilde 80. sünniaastapäeva aktusel Tallinnas 5. märtsil 1945. a. peetud kõne.] — Looming, 1945, nr. 3, lk. 273—276.

Nõukogude Eesti haritlaskonna eelseisvaid ülesandeid. [Tartu haritlaskonna koosolekul 14. dets. 1944. a. peetud kõne.] — Looming, 1945, nr. 1, lk. 13—20.

Nõukogude kunstielu arenemise perspektiivid Eestis. [Kõne Eesti NSV kunstitegelaste aktiivil 14. mail 1945. a.] — Sirp ja Vasar, 1945, 19. mai.

Suure Oktoobrirevolutsiooni tähtsus eesti rahvale. — Eesti Bolševik, 1945, nr. 17/18, lk. 718—722.

Пособие по изучению эстонского языка. [Изд. 2-е.] Таллин, «Педагогическая литература», 1946. 128 стр.

Kremli rubiintähtede valguses. [Nõukogude Eesti saadikud Nõukogude Liidu Ülemnõukogu esimesel istungil.] — Looming, 1946, nr. 4, lk. 387—391.

Mõningaid marksistliku kunstiteooria probleeme. — Eesti Bolševik, 1946, nr. 1, lk. 17—25.

Пособие по изучению эстонского языка. [Изд. 3-е.] Таллин, «Педагогическая литература», 1947. 196 стр.

Johannes Varese surma-aastapäevaks. — Rahva Hääl, 1947, 29. nov.; Õhtuleht, 1947, 29. nov.; Postimees, 1947, 30. nov.

30 aastat sotsialismi ülesehitamist. — Looming, 1947, nr. 10/11, lk. 1137—1157.

Seitse aastat nõukogude võimu Eestis. — Sirp ja Vasar, 1947, 21. juuli.

Päll, E., Saat, J., Mark, J. Viktor Kingissepp kui eesti rahva organisaator, ideoloog ja publitsist. Tema 25. surma-aastapäeva puhul. — Eesti Bolševik, 1947, nr. 8, lk. 13—37.

Возрождение эстонской литературы. — Правда, 1947, 23 июля.

Расцвет национальной культуры. — Известия, 1947, 2 янв.

Töös ja võitluses. Valimik artikleid ja sõnavõtte 1944—1947. Tln., «Poliitiline Kirjandus», 1948. 268 lk.

Geniaalne sõnameister, suur mõtleja. 120 aastat kuulsa vene kirjaniku Lev Tolstoi sünnist. — Nõukogude Õpetaja, 1948, 11. sept.

Эстонская литература. [Обзор.] В кн.: Энциклопедический словарь Гранат. Изд. 7-е. Т. 54. М., 1948, стлб. 576—590.

Пособие по изучению эстонского языка. (Изд. 4-е, переработанное.) Таллин, «Педагогическая литература», 1949. 208 стр.

Oktoobrirevolutsioon päästis köidikuist rahva loovjõu. — Rahva Hääl, 1949, 6. nov.

Vene rahva geenius. Kõne Puškini 150. sünnipäeva juubeliaktusel. — Looming, 1949, nr. 6, lk. 644—663.

О роли инфинитива в граматическом строе эстонского языка. Автореферат диссертации, представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук. M., 1954, 20 стр. (АН СССР, Институт языкознания.)

A. I. Herzeni romaan «Kes on süüdi?» eesti keeles. — Eesti Kommunist, 1954, nr. 11, lk. 43—50.

Infinitiiv eesti keele grammatika ehitusmaterjalina. — Nõukogude Õpetaja, 1954, 7., 14. aug.

Учебник эстонского языка. Таллин, Эстгосиздат, 1955. 310 стр.

Assenisaator ja veevedaja. [V. Majakovski 25. surma-aastapäevaks.] — Noorte Hääl, 1955, 14. apr.

«Kirjanikul peos on sirp ja vasar». (J. Vares-Barbaruse 65. sünniaastapäeva puhul.) — Noorte Hääl, 1955, 12. jaan.

Mõtteid satiiri kohta. — Sirp ja Vasar, 1955, 19. aug.

Tegelikkusest võetud kuju. [Rets. teosele: Sirge, R. Kutsuv rada. Jutustusi. Tln., ERK, 1954.] — Rahva Hääl, 1955, 2. apr.

О двух основных формах инфинитива в эстонском языке. — Доклады и сообщения (Институт языкознания АН СССР), VII, 1955, стр. 32—54.

1956—1972

Infinitiiv alusena ja öeldisena eesti keeles. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused, I, 1956, lk. 60—75. — Resümee vene ja saksa keeles. Bibl.: lk. 71.

Infinitiiv eesti keele fraseoloogia allikana. — Emakeele Seltsi aastaraamat, II, 1956, lk. 138—144. — Resümee vene keeles. Bibl.: lk. 144.

Meie ajastu mõistus, au ja südametunnistus. — Sirp ja Vasar, 1956, 17. veebr.

Фридеберт Туглас. К 70-летию со дня рождения. — Советская Эстония, 1956, 2 марта.

Eessaare Aadu elust ja loomingust. [Järelsõna.] — Rmt.: Eessaare Aadu. Jutustusi. Tln., 1957, lk. 443—469.

Sotsialistliku realismi rajaja eesti proosakirjanduses. (Eessaare Aadu elust ja loomingust.) — Looming, 1957, nr. 7, lk. 1090—1108.

Eesti nõukogude kirjanduse arenemisest NSV Liidus enne 1940. aastat. — Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 193—213; nr. 6, lk. 324—338.

Maailma rahvad ihkavad rahu. — Sirp ja Vasar, 1958, 25. juuli.

Strukturalismi ideedest ja põhimõtetest. — Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 8, lk. 476—487.

Важнейшие направления исследовательской работы в Институте языка и литературы Академии наук Эстонской ССР. — Советская Эстония, 1958, 15 авг.

85-летие академика И. Г. Вески. — Советская Эстония, 1958, 27 июня.

Kommunistliku ühiskonna väravas. — Rahva Hääl, 1959, 30. jaan.

Über die estnische Sprachforschungsarbeit in der Estnischen SSR. — Orbis (Louvain), VIII: 1, 1959, lk. 200—211.

Juubelijuttu ühe sünnipäeva puhul. (F. Kotta 50-aastane.) — Sirp ja Vasar, 1960, 24. juuni.

Riigimees, poeet ja inimene. (J. Vares-Barbaruse 70. sünniaastapäevaks.) — Rahva Hääl, 1960, 13. jaan.

Seisukohtadest, millega on raske nõustuda. [Vastukaja R. Sirge artiklile «Vaka alt vaekausile» ajakirjas «Looming», 1959, nr. 12, lk. 1893—1902.] — Sirp ja Vasar, 1960, 22. jaan.

Aeg, inimesed, sündmused. [NLKP programmi ja põhikirja projekti arutelu puhul.] — Looming, 1961, nr. 9, lk. 1372—1375

[Eessõna.] — Rmt.: Inimesed, olge valvsad! Tln., 1961, lk. 5—8.

F. Tuglase 75. sünnipäevaks. — Rahva Hääl, 1961, 2. märts.

Keelte arenemisest sotsialismilt kommunismile ülemineku ajajärgul. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused, VI, 1961, lk. 9—20.

Sõgel, E. ja Päll, E. Kolmveerand sajandit eluteed, 60 aastat kirjanduslikku tööd. Mõtteid Friedebert Tuglase sünnipäeva puhul. — Looming, 1961, nr. 2, lk. 298—306.

Teooria peab ka edaspidi valgustama teed praktikale. — Sirp ja Vasar, 1961, 18. aug.

Золотое время счастья расцвело. К 100-летию эстонского эпоса «Калевипоэг». — Известия, 1961, 27 ноября.

Пялль, Э., Тотсель, Э. и Тукумцев, Г. Сопоставительная грамматика эстонского и русского языка. Для преподавателей и студентов. Таллин, Эстгосиздат, 1962. 435 стр.

Meheeas. [Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu moodustamise 40. aastapäeva puhul.] — Sirp ja Vasar, 1962, 28. dets.

Kolmas mõõdupuu. [Rahvahulkade esteetilisest kasvatusest.] — Kultuur ja Elu, 1962, nr. 1, lk. 15—17.

NLKP XXII kongress ja eesti nõukogude filoloogia ülesanded. — Keel ja Kirjandus, 1962, nr. 6, lk. 321—328.

Kunstirelv peab töötama nõukogude rahva huvides. — Sirp ja Vasar, 1963, 5. apr.

Высокая миссия писателя. [О партийности и народности литературы.] — Советская Эстония, 1963, 20 марта.

Helendav meteoor. [M. Lermontovi 150. sünniaastapäeva puhul.] — Sirp ja Vasar, 1964, 16. okt.

Poliitikategelane, teadlane ja kirjanik. Mälestuskilde kokkupuuteist Hans Pöögelmanniga. — Rahva Hääl, 1965, 30. dets.

Sõjasuve mälestusi. — Rmt.: Suure võitluse algus. Mälestusi Suure Isamaasõja esimestest kuudest. Tln., 1965, lk. 21—26.

Ülemaks kui hõbevara ... [Eesti Töörahva Ülikool.] — Rmt.: Eilsest tänasesse. Mälestuste kogumik. Tln., 1965, lk. 92—101.

Неисчерпаемая сила любви. [К 100-летию со дня рождения Э. Вильде.] — Советская Эстония, 1965, 4 марта.

Он для народа жил. 75 лет со дня рождения И. Вареса-Барбаруса. — Советская Эстония, 1965, 12 янв.

Optimismist, pessimismist, nihilismist ja kutsikakünismist. — Sirp ja Vasar, 1966, 21. jaan.

Rahvuskeelte arenemise perspektiividest sotsialismi- ja kommunismiajastul. — Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 11, lk. 649—662.

Sõjaleib sõmerine. [Mälestusi Suure Isamaasõja päevilt.] — Rmt.: Võitlevas tagalas. Tln., 1967, lk. 9—20.

Eksistentsialismist, absurdismist ja meie kirjanduskriitika mõttepinge tsentrumist. — Sirp ja Vasar, 1968, 5., 13. dets.

О некоторых вопросах развития наций и национальных языков Советского Союза. — Известия АН Эст. ССР. Общественные науки, т. 17, 1968, № 4, стр. 386—403. — Резюме на эст. и нем. яз.

Kas see pole mitte põhiküsimusest möödakäimine? [Vastukaja R. Blumi artiklile «Mis see võõrandamine siis on?» ajalehes «Sirp ja Vasar», 1969, 31. jaan. Toim. kommentaariga.] — Sirp ja Vasar, 1969, 21. veebr.

Ühiskonnateaduste tänased ja homsed ülesanded. [Vestlus E. Pälliga.] — Edasi, 1969, 31. juuli.

Какие языки самые трудные? — Молодежь Эстонии, 1969, 15 марта.

О развитии национальных языков и типах двуязычия. В кн.: Тезисы научной конференции, посвященной проблеме двуязычия и многоязычия. М., 1969, стр. 32—34.

Filoloogiline informatsioon ENE-s. — Eesti Kommunist, 1970, nr. 1, lk. 67—69.

Lenin minu elus. — Sirp ja Vasar, 1970, 20. märts.

Nõiutud ringi võtmeid otsides. Ants Saare 50. sünnipäevaks. — Noorte Hääl, 1970, 12. nov.

Revolutsionäär, teadlane, ühiskonnategelane. [Akadeemik J. Saadi 70. sünnipäeva puhul.] — Rahva Hääl, 1970, 30. juuli.

V. I. Lenin ja rahvuskultuuride ning -keelte tulevik. — Õhtuleht, 1970, 15. jaan.

Eesti kirjandus Nõukogude Liidus. — Rmt.: Eesti NSV ajalugu. III. Tln., 1971, lk. 435—440.

Eesti nõukogude teaduse arengutee. Kahekümne viienda aastatulba juures. [Eesti NSV TA 25. aastapäevaks.] — Sirp ja Vasar, 1971, 2. apr.

Veel kord kirjandusliku arengu mõistmisest. — Sirp ja Vasar, 1971, 30. apr.

Перспективы развития национальных языков СССР в свете учения В. И. Ленина. — В кн.: Ленинские принципы интернационального воспитания трудящихся. Таллин, 1971, стр. 102—105.

Эстонская литература 20—30-х годов в Советском Союзе. — В кн.: Очерк истории эстонской советской литературы. М., 1971, стр. 85—97.

Jooni nõukogude fennougristika arenemisest. — Looming, 1972, nr. 10, lk. 1702—1711.

О развитии национальных языков и типы двуязычия. — В кн.: Проблемы двуязычия и многоязычия. М., 1972, стр. 112—119.

Развитие финно-угроведения в советскую эпоху. — Советское финно-угроведение, VIII, 1972, № 4, стр. 247—251.

Koostanud O. Kivi.

Aavik, J. — 69
Adams, V. — 92
Adson, A. — 89
Ahmatova, A. — 89
Alle, A. — 9, 66, 67, 92
Andersen Nexø, M. — 80
Andresen, N. — 132, 133
Angervaks, H. (Siim Sepik, Päll, E.) — 5—16, 82, 85, 90, 91, 103, 104—106, 108, 119, 120
Antik, R. — 111
Antson, A. — 92
Anvelt, J. — vt. Eessaare Aadu
Anvelt, M. — 7
Ariste, P. — 12
Armand, I. — 21

Balzac, H. de — 137
Barbarus (Vares), J. — 9, 10, 66, 67
Bednõi, D. — 62, 81
Beekman, V. — 20
Bergstedt, H. — 90
Brjussov, V. — 62, 63
Bubrich, D. — 10
Buk, V. — 26, 32, 61, 72, 75—77, 81, 93—94, 96, 98—100, 104, 111, 112

Camus, A. — 124—126, 150

Depman, J. — 78
Dreiser, T. — 137

Eessaare Aadu (Anvelt, J.) — 13, 22—59, 61, 80, 95, 96, 103, 111, 118, 121
Engels, F. — 73, 111, 126

Enno, E. — 92
Eriksson, G. — 90
Ertis, E. — 103, 104, 108

Fadejev, A. — 56, 90
Feldbach, J. — 104, 110
Finkelstein, S. — 123—125, 137
Furmanov, D. — 62

Garaudy, R. — 136
Gorki, M. — 17, 21, 62, 107, 137
Grimm, J. ja W. — 8

Haava, A. — 152
Heidegger, M. — 150
Hiir, E. — 9, 92
Hint, A. — 20
Hint, J. — 9
Hippius, Z. — 89
Husserl, E. — 150

Ivanov, V. — 76

Jakobson, A. — 9, 104
Jakobson, C. R. — 78
Jannsen, J. V. — 78
Janson, N. — 26
Jaspers, K. — 124
Juhkum, A. — 103
Juhkum, V. — 103, 120, 121
Jung, F. — 76
Järss, J. — 91
Jürgenfeldt, E. — 72—74, 81, 83, 85
Jürisson, N. — 97, 104

Kafka, F. — 136, 137
Kalda, M. — 142, 144
Kallas, A. — 112, 154
Kallas, T. — 155
Karotamm, N. — 92
Kask, A. — 13
Kerge, L. — 149
Kevade, A. (E. Juhani, J. Hurt) — 63, 65—69, 72
Kierkegaard, S. A. — 150
Kingissepp, V. — 25—28, 30
Kivikas, A. — 92, 118
Kivisson, O. — 154, 155
Klimberg, F. — 85, 104
Koltšak, A. — 29, 90
Kon, I. — 135, 136
Koni, A. — 26
Kotta, F. — 6, 82, 83, 85, 100—102, 107
Kreuks, J. — 30
Krusten, E. — 149
Kruus, O. — 151
Kullerkupp, O. — 63—65, 72, 73, 77, 78, 82—84, 86, 97, 121
Kure, K. — 7
Kärner, J. — 9
Käspert, J. — 26

Lauristin, J. — vt. Madarik, J.
Lauristin, M. — 151
Lebedev-Kumatš, V. — 107
Lehtimäki, K. — 76
Lenin, V. I. — 17—19, 21, 26—28, 78, 79, 84, 111, 133
Lilienbach, J. — 25, 32, 56, 61, 95, 96
Linder, J. — 65
Lindvest, M. — 65, 69, 70, 79
Lumet, H. — 149
Lunatšarski, A. — 118

Maasik, E. — 149
Madarik, J. — 8, 51, 118
Mahno, N. — 119
Majakovski, V. — 62
Maran, R. — 76
Maršak, S. — 8
Marx, K. — 73, 111, 132—135
Meisel, P. (P. Roigas, P. Kõvamees) — 77, 97, 98, 103, 104, 110, 119, 121
Mercereau, A. — 76
Meriste, H. — 149
Metsanurk, M. (E. Hubel) — 77, 92, 118
Mälk, A. — 92
Mölder-Proletaarlane, V. — 32, 95
Münther, O. — 95

Nietzsche, F. — 150
Nirk, E. — 136, 138, 149, 150, 153, 154
Normann, J. — 65

Ojamaa, O. — 126
Oks, J. — 92
Ottender, J. — 91

Paklar, E. — 104
Peegel, J. — 149
Peno Alnovo (O. Madisson) — 100, 117, 119
Peterson, K. J. — 152
Punisson, J. — 85, 88
Puškin, A. — 107, 108
Põldemaa, J. — 92
Päll, E. — vt. Angervaks, H.
Päärson, A. — 82, 85, 88, 103
Pöögelmann, H. — 26, 32, 56, 61, 71, 72, 77, 94, 95, 96, 104, 107, 110, 112, 117, 118, 121

Raadik, A. — 91
Rannaleet, A. (R. Laurent) — 63—65, 69, 72, 75—77, 80, 82, 84—89, 91, 92, 96, 97, 100, 103, 112—116, 118, 119, 121
Rannet, E. — 20
Rannik, R. — 108, 109
Raud, A. — 7
Raud, M. — 9, 92
Remmelgas, L. — 120, 124, 145—150, 153, 154
Riit, A. — 120
Rumor, K. — 92
Rästas, O. — 26, 30, 77
Rätsep, V. — 107

Saarts, L. — 82, 85, 87, 92, 95, 98, 109, 110
Sadofjev, I. — 63
Sartre, J.-P. — 126, 150
Seeman, M. — 135
Seifullina, L. — 76
Semper, J. — 9, 66
Serafimovitš, A. — 62, 80

Silver Voldi — 70
Smuul, J. — 20
Scokas, J. — 149
Suits, G. — 63, 66, 67, 92, 104
Suuder, H. — 26
Sõgel, E. — 34, 45

Šiškov, V. — 80

Tamberg, J. — 76, 77, 91
Tamm, E. — 103
Tammsaare, A. H. — 32, 112
Teiter, G. — 71
Tenter, E. — 63, 64
Terijõe, A. — 50, 103, 120
Tiirik, O. — 85
Tolstoi, L. — 17, 137
Totsel, E. — 11
Traat, M. — 151
Trein, K. — 33, 58, 90, 93, 101, 103, 104, 107, 108, 110, 119, 121
Trenjov, K. — 62
Treufeldt, K. (K. Dixi) — 65, 72, 76, 90
Tuglas, F. — 32, 57, 58, 92, 112, 154
Tukumtsev, G. — 11
Tuulik, Ü. — 120, 128, 143, 144

Unt, M. — 151

Vakmann, R. — 30
Vallak, P. — 92
Vallner, A. — 6
Valton, A. — 120, 126—132, 139—151, 153—155
Valu, E. — 105, 106
Vasmi, R. — 66, 72
Vassar, P. — 149
Veidemann, J. — 65
Vilde, E. — 32, 77, 92, 104, 118, 154
Vinnitšenko, V. — 21
Visnapuu, H. — 89, 92
Väike Valter (K. Roobas) — 72
Ükspere, K. (A. Lukin) — 64, 72—74, 79, 97, 103, 105—106, 111, 116, 119

SISUKORD

Kaks korda kakskümmend viis aastat 5
Kirjanduse parteilisuse põhimõttest 17
Sotsialistliku realismi algusest eesti proosakirjanduses 22
Eesti nõukogude kirjanduse noorusmailt 60
Eksistentsialismi sugemetest eesti nõukogude proosakirjanduses 122
Eduard Pälli teoste, artiklite ja kirjutiste bibliograafiat 1927—1972 157
Isikunimede register 164

Эдуард Пялль. РАННИЕ ГОДЫ ЭСТОНСКОЙ СОВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ. На эстонском языке. Оформление: С. Лийберг. Таллин, изд-во «Ээсти раамат».

Toimetajad E. Priidel ja E. Sõgel. Kunstiline toimetaja S. Liiva. Tehnilised toimetajad R. Lillema ja M. Tammes. Korrektorid M. Helme ja A. Kolk. Laduda antud 25. VI 1973. Trükkida antud 24. IX 1973. Trükipaber nr. 1, 54×84/16. Trükipoognaid 10,5 + 1 kleebis. Tingtrükipoognaid 8,83. Arvestuspoognaid 9,03. Trükiarv 3000. MB-08763. «Eesti Raamat», Tallinn, Pärnu mnt. 10. Tellimuse nr. 3295. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk 2. Hind 68 kop.

A
30857
82 224